

De verwerving van het Nederlands: dummies en Verb Second

ELMA BLOM EN SIEBE DE KORTE*

Abstract

According to the Representation Hypothesis, learners of Dutch use dummy – semantically empty – auxiliaries as a strategy to avoid verb movement. In this contribution, we will argue that speech production data of early and late second language learners of Dutch confirm this hypothesis in two ways. First, children who acquire Dutch as a second language use dummies in main clauses and produce dummies significantly less frequently in subordinate clauses, like monolingual Dutch-speaking children. Because these bilingual children have good knowledge of the Dutch verb placement rules, we conclude that their internal grammar requests for verb movement in main clauses and not in subordinate clauses. The avoidance strategy is therefore relevant in main clauses but not in subordinate clauses. Secondly, unlike the child participants, adult second language learners of Dutch hardly ever make a target-like word order distinction between main and embedded clauses. Their grammar does therefore not contain the verb movement requirement for main clauses. As expected, we found hardly any dummies in the main clauses of adult learners of Dutch. These findings do not only support the Representation Hypothesis for Dummies, but the observed differences between child and adult learners are also compatible with the Critical Period Hypothesis for the acquisition of grammar. A final conclusion is that the decline of dummies in child Dutch is influenced by accumulating input frequencies, and not by the growth of working memory.

1 Inleiding

Werkwoordsvormen die voorkomen in kinderuitingen zoals (1)-(2) worden vaak dummy-werkwoorden genoemd: ze zijn leeg omdat ze de betekenis van de zin niet lijken te beïnvloeden. Net zoals een dummy, een demonstratie-exemplaar van een boek dat grotendeels onbedrukt is, lijken deze hulpwerkwoorden louter vorm te zijn zonder inhoud (de voorbeelden in (1)-(2) komen uit de CHILDES databank: <<http://childes.psy.cmu.edu/data/Germanic/>>):

* Universiteit van Amsterdam, Faculteit der Geesteswetenschappen, Afdeling Neerlandistiek, LSG Nederlandse Taalkunde, Spuistraat 134, 1012 VB Amsterdam. Email: w.b.t.blom@uva.nl. Wij bedanken alle proefpersonen, de scholen (De Panda, Zeven Gavenschool) en het ROC Utrecht voor hun medewerking aan de experimenten. Daarnaast hebben de commentaren van een reviewer, de redactie, Elisabeth van der Linden en Jan de Jong bijgedragen tot verbetering van dit artikel. Wij zijn verantwoordelijk voor alle resterende fouten. Dit onderzoek is gedaan in het kader van het programma *Variation in Inflection* (NWO 254-70-010).

- (1) koe gaat rijden (Matthijs 2;04.24)
- (2) lamp gaat branden (Peter 2;00.28)

In deze bijdrage betogen wij dat het gebruik van zulke ‘dummies’ door taalleerders van het Nederlands een structurele oorzaak heeft, en geen directe reflectie van het taalaanbod is. Dummies stellen een leerder in staat om verplaatsing van de persoonsvorm, het finiete werkwoord dat tijd-, persoons- en getalskenmerken draagt, naar tweede positie (de ‘Verb Second (V2)’-regel) te vermijden zonder de regels van het Nederlands te schenden: door een dummy in tweede positie te plaatsen, produceert de leerder wél een finiete zin, maar kan hij/zij ook het hoofdwkwoord in basispositie laten staan. Eerder onderzoek heeft laten zien dat eentalige Nederlandse kinderen dummies gebruiken in hoofdzinnen (met verplaatsing), en dat dummies in bijzinnen (zonder verplaatsing) zeldzaam zijn. Deze observatie ondersteunt de hypothese dat dummy-gebruik samenhangt met Verb Second. In dit artikel voegen wij aan dit onderzoeksgebied iets toe: wij beargumenteren dat patronen in de taalproductie van vroege en late *tweede*-taalverwervers van het Nederlands verdere empirische ondersteuning geeft voor deze hypothese.

In §2 geven we een algemeen beeld van het dummy-fenomeen in de taal van eentalige kinderen die Nederlands verwerven, en geven we aan hoe de verwervingspatronen zich verhouden tot het voorkomen van dummies in Standaardnederlands. We bespreken verklaringen voor dummies in §3, en geven onze werkhypothese en de daaruit voortvloeiende voorspellingen over kinderen en volwassenen die Nederlands als tweede taal leren in §4. In §5 concluderen we dat reeds gerapporteerde onderzoeksresultaten geen uitsluitend bieden met betrekking tot deze voorspellingen. In §6, §7 en §8 bespreken we een experiment verricht onder tweede-taalleerders van het Nederlands. De resultaten hiervan leiden tot de conclusie dat dummy-gebruik samenhangt met Verb Second. In §9 belichten we een aantal andere uitkomsten van het experiment. Deze verschaffen meer inzicht in het dummy-fenomeen in Nederlandse kindertaal. In de paragraaf (§10) plaatsen we onze bevindingen in een wijder perspectief; dit wordt gevolgd door een slotparagraaf (§11) die de belangrijkste conclusies samenvat.

● 2 Dummies in Nederlandse kindertaal

Nederlandstalige kinderen doorlopen een fase waarin ze zinnen met een dummy-hulpwerkwoorden met een infinitief-complement gebruiken naast uitingen met een enkelvoudig finiet werkwoord (Jordens 1990, Schlichting 1996, Hollebrandse en Roeper 1996, Van Kampen 1997, Wijnen 2000, Zuckerman 2001, Blom 2003). Voorbeelden van deze dummies in Nederlandse kindertaal zijn al gegeven in (1) en (2), en vergelijkbare voorbeelden staan in (3)-(6):

- (3) ik doe ook verven (Niek 3;10.2)
- (4) dat doe ik spelen (Sarah 5;9)
- (5) zijn de soep ete (Laura 2;04.01)
- (6) is takelen (Matthijs 2;05.01)

De uitingen in (1)-(6) worden uitgesproken door het kind terwijl de handeling (rijden, branden, verven, spelen, eten, takelen) plaatsvindt. De hulpwerkwoord-infinitief-constructies in (1)-(6) drukken daarmee hetzelfde uit als de zinnen met een enkelvoudig hoofdwerkwoord (*koe rijdt, lamp brandt, ik verf, ik speel, (wij) eten de soep, (de kraan) takelt*), die de kinderen in deze fase ook gebruiken.

Nederlandstalige kinderen lijken met dit gebruik van dummies af te wijken van de taal die ze aangeboden krijgen. Het hulpwerkwoord *gaan* wordt in het Standaardnederlands gebruikt om '(geleidelijk) overgaan tot', 'beginnen te' (inchoatief aspect) aan te duiden (*Het gaat regenen*) of om een toekomstige gebeurtenis aan te kondigen (*Het gaat morgen regenen*) (Haeseryn et al. 1997: §18.5.4.3-iii)¹, maar niet om te verwijzen naar een gebeurtenis die plaatsvindt op het moment van spreken. Het werkwoord *zijn* komt in het Standaardnederlands voor in zinnen die een voortdurende handeling beschrijven. Hier neemt het echter verplicht een *aan het* + infinitief complement (*Hij is aan het dansen*). Als het voorzetsel *aan* en het bepaalde lidwoord *het* weggelaten zijn, dan verandert de betekenis: *Hij is dansen* betekent dat hij weggegaan is om te dansen (§18.5.4.15.i). Kinderen die blootgesteld zijn aan Standaardnederlands (zoals de kinderen in (1)-(6)) horen dus *gaan* en *zijn* niet als dummies in het aanbod. Toch gebruiken ze *gaan* en *zijn* om te verwijzen naar handelingen die in de spreek situatie (tijd en plek) plaatsvinden, en dus als dummies.

De Algemene Nederlandse Spraakkunst (Haeseryn et al. 1997: §18.5.4.10-iv) beschrijft het gebruik van het hulpwerkwoord *doen* als 'informeel'. Het is beperkt tot vraagzinnen (*Wat doe je zeggen?*) en zinnen die een gewoonte uitdrukken (*Ze doen altijd kaarten*). Regionale verschillen zien we in het contrast tussen bijvoorbeeld Limburgse en Groningse dialecten: in dialecten van het eerste type is *doen* gangbaar, in dialecten van het tweede type niet (Cornips 1998, Cornips 2003, Zuckerman 2001). Zuckerman concludeert dat dit verschil weerspiegeld is in het type dummy dat kinderen kiezen: in een experiment gericht op het ontlocken van dummies gebruikten Limburgse kinderen *doen*, terwijl Groningse kinderen *gaan* als dummy gebruikten. In dit experiment zijn standaard hoofd- en bijzinnen uitgelokt, en niet de specifieke, informele constructies waarin *doen* als hulpwerkwoord toegestaan is. Het experiment werd afgenomen in het Standaardnederlands. We kunnen dus concluderen dat Nederlandstalige kinderen *doen* als hulpwerkwoord gebruiken op een manier die afwijkt van het Standaardnederlands, getuige ook de voorbeelden in (3) en (4).

• 3 Verklaringen voor dummies in Nederlandse kindertaal

Waarom wijkt Nederlandse kindertaal af van het Standaardnederlands? In de literatuur zijn externe en interne verklarende factoren genoemd die de dummies van Nederlandstalige kinderen kunnen verklaren. Verklaringen van het eerste type stellen dat Nederlandse kinderen wel degelijk dummies horen, ondanks het feit dat dummies in het Standaardnederlands marginaal zijn toegestaan. Dummies zouden namelijk een karakteristiek zijn van *caregiver talk*, een variant van het Nederlands die gesproken wordt tegen kleine kinde-

¹ De elektronische versie van de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (Haeseryn et al. 1997) heeft geen paginanummering. In de gedrukte versie is §18.5.4 te vinden op pp. 966-1048.

ren (Schaerlakens en Gillis 1987, Lalleman 1986, Jordens 1990). Dit zou betekenen dat de frequentie van *dummy-tokens* – een externe factor – ertoe leidt dat kinderen dummies als een grammaticale optie beschouwen. Empirische evidentie voor deze hypothese ontbreekt echter. En, zoals Lalleman (1986: 73-75) terecht aangeeft is het niet duidelijk wie het eerst begonnen is met het gebruik van de dummies, de verzorger van het kind of het kind. In de discussie (§10) komen we aan de hand van onze eigen bevindingen uitgebreider terug op de rol van frequenties in het taalaanbod. In deze paragraaf richten we ons op verklarende analyses die interne factoren centraal stellen. Deze analyses vormen een uitgangspunt voor ons onderzoek naar dummy-gebruik door tweede-taalverwervers van het Nederlands.

Verklaringen die interne factoren benadrukken, leggen de oorzaak van dummies in kindertaal bij de taalstructuur en de beregeling hiervan door de mentale grammatica. Voorbeelden hiervan vinden we in het werk van Zuckerman (2001) en Van Kampen (1997). Beiden leggen een verband tussen de plaats van het werkwoord en het gebruik van dummies door kinderen. Hun veronderstelling is dat kinderen dummies gebruiken om verplaatsing van de persoonsvorm te vermijden zonder de regels van de Nederlandse grammatica te schenden. Omdat de representatie van zinnen in deze verklaring cruciaal is, duiden wij deze hypothese aan met de Representatie-Hypothese voor Dummies, afgekort als de ‘representatie-hypothese’. Deze hypothese formuleren wij als volgt:

- (7) *Representatie-Hypothese voor Dummies*
 Taalleerders van het Nederlands gebruiken dummies om in hoofdzinnen verplaatsing van het finiete werkwoord (Verb Second) te vermijden.

Zonder in details te treden over de verschillende analyses van werkwoordsplaatsing in het Nederlands, beschrijven we in de volgende alinea’s de structurele eigenschappen van het Nederlands die nodig zijn om de representatie-hypothese te doorgronden.

De zinnen in (8)-(10) illustreren verschillende posities van het werkwoord in de Nederlandse zin. In de hoofdzin in (8) staat het finiete werkwoord, na het zinsonderwerp, in tweede positie. De hoofdzin in (9) laat zien dat de infinitief op een andere positie staat dan het finiete werkwoord, namelijk aan het einde van de zin. Het voorbeeld in (10) toont dat de onderlinge volgorde van het zinsonderwerp en het finiete werkwoord niet vaststaat. Als er bijvoorbeeld een bijwoord (*graag*) in eerste positie staat, wisselt de onderlinge volgorde van het onderwerp en het finiete werkwoord:

- (8) Ik drink mijn koffie graag zwart
 (9) Ik zou graag mijn koffie opdrinken
 (10) Graag drink ik mijn koffie zwart

Een analyse die generaliseert over (8)-(10) is voorgesteld in Koster (1976) en Den Besten (1983). Volgens deze analyse staat het onverbogen werkwoord in finale positie. Als het werkwoord verbogen is (en finietheidskenmerken draagt), moet het vanuit finale basispositie naar tweede positie verplaatsen. Deze Verb Second-regel wordt geïllustreerd door het voorbeeld in (10): staat een niet-onderwerp in eerste positie, dan verwisselen onderwerp en finiet werkwoord van plaats zodat het finiete werkwoord toch in tweede positie staat (inversie).

Een spoor van de verplaatsingsregel zien we terug in hoofdzinnen met partikelwerkwoorden. Na verplaatsing van het finiete werkwoord blijft het partikel achter in eindpositie. Hier markeert het partikel de basispositie van het werkwoord:

(11) Ik drink graag mijn koffie op

Een tweede observatie die de verplaatsing naar tweede positie in hoofdzinnen ondersteunt, is de *afwezigheid* van verplaatsing wanneer de landingsplaats van het finiete werkwoord bezet is door een voegwoord, zoals in onderschikkende bijzinnen:

(12) ... dat ik graag mijn koffie zwart drink

Volgens deze generaliserende analyse vereist de grammatica van het Nederlands dus dat in hoofdzinnen het finiete werkwoord verplaatst naar tweede positie. Voorstanders van de representatie-hypothese argumenteren dat de grammatica van een eentalig Nederlands kind deze regel bevat, maar dat kinderen verplaatsing proberen te vermijden door een dummy in tweede positie te plaatsen. Het hoofdwerkwoord kan daardoor in eind(basis) positie blijven staan.

De representatie-hypothese wordt ondersteund door onafhankelijke evidentie. Een belangrijk empirisch argument wordt gevormd door Zuckermans observatie dat dummies in hoofdzinnen (die verplaatsing vereisen in het Nederlands; zie voorbeelden (8)-(11)) significant vaker voorkomen dan in onderschikkende bijzinnen (die geen verplaatsing vereisen in het Nederlands; zie voorbeeld (12)). Tabel 1 geeft de resultaten die Zuckerman rapporteert op grond van een experiment met kinderen uit Groningen en Limburg:

Type zin	Jongere kinderen (3;0 – 3;11), n = 10			Oudere kinderen (4;8 – 5), n = 14
	Limburg	Groningen	Totaal	Limburg
Bijzin	1/62	3/79	4/141	0/210
Hoofdzin	10/64	23/81	33/145	6/210

Tabel 1: Resultaten Zuckerman (2001), het gebruik van hulpwerkwoord + infinitiefconstructies in bijzinnen en hoofdzinnen.

Zuckerman motiveert de relatie tussen werkwoordsplaatsing en gebruik van dummies verder via de algemene notie structurele zuinigheid die bij alle syntactische afleidingen een rol speelt (het *Economie*-principe, zie o.a. Chomsky 1995). De werking van dit principe heeft tot gevolg dat een zin met minder verplaatsingen de voorkeur heeft boven een zin met meer verplaatsingen (mits beide zinnen grammaticale opties zijn). Volgens Zuckerman interpreteren kinderen de betekenis van hulpwerkwoorden verkeerd; volgens hen zijn hulpwerkwoorden die in de doeltaal wel een specifieke temporele, aspectuele of modale verwijzing hebben, dummies met een ongemarkeerde hier-en-nu-verwijzing. Het gevolg hiervan is dat zinnen met dummies voor kinderen een grammaticale optie vormen om handelingen in het hier-en-nu aan te duiden. Zij gebruiken deze optie naast zinnen met een finiet hoofdwerkwoord.

Onafhankelijke empirische evidentie voor de aanname dat kinderen een dummy-interpretatie van het hulpwerkwoord *gaan* toestaan, wordt gegeven op grond van een begripsexperiment met Nederlandstalige kinderen.

De misinterpretatie zou, volgens Zuckerman, verschillende oorzaken kunnen hebben: Limburgse kinderen (die *doen* als dummy gebruiken) zijn niet in staat om hun dialect (dat dummy *doen* toestaat) te onderscheiden van de standaardtaal (waarin dummy *doen* niet toegestaan is) terwijl de kinderen die *gaan* als dummy gebruiken op dit spoor gezet worden door ambiguïteit in het taalaanbod waarin constructies met *gaan* verwijzen naar gebeurtenissen die reeds plaatsvinden (*Het gaat regenen*).

Van Kampen neemt net als Zuckerman aan dat er een verband is tussen dummies en Verb Second, maar legt geen expliciet verband met het Economie-principe. Cruciaal in Van Kampens benadering is dat kinderen aanvankelijk de voorkeur geven aan constructies die dicht bij de onderliggende representatie liggen, en om deze reden verplaatsingen vermijden. Een van de gevolgen hiervan is dat kinderen vaker dan volwassenen hoofdzinnen gebruiken met een werkwoord op zinseinde. Naast de zinnen met dummies zijn ook de zinnen met alleen een infinitief of voltooid deelwoord (en zonder finiet werkwoord) relevant: *ikke zelf doen* (Jasmijn 2;0.20), *Peter bal pakken* (Peter 1;10.3), *Peter emmer daan* (Peter 1;10.3) (Jordens 1990, Blom 2003). Ook in deze zinnen, die kenmerkend zijn voor een vroeg ontwikkelingsstadium en die voorafgaan aan het stadium waarin de dummies verschijnen, staat het werkwoord in eindpositie. Van Kampen laat verder zien dat ook andere observaties in Nederlandse kindertaal, zoals de afwezigheid van verplaatsing van vraagwoorden, empirische onderbouwing bieden voor de veronderstelling dat kinderen verplaatsingen proberen te vermijden.

De belangrijkste boodschap van deze paragraaf was dat de taal van eentalige Nederlandse kinderen een relatie laat zien tussen dummies en plaats van het finiete werkwoord. Dit empirische verband wordt verklaard door de representatie-hypothese. In de volgende paragraaf beschrijven we hoe de representatie-hypothese getoetst kan worden door dummy-gebruik van jongere en oudere tweede-taalleerders van het Nederlands te vergelijken. Leerders in de eerste groep maken namelijk wel gebruik van Verb Second, terwijl leerders in de tweede groep het finiete werkwoord niet verplaatsen in hun hoofdzinnen. Als (7) correct is, dan verwachten we verschillen in dummy-gebruik door jongere en oudere tweede-taalleerders van het Nederlands. Afwezigheid van de verplaatsingsregel in de grammatica van deze laatste groep voorspelt afwezigheid van dummies in hun taalgebruik. De verwachting is dat de jonge tweede-taalleerders zich gedragen zoals eentalige kinderen, omdat in hun grammatica Verb Second actief is.

- **4 De representatie-hypothese en het effect van leeftijd**

De verschillen in kennis van Verb Second tussen oudere en jongere tweede-taalleerders van het Nederlands zijn empirisch bevestigd. Blom (te verschijnen) beschrijft de resultaten van Turkse en Marokkaanse kinderen en volwassenen die Nederlands als tweede taal leren. De resultaten zijn samengevat in tabel 2:

De verwerving van het Nederlands: dummies en Verb Second

Groep	Hoofdzinnen zonder inversie	Onderschikkende bijzinnen	Hoofdzinnen met inversie
Turkse kinderen	93% (267/287)	86% (152/177)	85% (146/172)
Marokkaanse kinderen	94% (382/406)	85% (225/264)	73% (194/265)
Turkse volwassenen	90% (191/213)	58% (61/106)	8% (23/216)
Marokkaanse volwassenen	86% (249/291)	26% (42/162)	11% (18/162)

Tabel 2: Correct geplaatste finiete werkwoorden in hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen en hoofdzinnen met inversie, uitgedrukt als percentages van de totale aantallen finiete hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen en hoofdzinnen met inversie (gebaseerd op: Blom, te verschijnen).

Het blijkt dat de overgrote meerderheid van de kinderen het finiete werkwoord op de goede plaats zet, en dus goede kennis van de Nederlandse regels voor plaatsing van het werkwoord heeft: hun correct-scores zijn in drie verschillende verplaatsingscondities – hoofdzinnen zonder inversie, bijzinnen en hoofdzinnen met inversie – hoog. De Turkse en Marokkaanse volwassenen tonen hoge accuraatheid in de productie van hoofdzinnen zonder inversie, maar hun accuraatheid in de productie van hoofdzinnen *met* inversie is laag. Afwezigheid van inversie laat zien dat de volwassenen geen Verb Second toepassen.

De volwassenen scoren ook aanzienlijk lager dan de kinderen in correcte plaatsing van het werkwoord in onderschikkende bijzinnen. Daarnaast is er in deze conditie een verschil tussen de Turkse en Marokkaanse volwassenen. Dit verschil zou een effect kunnen zijn van eigenschappen van de eerste taal (transfer), zoals dat ook aangetoond is in eerdere studies naar de plaatsing van het werkwoord in late tweede-taalverwerving (Jansen et al. 1981, Meisel et al. 1981, Vainikka en Young-Scholten 1994, 1996). De Nederlandse bijzinsvolgorde vertoont overeenkomsten met het Turks in de positionering van de persoonsvorm, maar niet met het Marokkaans-Arabisch of Tarifit (de moedertaal van de Marokkaanse participanten, zie §6). Dit verschil tussen Turks aan de ene kant en Marokkaans-Arabisch en Tarifit aan de andere kant heeft echter geen effect op het gebruik van Verb Second; in dit opzicht zijn met name de extreem lage scores van de beide groepen volwassenen in de hoofdzinnen met inversie illustratief. Deze laten zien dat beide groepen geen Verb Second toepassen.

Het geobserveerde verschil tussen de kinderen en volwassenen kan worden begrepen als een effect van neurologische verschillen tussen kinderen en volwassenen waardoor kinderen op een fundamenteel andere wijze taal leren dan volwassenen (de *Kritische Periode Hypothese*; o.a. Penfield en Roberts 1957, Lenneberg 1967, Chomsky 1975, Birdsong 1999, Ullman 2001, Hyltenstam en Abrahamsson 2003). Alvorens in de discussie (§10) dieper in te gaan op deze verklaring voor de verschillen tussen kinderen en volwassenen, onderzoeken we eerst in hoeverre verschillen in werkwoordsplaatsing tussen kinderen en volwassenen correleren met verschillen in dummy-gebruik. Combineren we de observaties over werkwoordsplaatsing met de representatie-hypothese in (12) dan kunnen we de volgende, specifieke voorspellingen over dummies in (13)-(15) afleiden:

- (13) Kinderen die Nederlands als tweede taal leren gebruiken dummies.
- (14) Kinderen die Nederlands als tweede taal leren gebruiken significant meer dummies in hoofdzinnen (met en zonder inversie) dan in onderschikkende bijzinnen.
- (15) Volwassenen die Nederlands als tweede taal leren gebruiken geen dummies.

● 5 Bestaande literatuur

Er zijn een drietal studies waarin het gebruik van dummies door kinderen en volwassenen die Nederlands als tweede taal leren, expliciet aan de orde komt. Deze studies geven echter uitsluitend over de voorspellingen in (13)-(15).

Lalleman (1986: 73-75) observeert dat Turkse kinderen die Nederlands leren *gaan* + infinitief als alternatief voor de tegenwoordige tijd gebruiken. Het is echter onduidelijk of de tweetalige kinderen dit net zo vaak als eentalige Nederlandse kinderen doen en/of op eenzelfde manier.

Hulk en Cornips (2005) hebben Zuckermans experiment herhaald met negen tweetalige kinderen. Alle proefpersonen spraken naast het Nederlands een niet-Nederlandse taal met een volgorde Subject-Werkwoord-Object zonder Verb Second. Er bleken grote individuele verschillen te zijn: er waren kinderen die geen enkele dummy gebruikten en er was een kind dat bijzonder frequent gebruik van dummies vertoonde (en dit ook in onderschikkende bijzinnen deed). Anders dan de eentalige kinderen, maakten de tweetalige kinderen geen verschil in dummy-gebruik tussen hoofd- en bijzinnen. Ook in de resultaten van de proefpersoon die veel dummies gebruikte, was dit onderscheid afwezig. Opvallend was dat deze proefpersoon echter ook geen systematisch woordvolgorde-onderscheid maakte tussen haar Nederlandse hoofd- en bijzinnen.² Enerzijds is deze observatie compatibel met (12): de hoofdzinnen van deze proefpersoon bevatten niet meer verplaatsingen dan de bijzinnen, en dus zou er, op grond van het Economie-principe, geen reden zijn om in hoofdzinnen meer dummies te gebruiken dan in bijzinnen. Anderzijds lijkt deze proefpersoon een Subject-Werkwoord-Object-volgorde te hanteren voor het Nederlands, en geen Verb Second toe te passen. Omdat zij wél dummies gebruikt, spreken haar data de relatie tussen Verb Second en dummies in (7) tegen. Hulk en Cornips (p. 172) opperen dat het Frans, de niet-Nederlandse taal van deze proefpersoon, een rol zou kunnen spelen. In het Frans bestaat namelijk een equivalent van het Nederlandse dummy-hulpwerkwoord *gaan* (*Je vais faire une peinture* 'Ik ga maken een schilderij').

Hoewel Hulk en Cornips' studie de eerste is die dummy-gebruik in tweetalige kinderen op systematische wijze onderzoekt, geven de resultaten geen afdoende antwoord op (13)-(14). Doordat de taalachtergrond van de 9 kinderen divers is (Marokkaans-Arabisch/

² Hulk en Cornips wijzen op problemen met de bijzinsvolgorde in deze groep tweetalige kinderen: ca. 20% is incorrect in de bijzinsconditie (11/54 bij de jongere kinderen 3;0-3;10, 7/34 in de groep oudere kinderen 4;11-5;2). Hun suggestie is dat transfer een rol zou kunnen spelen. Ook wijzen ze op een methodologisch probleem in de bijzinsconditie dat leidt tot het gebruik van de hoofdzinsvolgorde (p. 172). De resultaten van tweetalige kinderen in de studie van Blom (te verschijnen), samengevat in Tabel 2 (§4), wijzen in de richting van deze tweede verklaring, omdat ook Turkse kinderen, die een moedertaal spreken met de volgorde Subject-Object-Werkwoord, incorrecte woordvolgordes produceren in de bijzinsconditie (14% (152/177)) en dit nagenoeg even frequent doen als de Marokkaanse kinderen (15% (225/264)).

Berber, Sranan, Frans, Akan/Ewe, Russisch-Sranan) en de kinderen verdeeld zijn over twee leeftijdsgroepen blijven er te weinig proefpersonen over voor een homogene groep. Daarnaast worden de resultaten van simultaan tweetalige kinderen, die de beide talen vanaf geboorte als moedertaal geleerd hebben, en de resultaten van successief tweetalige kinderen, die de niet-Nederlandse taal als moedertaal spreken en het Nederlands als tweede taal verworven hebben, samen geanalyseerd.

Van der Craats (2005) heeft de taalontwikkeling van een groep laagopgeleide Turkse en Marokkaanse vrouwen onderzocht (beginners). Zij richt zich met name op het gebruik van *is* + infinitief, zoals geïllustreerd in (16), en heeft 5 participanten geselecteerd die dit soort constructies gebruikten in een naverteltoon (4 Turks en 1 Marokkaans).

(16) Hij is lopen (Ergün – Turkse leerder – ESF corpus (Starren, 2001))

Bij de 5 participanten die *is* als dummy gebruiken, is de individuele variatie groot. De meesten gebruiken de constructie relatief weinig (3-6%; 3-4%; 2-11%; 2-11% van alle geproduceerde uitingen), maar er is een uitschieter (26-32%). Van der Craats noemt daarnaast het gebruik van *gaan* + infinitief, en concludeert dat dit bij de Marokkaanse leerder vooraf gaat aan *is* + infinitief. Zij ziet het gebruik van dummies als een stap in de verwerving van finietheid, en koppelt het gebruik van *gaan* als dummy aan de mogelijk ambigue verwijzing van dit hulpwerkwoord. Zij suggereert dat leerders specifiek kiezen voor het hulpwerkwoord *gaan*, en niet voor een modaal hulpwerkwoord, omdat *gaan* minder stringente eisen stelt aan het type hoofdwerkwoord dat het selecteert dan modale hulpwerkwoorden: “Leerders overgeneraliseren dit *gaat*-patroon en niet een modaal werkwoord omdat de betekenisinhoud vager is en dus in meer gevallen met een thematisch werkwoord gecombineerd kan worden” (p. 166). Het is onduidelijk of er een verschil is tussen hoofd- en bijzinnen in gebruik van dummies bij deze groep van volwassen verwervers van het Nederlands.

Bestaande literatuur suggereert dat zowel kinderen als volwassenen die Nederlands als tweede taal leren, dummies gebruiken. De individuele variatie in keuze van het soort dummy en in frequentie van dummies lijkt groot. Op grond van de bestaande literatuur kunnen we echter niet vaststellen in hoeverre de voorspellingen in (13)-(15) uitkomen: de controle op factoren als moedertaal, beginleeftijd en zinstype is beperkt, de groepen informanten zijn klein en er is geen informatie beschikbaar over gedrag in hoofdzinnen met inversie. Daarnaast ontbreekt in het eerdere onderzoek een systematische vergelijking tussen vroege en late leerders. In de volgende paragrafen beschrijven we de resultaten van een experiment dat we gedaan hebben met Turkse en Marokkaanse kinderen en volwassenen die Nederlands als tweede taal leren.

● 6 Participanten

In §4 beschreven we de uitkomsten van voorgaand onderzoek naar de plaatsing van het finiete werkwoord door jonge en oudere Turkse en Marokkaanse leerders van het Nederlands. In §6 gaan we dieper in op de achtergrondkenmerken van deze leerders, in §7 bespreken we hoe we het dummy-gebruik van deze leerders experimenteel onderzocht hebben, om vervolgens in §8 de patronen in hun dummy-gebruik te behandelen. En

belangrijk aspect van deze studie is dat verbanden tussen de werkwoordsplaatsingsdata besproken in §4 en de dummy-resultaten in §8 geen toevallig effect kunnen zijn van de getrokken steekproef: het zijn data van precies dezelfde informanten. Zoals aangegeven behandelen we in deze paragraaf achtergrond-informatie van de participanten. Dit behelst informatie over de moedertaal van de participanten, de context waarin de participanten Nederlands horen, hun leeftijd en ontwikkelingsniveau.

6.1 Moedertaal

De leerders komen uit Turkije of Marokko. Het Turks heeft een relatief vrije woordvolgorde, maar in de canonieke volgorde staat het werkwoord achteraan, net als in het Nederlands (Subject-Object-Werkwoord). Het Turks heeft geen Verb Second, en dus vindt er geen verplaatsing van het werkwoord plaats en/of inversie (Lewis 1967). De Marokkaanse deelnemers verschillen in moedertaal: deze is Marokkaans-Arabisch en/of de Berbertaal Tarifit. Beide talen hebben een Werkwoord-Object volgorde (Subject-Werkwoord-Object en Werkwoord-Subject-Object komen voor) en hebben geen Verb Second (Hoogland 1996).

6.2 Context

De kinderen wonen in de Utrechtse wijken Kanaleneiland en Overvecht. In beide wijken is het percentage immigranten hoog. In Kanaleneiland is het percentage immigranten 70,9%. Van deze immigranten is 40,2% Marokkaan en 18% Turk. In de wijk Overvecht is het percentage immigranten 49,8%. Hiervan is 20% Marokkaan en 8,7% Turk (Wijkenmonitor, 2007: <<http://www2.utrecht.nl/images/Secretarie/Bestuursinformatie/Publicaties2007/WM2007/wijkenmonitor2007.pdf>>). De thuistaal van de Turkse kinderen was Turks en van de Marokkaanse kinderen Marokkaans-Arabisch en/of Tarifit. Naar eigen zeggen spraken de kinderen onderling in een gezin (dus met broers/zussen) regelmatig Nederlands, maar spraken zij geen Nederlands met hun ouders.

De Turkse en Marokkaanse volwassenen zijn gerekruteerd via het Regionaal Opleidingscentrum ROC in Utrecht. Ze zijn allemaal na hun puberteit naar Nederland gekomen, en woonden daarvoor in Turkije of Marokko. Het grootste deel van de volwassenen woont ook in de Utrechtse wijken Kanaleneiland en Overvecht, en heeft Nederlandse les gevolgd voor 12 uur per week (4 dagen, 3 uur) gedurende een periode tussen de een en drie jaar. Het opleidingsniveau van de deelnemers varieerde van laag (basisschool) tot hoog (universitair); het aantal volwassen deelnemers met een relatief laag en hoog opleidingsniveau was nagenoeg gelijk. Op het moment van testen volgden de deelnemers nog lessen Nederlands. Een gedeelte van de volwassen deelnemers verkeerde in een Nederlandstalige omgeving via het werk. Anderen hadden contact met het Nederlands via familie, vrienden, burens of televisie.

6.3 Leeftijd

Met betrekking tot de selectie van kinderen die Nederlands als tweede taal leren, baseren we ons op Schwartz' (2004) definitie van *child L2 acquisition*: initiële blootstelling aan de tweede taal moet tussen de leeftijd vier en zeven plaats hebben. Vóór deze leeftijd is de

moedertaal mogelijk nog niet volledig verworven (en kunnen we dus niet spreken van *tweede-taalverwerving*) en ná deze leeftijd neemt het vermogen om taal te leren af (Johnson en Newport 1989, Johnson en Newport 1991, DeKeyser 2004). ‘Initiële blootstelling’ is in ons onderzoek initiële *substantiële* blootstelling: de geselecteerde kinderen zijn wel in Nederland geboren (en er kan dus niet uitgesloten worden dat ze enig Nederlands taal-aanbod gehad hebben voor de leeftijd van vier), maar zijn pas substantieel aan Nederlands blootgesteld vanaf het moment dat ze naar de basisschool gegaan zijn (vier jaar). Bij aanvang van de basisschool, waar Nederlands de verplichte voertaal was, hadden de geselecteerde kinderen een slechte beheersing van het Nederlands. Daarna was hun ontwikkeling normaal, en er waren geen aanwijzingen voor taal- of spraakstoornissen.³ Geselecteerde volwassenen zijn naar Nederland geïmmigreerd na hun puberteit (> 15 jaar), en hadden daarvoor geen contact met het Nederlands.

6.4 Ontwikkeling

Het is belangrijk om kinderen en volwassenen met elkaar te vergelijken die eenzelfde mate van beheersing hebben van het Nederlands. Dit kan voorkomen dat beginnende kinderen vergeleken wordt met gevorderde volwassenen, of omgekeerd. Eentalige kinderen worden doorgaans op grond van hun leeftijd en/of gemiddelde zinslengte (*mean length of utterance* ‘MLU’) gegroepeerd. Het is echter onduidelijk of MLU een valide maat is voor oudere kinderen en volwassenen (Unsworth 2005). De kinderen in ons onderzoek vormen echter een relatief homogene groep met betrekking tot beginleeftijd van substantiële blootstelling aan het Nederlands, en de hoeveelheid substantiële blootstelling aan het Nederlands. Om deze reden nemen we aan dat leeftijd een betrouwbare maat is voor ontwikkelingsniveau; deze aanname wordt ondersteund door de resultaten op een herhaaltaak, die aan het eind van deze paragraaf beschreven wordt.

De kinderen zijn ingedeeld in een jongere (tot zeven) en een oudere groep (zeven en ouder). De kinderen zijn vanaf dat ze naar school gaan, dus vanaf hun 4de jaar, vrijwel dagelijks aan veel Nederlands blootgesteld. Omdat de beginleeftijd van de kinderen hetzelfde is, zijn de jongere kinderen korter aan het Nederlands blootgesteld dan de oudere kinderen. We verwachten dus dat ontwikkeling zichtbaar gemaakt kan worden door een vergelijking van de twee leeftijdsgroepen. Tabel 3 geeft een overzicht van de samenstelling van de verschillende groepen:

Groep	Gemiddelde leeftijd	Leeftijdsspanne	N
Turkse kinderen (tot 7)	5,8	4,8 – 6,5	11
Turkse kinderen (7 en ouder)	7,3	7,0 – 7,9	11
Marokkaanse kinderen (tot 7)	5,6	4,2 – 6,5	23
Marokkaanse kinderen (7 en ouder)	7,6	7,0 – 8,4	14

Tabel 3: Samenstelling van de groepen met Turkse en Marokkaanse kinderen.

3 De informatie over de kinderen is verkregen op grond van een aangepaste versie van de Anamnese Meertaligheid (Blumenthal en Julien 2000). Dit is een vragenlijst die ingevuld is door de leraar of lerare van het kind.

De aanbodsituatie van de volwassenen is meer variabel dan die van de kinderen, daarnaast is ook de beginleeftijd van blootstelling aan het Nederlands verschillend. Om desondanks te meten of de volwassen leerders een ontwikkeling laten zien, hebben we een onafhankelijke maat gebruikt, gebaseerd op de zinsherhaaltoets die deel is van de *Taaltoets Alle Kinderen* (Verhoeven en Vermeer 2002). Deze test bestaat uit 20 zinnen die elk een woordvolgorde-aspect en een functiewoord van het Nederlands bevatten. Alleen als woordvolgorde en functiewoord correct herhaald werden, werden 2 punten gegeven. Als een van de twee juist was, werd er 1 punt gegeven en als geen van beide correct waren, 0 punten. Er konden maximaal 40 punten behaald worden. Een totaalscore van minder dan 20 punten, leidde tot toewijzing aan de ‘beginners’ groep. Deelnemers met een score van 20 punten of meer werden toegewezen aan de “gevorderden” groep. Zes deelnemers zijn uitgesloten omdat ze de zinsherhaaltoets niet hebben afgemaakt. Tabel 4 geeft informatie over de samenstelling van de volwassen groepen. De gemiddelde score geeft het gemiddeld aantal punten van een groep participanten: de gemiddelde score van de beginners ligt duidelijk onder de gemiddelde score van de gevorderden. De standaarddeviatie verschaft inzicht in de spreiding van de resultaten: een hoge standaarddeviatie geeft aan dat er grote verschillen zijn in de groep, terwijl een kleine standaarddeviatie aangeeft dat de verschillende participanten in een groep zich min of meer gelijk gedragen. In zowel de Turkse als de Marokkaanse gevorderden groep is de spreiding van de resultaten kleiner dan in de beginners groep. De lage standaarddeviatie van de Turkse gevorderden groep is hoogstwaarschijnlijk het gevolg van de beperkte omvang van de groep (N = 2).

Groepen volwassen leerders	Gemiddelde score	Standaarddeviatie	N
Turkse beginners (tot 20)	11,0	7,5	13
Turkse gevorderden (20 en meer)	28,5	0,7	2
Marokkaanse beginners (tot 20)	6,2	8,2	10
Marokkaanse gevorderden (20 en meer)	26,4	5,8	10

Tabel 4: Samenstelling van de groepen met Turkse en Marokkaanse volwassenen.

De zinsherhaaltoets is ook bij de kinderen afgenomen. Zoals verwacht correleert de score op de zinsherhaaltoets met leeftijd: hoe ouder het kind, hoe verder het is in de ontwikkeling (Spearman $r = 0,676$; significant op 0,01 niveau). De scores van de oudere kinderen komen nagenoeg overeen met die van de gevorderde volwassenen: de gemiddelde score van de oudere Turkse kinderen is 25 (standaarddeviatie is 4,6), de gemiddelde score van de oudere Marokkaanse kinderen is 27,4 (standaarddeviatie is 5,2), de gemiddelde score van de gevorderde Turkse volwassen leerders is 28,5 (standaarddeviatie is 0,7) en die van de gevorderde Marokkaanse volwassenen is 26,4 (standaarddeviatie is 5,8). Op basis van de scores op de zinsherhaaltoets kunnen we dus onze testresultaten van de groep oudere Turkse en Marokkaanse kinderen vergelijken met de testresultaten van de groep gevorderde Turkse en Marokkaanse volwassenen. Deze vergelijking biedt een mogelijke controle voor verschillen in ontwikkelingsniveau tussen kinderen en volwassenen.

7 Methode

7.1 Design, materiaal en procedure

De test is gebaseerd op die van Zuckerman (2001) en Hulk en Cornips (2005), maar verschilt in een aantal opzichten van deze eerdere test. Deze eerdere studies maakten gebruik van getekende plaatjes (en niet van foto's), andere werkwoorden/objecten en de tekst bij het eerste plaatje werd volledig door de testleider uitgesproken (inclusief het werkwoord). Een belangrijk verschil is de toevoeging van een inversieconditie in onze test. Een vergelijking van de resultaten bij de inversieconditie en de conditie zonder inversie verschaft inzicht in de toepassing van de Verb Second-regel. Een leerder die Verb Second toepast, zal in de inversieconditie afwijken van de rechte woordvolgorde (*Ik drink graag koffie*): door middel van een omdraaiing van onderwerp en persoonsvorm wordt dan de persoonsvorm toch in tweede positie geplaatst (*Graag drink ik mijn koffie*).

In de taak moet een deelnemer beschrijven wat hij/zij op een foto ziet door een zin, gestart door de testleider, af te maken. De zinnen hieronder laten de start van de testleider zien (onderstreept) gevolgd door de verwachte respons. (17) toont de hoofdzinsconditie (VX), (18) de bijzinsconditie (XV) en (19) de conditie met inversie (VS):

- (17) VX-conditie (hoofdzin zonder inversie)

De man drinkt uit een glas [plaatje 1]
en de vrouw drinkt uit een beker [plaatje 2]

- (18) XV-conditie (onderschikkende bijzin)

Dit is de man die uit het glas drinkt [plaatje 1]
en dat is de vrouw die uit een beker drinkt [plaatje 2]

- (19) VS-conditie (hoofdzin met inversie)

Hier drink jij [plaatje 1]
en daar drinkt hij [plaatje 2]

Op de plaatjes stonden de volgende handelingen afgebeeld: poetsen (*tanden* versus *schoenen*), drinken (*glas* versus *beker*) en tekenen (*zon* versus *boom*). Het onderwerp in de VX- en XV-condities was in 3de persoon singularis of pluralis, in de VS-conditie 2de of 3de persoon singularis. Items over adjectieven en lidwoorden fungeerden als filler-items. De items in de test werden gepresenteerd in pseudo-gerandomiseerde volgorde. De test is individueel afgenomen in een aparte ruimte. Het experiment is opgenomen en nadien getranscribeerd; de responsen zijn gecodeerd (Blom, Orgassa en Poliřenska, te verschijnen).

7.2 Data-analyse

Alleen correcte woordvolgorde-responsen in de VX-, XV- en VS-conditie zijn geanalyseerd, zodat een onderscheid gemaakt kan worden op grond van de plaats van het (finitie) werkwoord. In de onderstaande tabel zijn de correcte responstypen en de bijbehorende voorbeelden per responstype gegeven:

	Type correcte respons	Voorbeeld respons
VX-conditie	S-V-X S-AUX-X-V	<i>De man leest een boek</i> <i>De man gaat een boek lezen</i>
XV-conditie	S-X-V S-X-AUX-V	<i>De man die een boek leest</i> <i>De man die een boek gaat lezen</i>
VS-conditie	V-S(-X) AUX-S-(X-)V	<i>Hier leest hij een boek</i> <i>Hier gaat hij een boek lezen</i>

Tabel 5: Correcte responstypen en voorbeelden van correcte responsen per woordvolgorde-conditie.

Responsen in de VX- en XV-conditie zonder lijdend voorwerp of andere constituent die informatie over de plaats van het werkwoord bevat (X), zijn uitgesloten. Hetzelfde geldt voor responsen in de VS-conditie zonder onderwerp (S). In de XV-conditie zijn antwoorden die eventueel een infinitiefvorm van het werkwoord zouden kunnen bevatten, bepaald door de combinatie van *-en* suffix en finale plaatsing (vb. *De man die een boek lezen*), eveneens uitgesloten. Resultaten van vier kinderen konden niet geanalyseerd worden omdat er te weinig bruikbare data waren van deze kinderen.

8 Resultaten

De representatie-hypothese voorspelde (i) dat kinderen die Nederlands als tweede taal leren dummies gebruiken, (ii) dat kinderen die Nederlands als tweede taal leren significant meer dummies gebruiken in hoofdzinnen (met en zonder inversie) dan in onderschik-kende bijzinnen, en (iii) dat volwassenen die Nederlands als tweede taal leren geen dummies gebruiken.

Tabel 6 geeft de responsen met een dummy als percentage van de som van de dummy-responsen en responsen met een finiet hoofdwerkwoord in alle geteste woordvolgorde-condities van alle deelnemers, ongeacht taalontwikkelingsniveau:

Groep	Alle deelnemers	
Turkse kinderen	26%	130/502
Marokkaanse kinderen	32%	230/721
Turkse volwassenen	0%	1/189
Marokkaanse volwassenen	3%	8/231

Tabel 6: Frequentie van dummies in een productie-experiment met Turkse en Marokkaanse tweede-taalleerders van het Nederlands, uitgedrukt als percentage van totaal aantal finiete zinnen uitgelokt in het experiment (hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen, hoofdzinnen met inversie); resultaten van alle deelnemers (geen controle voor taalontwikkelingsniveau).

De resultaten in tabel 6 laten zien dat de frequentie van dummies in de responsen van de kinderen hoger ligt dan in de responsen van de volwassenen. Omdat het gemiddelde taalontwikkelingsniveau van de groepen met kinderen hoger ligt dan het gemiddelde taalontwikkelingsniveau van de groepen met volwassen leerders, rijst de vraag of het geobserveerde verschil in tabel 6 veroorzaakt wordt door de beginleeftijd van blootstelling aan het Nederlands of door taalontwikkelingsniveau. Tabel 7 geeft een uitsnede van de resultaten in tabel 6, waarbij het taalontwikkelingsniveau, zoals vastgesteld via de zinsherhaaltaak, constant gehouden is (zie § 6.4):

Groep	Oudere kinderen/gevorderde volwassenen	
Turkse kinderen	14%	40/291
Marokkaanse kinderen	23%	71/312
Turkse volwassenen	0%	0/24
Marokkaanse volwassenen	0%	1/164

Tabel 7: Frequentie van dummies in een productie-experiment met Turkse en Marokkaanse tweedetaalleerders van het Nederlands, uitgedrukt als percentage van totaal aantal finiete zinnen uitgelokt in het experiment (hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen, hoofdzinnen met inversie); resultaten van oudere kinderen en gevorderde volwassenen (vergelijkbaar taalontwikkelingsniveau).

Het verschil in de frequentie van dummies in het taalgebruik van kinderen en volwassen leerders wordt beïnvloed door taalontwikkelingsniveau: het verschil tussen kinderen en volwassen is in tabel 7 kleiner dan in tabel 6. Leeftijd speelt echter ook een rol: tabel 7 laat zien dat ook kinderen en volwassenen met een vergelijkbaar Nederlands taalvaardigheidsniveau een verschil vertonen in de frequentie van dummies. Er zijn geen verschillen in dummy-gebruik tussen Turkse en Marokkaanse leerders, maar aangezien de moedertaal in beide gevallen geen Verb Second-regel heeft die een verschil tussen hoofd- en bijzinnen markeert en eerder onderzoek heeft aangetoond dat voor beide groepen de Verb Second-regel even problematisch is (§ 4) is er ook geen verschil verwacht.

Eentalige kinderen vertonen een afhankelijkheid tussen gebruik van dummies en plaats van het finiete werkwoord: als het finiete werkwoord zinsfinaal staat, gebruiken ze significant minder dummies dan wanneer het finiete werkwoord in tweede positie staat. Onze verwachting is dat tweetalige kinderen hetzelfde verschil laten zien. Tabel 8 geeft het gebruik van dummies door kinderen in de verschillende woordvolgordecondities. De frequentie van dummies is uitgedrukt als een percentage van de som van het aantal correcte responsen (met dummy- of finiet hoofdwerkwoord).

Groep	VX		XV		VS	
Turkse kinderen	31%	64/208	3%	4/150	43%	62/144
Marokkaanse kinderen	35%	109/312	9%	21/222	53%	100/187

Tabel 8: Verdeling van dummies over hoofdzinnen zonder inversie (VX), onderschikkende bijzinnen (XV) en hoofdzinnen met inversie (VS) in een productie-experiment met Turkse en Marokkaanse kinderen die Nederlands als tweede taal leren. Het aandeel dummies is uitgedrukt als percentage van de totale aantallen finiete hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen en hoofdzinnen met inversie.

De Turkse en Marokkaanse kinderen gebruiken in tweede positie (VX- en VS-condities) vaker een dummy dan wanneer het werkwoord in basispositie staat (XV-conditie). Ze gedragen zich in dit opzicht net als eentalige kinderen. Er is in geen van de drie condities een significant verschil tussen de Turkse en Marokkaanse kinderen: $Z = -.072$, $p > .05$ (VX-conditie), $Z = -1.062$, $p > .05$ (XV-conditie) en $Z = -.288$, $p > .05$ (VS-conditie) (Mann-Whitney U test).

We vatten de uitkomsten kort samen. Eerder onderzoek heeft laten zien dat Turkse en Marokkaanse volwassen leerders een andere representatie van het Nederlands hebben dan moedertaalsprekers, en geen gebruik maken van de Verb Second-regel in hoofdzinnen. De representatie-hypothese stelt dat dummies gebruikt worden door leerders in Verb Second-zinnen, en achterwege blijven in zinnen zonder Verb Second. Het blijkt inderdaad dat Turkse en Marokkaanse volwassen leerders van het Nederlands geen dummies gebruiken. De Turkse en Marokkaanse kinderen hadden wel goede kennis van de Nederlandse werkwoordsplaatsingsregels, en pasten Verb Second toe in hoofdzinnen. In hun onderschikkende bijzinnen stond het werkwoord doorgaans in eindpositie. De voorspelling dat zij dummies gebruiken, en dit significant vaker doen in hoofd- dan in bijzinnen, wordt eveneens bevestigd door de data.

In de volgende paragraaf gaan we dieper in op het dummy-gebruik door Turkse en Marokkaanse kinderen. We onderzoeken of de parallellen met eentalige kinderen doorzetten, en beantwoorden de vraag of de Turkse en Marokkaanse kinderen eenzelfde afname in dummies laten zien als eentalige Nederlandse kinderen. We onderzoeken ontwikkeling als afgeleide van lengte van blootstelling aan het Nederlands. Dit wordt op twee manieren gemeten: (i) aan de hand van de factor *leeftijd* (de aanname is dat de kinderen allemaal vanaf vierjarige leeftijd substantieel aan het Nederlands zijn blootgesteld), en (ii) via de factor *gezinsoudste*. Omdat de kinderen in Nederland geboren zijn, hebben ze ook vóór de leeftijd van vier enig Nederlands taalaanbod gehad. Het hebben van oudere broers of zussen kan hierbij een rol spelen, en dus kan de factor *gezinsoudste* inzicht geven in het effect van blootstelling aan het Nederlands voor de leeftijd van vier. Daarnaast brengen we de individuele variatie in gebruik van dummies in kaart.

- 9 Ontwikkeling, positie in gezin en individuele variatie

Bij eentalige kinderen daalt het percentage dummies naarmate de kinderen ouder worden (Van Kampen 1997, Zuckerman 2001). De resultaten in Tabel 9 laten zien dat Turkse en Marokkaanse kinderen een vergelijkbare afname laten zien. Deze ontwikkeling is significant in de hoofdzinsconditie zonder inversie (VX) ($Z = -2.607$, $p < .05$) en met inversie (VS) ($Z = -3.352$, $p < .05$). In de bijzinsconditie (XV) is de ontwikkeling bijna significant ($Z = -1.922$, $p > .05$):

Groep	VX		XV		VS	
Tot zeven	48%	125/263	10%	19/190	63%	105/167
Zeven en ouder	19%	48/257	3%	6/182	35%	57/164

Tabel 9: Verdeling van dummies over hoofdzinnen zonder inversie (VX), onderschikkende bijzinnen (XV) en hoofdzinnen met inversie (VS) in een productie-experiment met Turkse en Marokkaanse kinderen die Nederlands als tweede taal leren; de resultaten zijn verdeeld op grond van leeftijd. Het aandeel dummies is uitgedrukt als percentage van de totale aantallen finiete hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen en hoofdzinnen met inversie.

De Turkse en Marokkaanse kinderen zijn substantieel blootgesteld aan het Nederlands vanaf de leeftijd van vier, bij aanvang van de basisschool. De kinderen zijn echter geboren en opgegroeid in Nederland en het kan dus niet uitgesloten worden dat de kinderen ook vóór de leeftijd van vier Nederlands taalaanbod hebben gehad. De kinderen gaven zelf vaak aan met hun broers en zussen regelmatig Nederlands te spreken. Dit betekent dat kinderen met oudere broers en/of zussen waarschijnlijk op jongere leeftijd meer Nederlands taalaanbod hebben gehad dan kinderen zonder oudere broers en/of zussen (gezinsoudsten). Als positie in het gezin een rol speelt dan is de verwachting dat er een verschil is tussen gezinsoudsten en niet-gezinsoudsten van dezelfde leeftijd: de eerste groep is vertraagd in vergelijking tot de tweede groep, en zal daardoor meer dummies gebruiken. Tabel 10 geeft een verdeling van het gebruik van dummies over gezinsoudsten en kinderen die dit niet zijn binnen de groepen jongere kinderen (jonger dan 7) of oudere kinderen (7 of ouder).

Positie in gezin	Tot zeven			Zeven en ouder		
Gezinsoudste	66%	85/128	(n=5)	24%	64/271	(n=10)
Niet gezinsoudste	32%	138/426	(n=23)	15%	47/308	(n=14)

Tabel 10: Percentage dummies hoofdzinnen zonder inversie (VX), onderschikkende bijzinnen (XV) en hoofdzinnen met inversie (VS) in een productie-experiment met Turkse en Marokkaanse kinderen die Nederlands als tweede taal leren; de resultaten zijn verdeeld op grond van positie in het gezin. Het aandeel dummies is uitgedrukt als percentage van de totale aantallen finiete hoofdzinnen zonder inversie, onderschikkende bijzinnen en hoofdzinnen met inversie.

Het blijkt dat gezinsoudsten meer dummies gebruiken dan niet-gezinsoudsten. Dit effect is echter alleen significant in de groep kinderen die zeven jaar of jonger zijn ($Z = -2.584$, $p < .05$). In de groep oudere kinderen is dit effect niet meer aanwezig ($Z = -1.132$, $p > .05$).

Hulk en Cornips (2005: 168) wijzen op de individuele variatie in het gebruik van dummies. Zij observeren deze variatie niet alleen in de data van de tweetalige kinderen, maar hun analyse van Zuckermans resultaten toont dat ook eentalige kinderen verschillen vertonen in de mate waarin ze dummies gebruiken. Indeling van de kinderen van ons onderzoek in vier groepen op basis van de proportie dummies in de VX-, XV- en VS-conditie geeft aan dat de meeste kinderen tussen de 0 en 20% dummies gebruiken ($n = 28$), maar er zijn ook kinderen die tussen de 81 en 100% van de gevallen dummies gebruiken ($n = 3$) en een aanzienlijk aantal kinderen bevindt zich tussen deze twee uitersten ($n = 24$). Tabel 11 geeft een overzicht.

Type leerder	N	N Turks	N Marokkaans
1 = 0 t/m 0,2	28	11	17
2 = 0,21 t/m 0,5	14	7	7
3 = 0,51 t/m 0,8	10	4	6
4 = 0,81 t/m 1	3	0	3

Tabel 11: *Individuele variatie in frequentie van gebruik van dummies.*

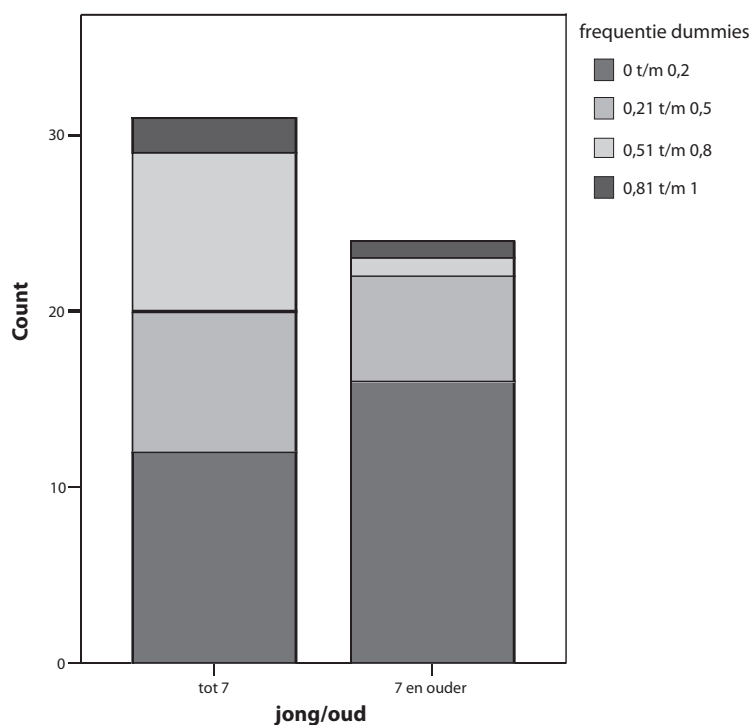
Er zijn in de gehele steekproef ($n = 55$) vier kinderen die frequent gebruik van dummies in de bijzinsconditie vertonen, respectievelijk 55% (6/11; leeftijd=7,2; T1=Marokkaans), 60% (3/5; leeftijd=6; T1=Turks), 73% (8/11; leeftijd=6,4; T1=Marokkaans) en 100% (3/3; leeftijd=4,2; T1=Marokkaans). Dit laat zien dat het relatief hoge percentage dummies in de XV-conditie bij de Marokkaanse kinderen (9%, zie: Tabel 8) het effect is van slechts drie kinderen. Overigens gebruiken al deze vier kinderen ook frequent dummies in de andere twee plaatsingscondities (VX en VS); in dit opzicht zijn deze vier dummy-gebruikers vergelijkbaar met de proefpersoon in de studie van Hulk en Cornips die extreem veel dummies gebruikte.

We hebben gezien dat het gebruik van dummies afneemt naarmate de kinderen ouder worden. Zoals verwacht is er dan ook een negatieve correlatie tussen leeftijd en het percentage dummies (Pearson correlatie = -0.326 , significant op 0,05 niveau). Het is echter niet het geval dat alle frequente dummy-gebruikers behoren tot de jongere groep kinderen. Figuur 1 laat zien dat de oudere leeftijdsgroep (zeven of ouder), ook frequente dummy-gebruikers bevat (Zie pagina 151).

• 10 Discussie

In deze bijdrage hebben we onderzocht in hoeverre taalgebruikers die Nederlands als tweede taal verwerven, gebruik maken van dummies. In dit onderzoek hebben we de Representatie-Hypothese voor Dummies getest, welke stelt dat taalleerders van het Neder-

De verwerving van het Nederlands: dummies en Verb Second

Figuur 1: Types dummy-gebruikers (op basis van frequentie) en verdeeld over de twee leeftijdsgroepen.

lands dummies gebruiken om verplaatsing van het finiete werkwoord in hoofdzinnen (Verb Second) te vermijden. Op basis van eerdere resultaten over het gebruik van Verb Second voorspelt deze hypothese dat kinderen die Nederlands als tweede taal verwerven wel gebruik maken van dummies terwijl volwassenen die Nederlands als tweede taal verwerven dit niet doen. Ook voorspellen we dat dummies in de hoofdzinnen van kinderen frequenter zijn dan in hun onderschikkende bijzinnen. Deze voorspellingen worden ondersteund door de resultaten van een experiment met Turkse en Marokkaanse kinderen en volwassenen. Onze conclusie is derhalve dat taalverwerwers dummies gebruiken om geen Verb Second te hoeven toepassen.

De resultaten hebben implicaties voor de Kritische Periode Hypothese (§4). Het blijkt dat de woordvolgorde van het Nederlands – in het bijzonder de plaatsing van het werkwoord in hoofd- en bijzinnen en de Verb Second-regel – voor leeders die ná de puberteit Nederlands verwerven een struikelblok is. Eentalige kinderen en kinderen die Nederlands als tweede taal leren, verwerven deze eigenschappen van het Nederlands relatief snel. De dummy-resultaten bevestigen de afwezigheid van de Verb Second-regel in de grammatica van de volwassen leeders en de aanwezigheid van deze regel in de grammatica's van de eentalige en tweetalige kinderen.

In hoeverre zijn deze resultaten compatibel met andere studies naar het effect van leeftijd op het leren van grammatica? Hoewel er volwassen taalleeders bestaan die niet

van moedertaalsprekers te onderscheiden zijn, is het uitzonderlijk dat een late tweedetaalleerder het niveau van een moedertaalspreker bereikt (Hyltenstam en Abrahamsson 2003). De observatie dat beginleeftijd een uitermate goede voorspeller is van hoge accuraatheid en mate van beheersing van een taal is dan ook meerdere malen empirisch bevestigd (Johnson en Newport 1989, Johnson en Newport 1991, DeKeyser 2000, McDonald 2000). Er is, kort samengevat, consensus over de stelling dat er een verschil is tussen de taalverwerving van kinderen en volwassenen. Over de oorzaak van dit verschil lopen de meningen uiteen.

Een gangbare verklaring is dat de hersenen van kinderen een specifiek vermogen bevatten om taal te leren, en dat neurologische rijping leidt tot een afname van dit vermogen (Penfield en Roberts 1957, Lenneberg 1967, Chomsky 1975, Birdsong 1999, Ullman 2001). Kinderen kunnen dus, naast algemene leerstrategieën en cognitieve principes, gebruik maken van een specifiek taalleervermogen, terwijl volwassenen aangewezen zijn op de algemene leersstrategieën en cognitieve principes (Bley-Vroman 1989, Schachter 1996). De hypothese dat volwassen leeders, in tegenstelling tot kinderen, geen toegang meer hebben tot een specifiek taalleervermogen zou de observatie verklaren dat kinderen en volwassenen andere soorten fouten maken in de plaatsing van het werkwoord. In de taal van eentalige Nederlandse kinderen is overgebruik van de volgorde Subject-Werkwoord-Object geen karakteristieke fout. In de taal van tweetalige kinderen komt dit overgebruik voor, maar is dit geen dominante fout (14%-20% van de bijzinnen vertoont deze fout). *Als* tweetalige kinderen deze fout maken, kan het geanalyseerd worden als een effect van transfer of een effect van de gebruikte experimentele methode (Hulk en Cornips 2005). Voor volwassenen is overgebruik van de volgorde Subject-Werkwoord-Object echter karakteristiek. Het feit dat de *Turkse* volwassenen deze fout maken, ondanks de Subject-Object-Werkwoord-volgorde van het Turks, toont aan dat transfer geen voldoende verklaring biedt voor de fouten van de volwassenen. De hypothese dat kinderen en volwassenen een andere leerstrategie gebruiken vormt dan een aanvullende verklaring.

Het gedrag van de volwassen leeders van het Nederlands komt overeen met bevindingen uit studies naar de verwerving van woordvolgorde in het Duits (Meisel et al. 1981, Clahsen en Muysken 1986). Net als in het Nederlands verplaatst het finiete werkwoord in Duitse hoofdzinnen vanuit de eindpositie van de zin naar de tweede positie, en vindt er inversie plaats wanneer een andere constituent als het onderwerp in eerste positie staat. Meisel et al. observeerden in het taalgebruik van 45 Italiaanse, Spaanse en Portugese volwassenen die Duits als tweede taal leerden afwezigheid van inversie in vraagzinnen, zelfs na langdurig – meer dan tien jaar – contact met het Duits. De voorbeelden in (20) en (21) illustreren het soort van zinnen dat Meisel et al. vonden:

- (20) *Warum du muss Schule so so?*
 Waaronom jij moet Schoolzo zo
- (21) *Warum du hier arbeitet?*
 Waaronom jij hier werkt

Deze afwezigheid van inversie na langdurige blootstelling aan het Duits suggereert dat deze volwassenen, net als de volwassen participanten in onze studie, moeilijkheden ondervinden bij het leren van de werkwoordsplaatsingsregels, in het bijzonder bij het

leren van Verb Second. Dit staat in sterk contrast tot kinderen, die Verb Second bijzonder vroeg lijken te leren (Poeppel en Wexler 1993). Een interessante suggestie die in de Duitse studies gedaan is, is dat de volwassen leerders lineaire, gefixeerde templatens toepassen, en niet, zoals kinderen, de Verb Second volgorde afleiden van een uniforme basisvolgorde.⁴ Er bestaat in de grammatica van volwassen tweede-taalleerders van het Nederlands en het Duits, met andere woorden, geen hiërarchische relatie tussen woorden en woordgroepen (zoals deze verondersteld wordt te bestaan in de grammatica van moedertaalsprekers, en die het mogelijk maakt om op een relatief simpele wijze verplaatsingen van woordgroepen te beschrijven), maar een gefixeerde sequentiële relatie (Conway en Christiansen 2001). Een dergelijk templaatsysteem kan begonnen zijn als een woord-specifieke constructie, en zich op grond van frequenties in het taalaanbod ontwikkeld hebben tot een templaatsysteem met abstractere categorieën, bijvoorbeeld: *Subject-Werkwoord-Object*. Toepassing van een dergelijk templaatsysteem verklaart de hoge accuraatheid in hoofdzinnen zonder inversie en de relatief lage accuraatheid in hoofdzinnen met inversie en onderschikkende bijzinnen in de taal van de volwassen leerders. De vorming van specifiek het Subject-Werkwoord-Object-templaatsysteem wordt verder ondersteund door het gegeven dat de hoofdzinsvolgorde in gesproken Nederlands twee maal zo frequent is als de bijzinsvolgorde (Corpus Gesproken Nederlands; Yarbey Duman et al. 2007).⁵

In het vervolg van deze discussie bespreken we onze resultaten in het licht van een alternatieve hypothese en sluiten we de discussie af met een evaluatie van verschillende verklaringen voor de afname van dummies naarmate de kinderen verder ontwikkelen.

In de literatuur is gesuggereerd dat dummies in Nederlandse kindertaal een effect zouden kunnen zijn van de taal die tegen kleine kinderen gesproken wordt (§3). Volgens deze hypothese, die wij hier de "aanbod-hypothese" zullen noemen, zou de frequentie van dummy-tokens in het aanbod ertoe leiden dat kinderen dummies gebruiken. De geobserveerde afname van dummies zou dan een verandering in het taalaanbod weerspiegelen, wat weer een effect is van het groter worden van het kind: hoe ouder het kind, hoe minder *caregiver talk*. Hoewel de aanbod-hypothese de afname van dummies in de taal van eentalige kinderen kan verklaren en deze hypothese ook zou verklaren waarom dummies in de taal van de volwassen Turken en Marokkanen afwezig is – het ligt immers niet voor de hand dat zij blootgesteld worden aan *caregiver talk* –, zijn er twee observaties die niet verklaard worden.

Ten eerste is het onduidelijk hoe de aanbod-hypothese het verschil tussen hoofd- en bijzinnen zou verklaren. Gegeven de redenering zouden dummies in hoofdzinnen frequenter moeten zijn dan in bijzinnen. Waarom dit verschil in het aanbod zou bestaan, blijft echter een open vraag (die binnen het kader van de representatie-hypothese direct beantwoord wordt). Ten tweede doet de aanbod-hypothese onjuiste voorspellingen over het taalgebruik van de Turkse en Marokkaanse kinderen. Omdat deze kinderen ouder

4 Zie voor een alternatieve verklaring voor de Duitse resultaten DuPlessis et al. 1987, Tomaselli en Schwartz 1990.

5 Overigens is het niet ondenkbaar dat gevorderde late leerders verschillende templatens naast elkaar gebruiken, en op die manier moedertaalsprekers kunnen nabootsen. Met betrekking tot onderschikkende bijzinnen kunnen er templatens voor specifieke voegwoorden bestaan die leiden tot correcte Nederlandse uitingen, bijvoorbeeld *dat-Subject-Object-Werkwoord*, en in het geval van hoofdzinnen met inversie kunnen er templatens gecreëerd worden op grond van frequente adjectieven, bijvoorbeeld *Dan-Werkwoord-Subject* (Blom et al. 2008).

zijn dan de eentalige kinderen, is de verwachting dat ze minder dummies horen dan eentalige kinderen en daardoor ook minder dummies gebruiken. Echter, de oudste Turkse en Marokkaanse kinderen (zeven en ouder) gebruiken vrijwel even vaak dummies als Zuckermans jongste groep eentalige kinderen (3;0-3;11): de percentages dummies in hoofdzinnen van deze groepen zijn respectievelijk 19% (48/257) en 22,8% (33/145). Het is voorstelbaar dat in de context waarin de tweetalige kinderen opgroeien veel dummies gebruikt worden, en dat hun dummies geen effect zijn van *caregiver talk* maar van een etnolect dat in hun omgeving gesproken wordt. De volwassen Turken en Marokkanen hebben echter dezelfde context en zouden dus blootgesteld zijn aan hetzelfde etnolect. Toch gebruiken zij, in tegenstelling tot de kinderen, vrijwel geen dummies. Hoewel we niet uitsluiten dat dummy-gebruik in het aanbod invloed kan hebben op de mate waarin taal-leerders dummies gebruiken, is onze conclusie dat de aanbod-hypothese geen voldoende verklaring biedt voor de geobserveerde patronen in dummy-gebruik.

Er is ter sprake gekomen op welke manier de aanbod-hypothese de afname in dummy-gebruik zou verklaren. Hoe wordt deze afname verklaard door voorstanders van de representatie-hypothese? Zuckerman (2001) relateert het gebruik van dummies aan het Economie-principe. Constructies met een dummy hebben volgens dit principe de voorkeur omdat het hoofdwerkwoord dan geen verplaatsing hoeft te ondergaan. Onder de aanname dat het Economie-principe universeel is en een vergelijkbare rol speelt in de kinder- en volwassengrammatica, concluderen wij dat een verklaring voor de daling in het gebruik van dummies volgens Zuckermans analyse gezocht moet worden in een heranalyse van de betekenis van hulpwerkwoorden, waardoor dummies niet langer een grammaticale optie zijn. Van Kampens ontwikkelingsanalyse veronderstelt dat de kinderuitingen aanvankelijk een directe weerspiegeling zijn van de onderliggende zinsstructuur, met het werkwoord in zinsfinale positie. Naarmate kinderen ouder worden, richten zij steeds meer op de zinnen zoals ze die in het aanbod waarnemen, d.w.z. de afgeleide 'oppervlakte-structuren' of 'PF-structuren', waarin het werkwoord verplaatst is naar tweede positie.

Wij geven hier nu kort een afweging van voor- en nadelen van de benaderingen van Zuckerman en Van Kampen. De benadering van Zuckerman heeft als voordeel dat die een verklaring kan bieden voor de grote variatie tussen kinderen. Uit verschillende studies is naar voren gekomen dat het gebruik van dummies sterk verschilt van kind tot kind (Zuckerman 2001, Hulk en Cornips 2005, Blom 2003), en ook wij vonden aanzienlijke variatie tussen individuele kinderen. Bij Zuckerman lijkt deze variatie teruggevoerd te kunnen worden op een variatie in het lexicon: terwijl sommige kinderen over een dummy in het lexicon beschikken, hebben andere kinderen geen hulpwerkwoorden in hun lexicon die als dummy kunnen functioneren. Echter, dit verklaart de variatie tussen kinderen, maar niet de variatie *binnen* kinderen. De verdeling van kinderen over de vier types, waarbij type 1 en type 4 de uitersten vertegenwoordigen van frequent tot infrequent dummy-gebruik, laat zien dat er relatief veel kinderen zijn van type 2/3 ($n = 24$). Deze kinderen gebruiken de ene keer een dummy, maar de ander keer niet. Hanteren we een strikte interpretatie van de invloed van het Economie-principe, waarbij de frequentie van dummies alleen beïnvloed wordt door dit principe, dan is de verwachting dat kinderen die over een dummy in het lexicon beschikken, voor de meest economische optie moeten kiezen: de constructie met een dummy in tweede positie. Volgens deze interpretatie is variatie binnen kinderen in het gebruik van dummies uitgesloten.

We willen er echter op wijzen dat er ook minder strikte interpretaties van Zuckermans benadering denkbaar zijn. Mogelijk heeft de frequentie van de hulpwerkwoorden in specifieke contexten in het aanbod een activatie-verlagende werking op de dummy-betekenis van deze werkwoorden, en 'verdwijnen' dummies onder invloed van het taalaanbod geleidelijk uit de taal van het kind. Interactie tussen het Economy-principe (grammatica) en de mate waarin de dummy-betekenis op een bepaald moment geactiveerd is (lexicon), kan dan leiden tot de geobserveerde periode van optionaliteit binnen kinderen. Als de lexicale activatie van het dummy-hulpwoord onder een bepaalde drempelwaarde komt, is de dummy-constructie geen optie. Is de activatiewaarde van het dummy-hulpwoord boven deze waarde, dan zal het Economie-principe gebruik van het dummy-hulpwoord vereisen.

Net zoals in de zojuist beschreven ontwikkelingsanalyse spelen in Van Kampens ontwikkelingsanalyse frequenties in het taalaanbod een belangrijke rol. In haar analyse draait het echter niet om het gebruik van een hulpwerkwoorden in bepaalde contexten, maar is de frequentie van Verb Second-zinnen in het aanbod van belang: accumulatie van evidentie in het taalaanbod zorgt ervoor dat de kinderen naarmate ze ouder worden pas vaststellen dat het Nederlands een Verb Second-grammatica heeft. Van Kampen stelt dat de overgang van een hoofd-finale grammatica zonder Verb Second naar een grammatica met Verb Second niet abrupt verloopt maar dat er een periode is waarin verschillende grammatica's naast elkaar operationeel zijn (zie ook: Evers en Van Kampen 2001). Onder druk van het taalaanbod verschuift de preferentie voor een bepaalde grammatica. In deze visie verloopt grammaticale ontwikkeling geleidelijk en verdwijnen dummies, die gebruikt worden in de overgang van een hoofd-finale grammatica zonder Verb Second en een hoofd-finale grammatica met Verb Second, pas volledig wanneer het taallerende kind voldoende evidentie heeft – in de vorm van zinnen in het aanbod met Verb Second – voor een Verb Second grammatica. Deze benadering stelt dat variatie binnen kinderen volgt uit het naast elkaar bestaan van verschillende grammatica's.

Op grond van de literatuur hebben we twee benaderingen voor optioneel gebruik van dummies geïdentificeerd die compatibel zijn met de representatie-hypothese: optioneel gebruik van dummies is het gevolg van lexicale activatie van verschillende hulpwerkwoorden (optionaliteit in het lexicon) of van de mate waarin een hoofd-finale grammatica met Verb Second wordt geprefereerd (optionaliteit in de grammatica). Onze resultaten kunnen niet gebruikt worden om een uitspraak te doen over de voorkeur voor een van deze twee benaderingen. Wel kunnen we, ter afsluiting van dit artikel, een uitspraak doen over het succes van deze beide benaderingen (hypothese 1) in vergelijking met een derde ontwikkelingsbenadering (hypothese 2).

Volgens de hier besproken ontwikkelingsbenaderingen leidt het accumulerende taalaanbod tot de afname van dummies in het taalgebruik van kinderen die Nederlands leren. Het is echter ook denkbaar dat de groei van het werkgeheugen, dat toeneemt als een functie van leeftijd (Morra 1994), de grammaticale ontwikkeling stuurt (Bloom 1990) in overeenstemming met de mate waarin Verb Second toegepast wordt (Avrutin 1999). Met betrekking tot dummies zouden we kunnen veronderstellen dat een groter werkgeheugen de grammaticale expressie van tempus vergemakkelijkt en dus samenhangt met de mate waarin Verb Second toegepast wordt.

Er is een belangrijk verschil tussen de twee hypothesen. De eerste hypothese voorspelt

dat de hoeveelheid taalaanbod, en niet leeftijd, de verklarende factor is. De tweede hypothese voorspelt dat oudere kinderen, ongeacht de hoeveelheid taalaanbod, minder dummies gebruiken dan jongere kinderen. Onze studie weerspreekt de 'werkgeheugen-hypothese' op twee manieren. Ten eerste vertonen de oudere Turkse en Marokkaanse kinderen die Nederlands als tweede taal leren even frequent dummy-gebruik als jongere eentalige Nederlandse kinderen. Omdat de Turkse en Marokkaanse kinderen later dan de eentalige kinderen blootgesteld zijn aan het Nederlands, is het mogelijk dat de hoeveelheid aanbod in de groep tweetalige en eentalige kinderen vergelijkbaar is. Deze observatie toont aan dat leeftijd geen rol speelt; ze is echter wel compatibel met de hypothese dat aanbodfrequenties relevant zijn. Ten tweede laten Turkse en Marokkaanse kinderen van dezelfde leeftijd die verschillen in positie in het gezin (gezinsoudste versus niet-oudste) andere patronen in dummy-gebruik zien: kinderen met oudere broers en zussen gebruiken relatief minder dummies dan gezinsoudsten. Dit verschil kan niet verklaard worden door de grootte van het werkgeheugen, maar wel door frequenties in het taalaanbod: Turkse en Marokkaanse kinderen met oudere broers en zussen hebben op jongere leeftijd meer Nederlands taalaanbod gehad dan de gezinsoudsten. Als frequenties in het taalaanbod een rol spelen, is de verwachting dat de kinderen met oudere broers en zussen dus een voorsprong hebben ten opzichte van gezinsoudsten.

- **11 Conclusie**

In dit artikel hebben we betoogd dat het taalgebruik van Turkse en Marokkaanse kinderen en volwassenen die Nederlands als tweede taal leren ondersteuning biedt voor de Representatie-Hypothese voor Dummies. Deze hypothese stelt dat taalleerders van het Nederlands dummy-hulpwerkwoorden gebruiken als een strategie om de verplaatsing van het finiete werkwoord naar tweede positie (Verb Second) te vermijden. Hiernaast hebben we laten zien dat optioneel gebruik van dummies door taalverwerwers en de afname van dummies als een effect van taalontwikkeling het gevolg zijn van accumulerende aanwijzingen in het taalaanbod.

- **Bibliografie**

Avrutin, S. (1999). *Development of the syntax-discourse interface*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Besten, H. den (1983). On the interaction of root transformations and lexical deletive rules. In: W. Abraham (red), *On the formal syntax of the Westgermania: papers from the third Groningen Grammar Talks*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. *Linguistik Aktuell* 3, 47-131.

Birdsong, D. (1999). *Second language acquisition and the Critical Period Hypothesis*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

Bley-Vroman, R. (1989). What is the logical problem of foreign language learning? In: S. Gass en J. Schachter (red.), *Linguistic Perspectives on Second Language Acquisition*. New York: Cambridge University Press, 41-68.

- Blom, E. (2003).** *From root infinitive to finite sentence*. Dissertatie, Universiteit Utrecht.
- Blom, E. (te verschijnen).** Testing the Domain-by-Age Model: inflection and placement of Dutch verbs. In: B. Haznedar en E. Gavruseva (red), *Current trends in child second language acquisition: A generative perspective*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Blom, E., D. Polišká en F. Weerman (2008).** Articles, adjectives and age of onset: the acquisition of Dutch grammatical gender. *Second Language Research* 24 (3), 289-323.
- Blom, E., A. Orgassa en D. Polišká (te verschijnen).** *FlexiT: Elicitatie-materiaal voor de inventarisatie van de mondelinge taalvaardigheid van werkwoordsvervoeging, werkwoordsplaatsing, vervoeging van het bijvoeglijk naamwoord en lidwoordtoekenning bij diverse taalleerders van het Nederlands*. Universiteit van Amsterdam.
- Bloom, P. (1990).** Subjectless sentences in child language. *Linguistic Inquiry* 21 (4), 491-504.
- Blumenthal, M. en M.M.R. Julien (2000).** Geen diagnose zonder anamnese meertaligheid. *Logopedie en Foniatrie* 1, 13-17.
- Chomsky, N. (1975).** *Reflections on Language*. New York: Pantheon Books.
- Chomsky, N. (1995).** *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Clahsen, H. en P. Muysken (1986).** The availability of Universal Grammar to adult and child learners. *Second Language Research* 2 (2), 93-119.
- Conway, C. en M. Christiansen (2001).** Sequential learning in non-human primates. *Trends in Cognitive Sciences* 5 (12), 539-546.
- Cornips, L. (1998).** Habitual *doen* in Heerlen Dutch. In: I. Tiekens-Boon van Ostade, M. van der Wal en A. van Leuvensteijn (red.), *DO in English, Dutch and German. History and presentday variation*. Amsterdam/ Münster: Stichting Neerlandistiek/ Nodus Publikationen, 83-101.
- Cornips, L. (2003).** *Heerlens Nederlands*. Den Haag: SDU.
- Craats, I. van de (2005).** 'IS' als voorloper van finietheid. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 74, 157-167.
- DeKeyser, R. (2000).** The robustness of critical period effects in second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition* 22, 499-533.
- DuPlessis, J., D. Solin, L. Travis en L. White (1987).** UG or not UG, that is the question: A reply to Clahsen and Muysken. *Second Language Research* 3: 56-75
- Evers, A. en J. van Kampen (1995).** Do-insertion and LF in child language. In: J. Don, B. Schouten en W. Zonneveld (red), *OTS Yearbook 1994*. Utrecht: Led, 25-41.
- Evers, A. en J. van Kampen (2001).** *E-language, I-language and the order of parameter setting*. UiL OTS Working Papers 00105-S-S, Universiteit van Utrecht.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij en M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst (Tweede, geheel herziene druk)*. Groningen/Deurne: Martinus Nijhoff uitgevers/Wolters Plantyn. (E-ANS, versie 1.2: <<http://www.let.ru.nl/ans/e-ans/index.html>>)
- Haznedar, B. (1997).** L2 acquisition by a Turkish-speaking child: evidence for L1 influence. In: E. Hughes, M. Hughes en A. Greenhill (red), *Proceedings of the 21st Annual Boston University Conference on Language Development*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 245-256.

- Haznedar, B. (2001).** The acquisition of the IP system in child L2 English. *Studies in Second Language Acquisition* 23, 1-39.
- Hollebrandse, B. en T. Roeper (1996).** The concept of Do-insertion and the theory of INFL in acquisition. In: F. Wijnen en C. Koster (red), *Groningen Assembly on Language Acquisition (GALA 1995)*. Groningen: Center for Language and Cognition Groningen.
- Hoogland, J. (1996).** *Marokkaans Arabisch, een cursus voor zelfstudie en klassikaal gebruik*. Amsterdam: Bulaaq.
- Hulk, A. en L. Cornips (2005).** Differences and similarities between L2 and (2)L1: DO-support in child Dutch. In: L. Dekydtspotter, R.A. Sprouse en A. Liljestrang (red) *Proceedings of the 7th generative approaches to second language acquisition (GASLA 2004)*. Somerville, MA: Cascadilla Press, 163-177.
- Hyltenstam, K. en N. Abrahamsson (2003).** Maturation constraints in SLA. In: C. Doughty en M.H. Long (red) *Handbook of Second Language Acquisition*. Oxford: Blackwell. 539-588.
- Jansen, B., J.A. Lalleman en P. Muysken (1981).** The Alternation Hypothesis: Acquisition of Dutch word order by Turkish and Moroccan foreign workers. *Language Learning* 31(2), 315-336.
- Johnson, J. en E. Newport (1989).** Critical period effects in second language learning: the influence of maturational state on the acquisition of English as a second language. *Cognitive Psychology* 21, 60-99.
- Johnson, J. en E. Newport (1991).** Critical period effects on universal properties of language: the status of subadjacency in the acquisition of a second language. *Cognition* 39, 215-258.
- Jordens, P. (1990).** The acquisition of verb placement. *Linguistics* 28, 1407-1448.
- Kampen, J. van (1997).** *First steps in WH movement*. Dissertatie, Universiteit van Utrecht.
- Koster, J. (1975).** Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111 - 136.
- Lalleman, J.A. (1986).** *Dutch Language Proficiency of Turkish Children born in the Netherlands*. Dissertatie Universiteit Amsterdam; ook verschenen in de Functional Grammar Series, deel 4. Dordrecht: Foris Publications.
- Lenneberg, E. (1967).** *Biological foundations of language*. New York: Wiley.
- Lewis, G. (1967).** *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Meisel, J., H. Clahsen en M. Pienemann (1981).** On determining developmental stages in natural second language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition* 3 (2), 109-135.
- McDonald, J. (2000).** Grammaticality judgments in a second language: influences of age of acquisition and native language. *Applied Psycholinguistics* 21, 395-423.
- Morra, S. (1994).** Issues in working memory measurement: Testing for M capacity. *International journal of behavioural development* 17, 143-159.
- Penfield, W. en L. Roberts (1959).** *Speech and brain mechanisms*. New York: Atheneum.
- Poepfel, D. en K. Wexler (1993).** The Full Competence Hypothesis of clause structure in early German. *Language* 69 (1), 1-33.
- Schachter, J. (1996).** Maturation and the issue of universal grammar in second language acquisition. In: W. B. Ritchie, en T. J. Bhatia (red), *Handbook of Second Language Acquisition*. New York: Academic Press, 159-193.

- Schaerlakens, A.M. en S. Gillis (1987).** *De taalverwerving van het kind*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Schlichting, L. (1996).** *Discovering Syntax. An empirical study in Dutch language acquisition*. Dissertatie, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Schwartz, B.D. (2004).** Why Child L2 Acquisition?. In: J. van Kampen en S. Baauw (red) *The proceedings of GALA 2003*, LOT Occasional Series, Utrecht: LOT, 47-66.
- Starren, M. (2001).** *The Second Time*. Dissertatie, Katholieke Universiteit Brabant.
- Tomaselli, A. en B.D. Schwartz (1990).** Analysing the acquisition stages of negation in L2 German: support for UG in adult SLA. *Second Language Research* 6(1), 1-38.
- Ullman, M. (2001).** The neural basis of lexicon and grammar in first and second language: the declarative/procedural model. *Bilingualism: Language and Cognition* 4(1), 105-122.
- Unsworth, S. (2005).** *Child L1, adult L2, child L1: differences and similarities*. Dissertatie, Universiteit van Utrecht.
- Vainikka, A. en M. Young-Scholten (1994).** Direct access to X'-theory: evidence from Korean and Turkish adults learning German. In: T. Hoekstra en B. D. Schwartz (red), *Language acquisition studies in generative grammar*. Amsterdam: John Benjamins, 265-316.
- Vainikka, A. en M. Young-Scholten (1996).** Gradual development of L2 phrase structure, in *Second Language Research* 12(1), 7-39.
- Verhoeven, L. en A. Vermeer (2002).** *Taaltoets Alle Kinderen*. Tilburg: Zwijsen.
- Wijnen, F. (2000).** Input, intake and sequence of syntactic development. In: M. Beers, B. van den Bogaerde, G. Bol, J. de Jong en C. Rooijmans (red), *From sound to sentence*. Center for Language and Cognition, University of Groningen.
- Yarbay Duman, T., G. Aygen, N. Özgirgin en R. Bastiaanse (2007).** Object scrambling and finiteness in Turkish agrammatic production. *Journal of neurolinguistics* 20, 306-331.
- Zuckerman, S. (2001).** *The acquisition of "optional" movement*. Dissertatie, Universiteit Groningen.

Discussie Werkwoord- plaatsing

Op 26 oktober 2007 werd in Leiden de eerste Dag van de Nederlandse Zinsbouw gehouden, waarop sprekers met verschillende theoretische achtergronden hun visie gaven op aspecten die betrekking hebben op de werkwoordelijke eindreeks en de plaatsing van het finiete werkwoord. De voordrachten van Sjef Barbiers en Jan-Wouter Zwart zijn nu omgewerkt tot bijdragen voor de rubriek Discussie, alsmede de reactie van de respondenten Arnold Evers en Hans den Besten. Daarna geven Barbiers en Zwart een korte reactie op de kritiek van de respondenten. Voor meer informatie over de achtergrond en doelstelling van de bijeenkomst verwijzen we naar <http://www.letteren.leidenuniv.nl/dnz2>.

- **Werkwoordclusters en de grammatica van de rechterperiferie**

SJEF BARBIERS*

Abstract

This paper develops a new analysis of verb clusters in Dutch according to which word order variation in such clusters is explained by the same general syntactic principles that explain symmetries and asymmetries in the right-peripheral distribution of constituents other than verb phrases. The central principle is that extraposition, here taken to involve intraposition of an (extended) VP, is only possible if the result is a predication relation between the intraposed (extended) VP and the “extraposed” constituent. The analysis is applied to the data of three different types of verb clusters in 267 dialects of Dutch investigated for the Syntactic Atlas of the Dutch Dialects (SAND), and compared to existing analyses of verb clusters.

- **1 Inleiding**

In de dialecten van het Nederlands vinden we drie varianten van de Standaardnederlandse zin in (1a) (zie SAND Deel 2, Barbiers et al. 2008; Barbiers 2005), (1b-d). De overige logisch denkbare volgordes in (1e-f) zijn categorisch onmogelijk.

- (1)
- a Ik vind dat iedereen goed **moet kunnen zwemmen**. Standaardnederlands
 - b Ik vind dat iedereen goed **moet zwemmen kunnen**. Oost-Nederland
 - c Ik vind dat iedereen goed **zwemmen moet kunnen**. Oost- en Mid. Nederland
 - d Ik vind dat iedereen goed **zwemmen kunnen moet**. Noord-Nederland
 - e *Ik vind dat iedereen goed **kunnen moet zwemmen**.
 - f *Ik vind dat iedereen goed **kunnen zwemmen moet**.

* Sjef Barbiers, Meertens Instituut, Postbus 94264, 1090 GG Amsterdam; sjef.barbiers@meertens.knaw.nl. Met dank aan Hans Broekhuis, Olaf Koeneman, een externe beoordelaar en de deelnemers aan de eerste Dag van de Nederlandse Zinsbouw, Leiden, 26-10-2007.

Werkwoordclusters en de grammatica van de rechterperiferie

Er zijn dialecten met één, twee, drie of zelfs vier van deze varianten.

Volgordevariatie in werkwoordclusters heeft veel aandacht gekregen in de literatuur.¹ Eén reden is dat woordvolgordevariatie in het Nederlands en in dialecten van het Nederlands betrekkelijk zeldzaam lijkt te zijn. Er is bijvoorbeeld nauwelijks variatie in de plaatsing binnen een zelfstandignaamwoordgroep. Lidwoord, telwoord, adjectieven en zelfstandig naamwoord verschijnen altijd in de volgorde in (2). Alle andere denkbare volgordes zijn uitgesloten, zoals de lezer zelf kan nagaan.

(2) de drie mooie rode tulpen

Ook vanuit het perspectief van de relatie tussen vorm en betekenis is volgordevariatie in werkwoordclusters intrigerend, omdat verschil in volgorde doorgaans correspondeert met verschil in betekenis (Von Humboldt 1836). Zo hebben de twee zinnen in (3) door de plaatsing van het voorzetsel/achterzetsel verschillende betekenissen. Voor de varianten in (1) is vooralsnog geen betekenisverschil ontdekt.

(3) a Jan loopt op de brug.
b Jan loopt de brug op.

Aan de syntactische analyse van werkwoordclusters stellen we de eisen in (4):

- (4) (i) De analyse mag niet constructiespecifiek zijn, d.w.z. moet gebruik maken van syntactische principes die ook gelden buiten het domein van werkwoordclusters.
(ii) De analyse moet verklaren waarom woordvolgordevariatie mogelijk is in werkwoordclusters maar bijvoorbeeld niet in zelfstandignaamwoordgroepen.
(iii) De analyse moet verklaren waarom woordvolgordeverschillen in werkwoordclusters geen gevolgen hebben voor de interpretatie van werkwoordclusters, maar woordvolgordeverschillen in bijvoorbeeld adpositionele groepen wel.
(iv) De analyse moet verklaren waarom sommige werkwoordvolgordes mogelijk zijn en andere onmogelijk.

In dit artikel ontwikkel ik een analyse die aan deze eisen voldoet. De eerste stap is de identificatie van algemene principes die verklaren waarom sommige typen constituenten wel en andere niet in extrapositie, d.w.z. op een plaats na de rechtsperifere werkwoordpositie, kunnen voorkomen. In de tweede stap wordt getoond dat aan de woordvolgordevariatie in werkwoordclusters dezelfde principes ten grondslag liggen. Hierbij is het nodig verschil-

¹ Zie SAND Deel 2 voor een recent overzicht en bibliografie. In dit artikel beperk ik mij tot variatie in twee- en driedelige werkwoordclusters in het Nederlands, waarbij het Nederlands wordt opgevat als het Standaardnederlands en alle voor de SAND onderzochte dialecten. Voor een uitgebreid overzichtsartikel over woordvolgordevariatie in werkwoordclusters in Germaanse talen, zie Wurmbrand (2006). Zie Koopman en Szabolcsi (2000) en Kiss en Van Riemsdijk (2004) voor beschrijving en analyse van werkwoordclusters in West-Germaanse talen en in het Hongaars.

lende typen werkwoordclusters te onderscheiden, afhankelijk van de soorten hulpwerkwoorden in het cluster. Tenslotte wordt dit nieuwe perspectief vergeleken met bestaande analyses van werkwoordclusters. De conclusie luidt dat die minder goed scoren op de criteria in (4).

- **2 Naar een grammatica van de rechterperiferie**

- 2.1 *Beschrijving van de rechterperiferie*

Het is bekend dat het Nederlands twee en mogelijk drie vaste werkwoordposities heeft. De regel voor werkwoordplaatsing kan geformuleerd worden als in (5).

- (5) Zet alle werkwoorden achteraan in de zin.
 Als een zin geen voegwoord heeft, plaats dan de persoonsvorm vooraan.

We concentreren ons op de werkwoordpositie aan de rechterkant van de zin, hierna V_{rechts} .² Op descriptief niveau is de grammatica van de rechterperiferie heel eenvoudig. Er zijn duidelijke en categorische regels voor de plaatsing van constituenten ten opzichte van V_{rechts} . Tabel 1 geeft een overzicht.

De nulhypothese is dat de drie klassen in tabel 1 natuurlijke klassen zijn. Hoe heterogeen op het eerste gezicht ook, de verschillende typen constituenten in klasse 1 moeten een eigenschap A gemeenschappelijk hebben zodanig dat achteropplaatsing onmogelijk is. De verschillende typen constituenten in klasse 2 moeten een eigenschap B delen die het mogelijk maakt dat ze zowel voor als na V_{rechts} kunnen staan. De typen constituenten in klasse 3 moeten een eigenschap C hebben die maakt dat ze alleen achteropgeplaatst kunnen worden. Onze taak is nu deze drie eigenschappen te identificeren en ze met elkaar in verband te brengen. Als dat lukt dan hebben we een algemene grammatica voor de rechterperiferie.

- 2.2 *Extrapositie als intrapositie*

Het verschijnen van een constituent na V_{rechts} wordt traditioneel extrapositie genoemd. Deze term impliceert dat de basisplaats van zo'n constituent een positie voor V_{rechts} is en dat de constituent over het werkwoord heen naar rechts verplaatst is (zie Koster 1974). In Barbiers (1995, 2000a) heb ik een alternatieve analyse van extrapositie voorgesteld waarin extrapositie het resultaat is van VP-Intrapositie. Het is niet de "geëxtraponeerde" constituent die naar rechts verplaatst, maar een (uitgebreide) projectie van het werkwoord verplaatst naar links. De afleiding is gegeven in (6) voor extrapositie van een PP.

² Zie Zwart (deze aflevering) voor de werkwoordposities aan het begin van de zin.

Werkwoordclusters en de grammatica van de rechterperiferie

Zinsdeeltype	Voor V_{rechts}	Na V_{rechts}
Klasse 1: Alleen voor V_{rechts}		
Subject	+ (omdat hij werkte)	- (*omdat werkte hij)
Object	+ (toen ik Jan zag)	- (*toen ik zag Jan)
Indirect Object	+ (toen ik het Jan gaf)	- (*toen ik het gaf Jan)
Naamwoordelijk gezegde	+ (toen hij wit werd)	- (*toen hij werd wit)
Resultatieve bepaling	+ (toen hij 't op tafel legde)	- (*toen hij het legde op tafel)
Bepaling van wijze	+ (omdat hij 't goed oploste)	- (*omdat hij 't oploste goed)
Bepaling van gesteldheid	+ (omdat hij boos binnenkwam)	- (*omdat hij binnenkwam boos)
Klasse 2: Zowel voor als na V_{rechts}³		
Voorzetselvoorwerp	+ (toen hij op die brief wachtte)	+ (toen hij wachtte op die brief)
Locatieve e.a. prepositionele bepalingen	+ (toen hij in de tuin een boek las)	+ (toen hij een boek las in de tuin)
Bepaling van tijd	+ (toen hij gisteren belde)	+ (toen hij belde gisteren)
Bepaling van frequentie	+ (omdat hij meestal niet belde)	+ (omdat hij niet belde meestal)
Modale bepaling	+ (omdat hij waarschijnlijk niet komt)	+ (omdat hij niet komt waarschijnlijk)
Kale infinitief	+ (omdat hij niet dansen kan)	+ (omdat hij niet kan dansen)
Voltooid deelwoord	+ (omdat hij gebeld heeft)	+ (omdat hij heeft gebeld)
Klasse 3: Alleen na V_{rechts}		
<i>te</i> -infinitief	- (*omdat hij niet te werken hoeft)	+ (omdat hij niet hoeft te werken)
infinitivale zinscomplementen	- (*omdat hij om te werken probeert)	+ (omdat hij probeert om te werken)
finiete zinscomplementen ⁴	- (*omdat hij dat hij wint denkt)	+ (omdat hij denkt dat hij wint)

Tabel 1: Positie(s) van verschillende typen constituenten ten opzichte van V_{rechts}

- 3 Komma-intonatie is hier niet van belang. De gevallen waarin een constituent niet na V_{rechts} kan staan, worden niet beter met komma-intonatie. De vraag waarom sommige adverbia komma-intonatie lijken te vragen zal ik hier niet proberen te beantwoorden. Ik neem aan dat in de grammaticale gevallen van achteropplaatsing in tabel 1 de achteropgeplaatste constituent geïntegreerd is in de syntactische structuur. Hans Broekhuis (p.c.) wijst erop dat voor veel sprekers achteropplaatsing van frequentie-adverbia marginaal is en dat dit correspondeert met het moeizame gebruik van frequentie-adverbia als predicaat bij een koppelwerkwoord. Dit ondersteunt het centrale voorstel dat intrapositie alleen mogelijk is onder een predicatie-relatie.
- 4 De syntactische distributie van finiete zinscomplementen is complexer dan ik hier kan beschrijven. Zie Barbiers (2000a) voor een uitgebreidere beschrijving, waarin geconstateerd wordt dat voor veel sprekers van het Nederlands een finiet zinscomplement in het middenveld kan staan als het in presuppositie is, zoals in *Jan had dat Nederland zou winnen absoluut niet gedacht*. Het is duidelijk dat de bijzin in zulke gevallen in een afgeleide positie staat. Het is bijvoorbeeld niet mogelijk vanuit deze positie een constituent uit de bijzin voorop te plaatsen in de hoofdzin. De afgeleide positie van bijzinnen vertoont veel overeenkomst met de positie van gesramblede constituenten.

- (6) a omdat hij [_{PP} in de tuin] [_{VP} een boek leest]
 b omdat hij [_{VP} een boek leest] [_{PP} in de tuin] [_{VP} ~~een boek leest~~]

Een conditie op deze verplaatsing is dat de ‘geëxtraponeerde’ constituent, PP in (6b), moet predicieren over de geïntraponeerde VP. In paragraaf 5 zal ik betogen dat deze verplaatsing nodig is om de predicatie-relatie te realiseren en dus verplicht, maar op dit punt in het betoog is het voldoende om aan te nemen dat VP-Intrapositie als in (6) alleen kan optreden in een subject-predicaatrelatie. In de zinnen in (6) is de PP een predicaat dat de VP [een boek lezen] als zijn subject neemt: het boek lezen was in de tuin. De notie predicatie wordt hier dus uitgebreid van de traditionele relatie tussen een werkwoord en zijn subject naar relaties tussen andere constituenten zoals een bepaling en een werkwoordelijke constituent.⁵

Er zijn drie restricties op traditionele subject-predicaatrelaties.

- (7) (i) Argumenten kunnen niet optreden als predicaat.
 (ii) Een predicaat kan maar één subject hebben.
 (iii) Argumenten kunnen optreden als subject, predicaten kunnen dat niet.

Vanwege (7ii) is (8a) onmogelijk. Het predicaat *ziek* kan alleen *Jan* of alleen *Marie* als argument nemen, maar zonder extra syntactische middelen niet beide. Vanwege (7iii) is (8b) onmogelijk. De constituent *ziek* kan niet het subject zijn van het predicaat *vervelend*, want *ziek* is zelf een predicaat.⁶

- (8) a *Jan Marie is ziek.
 b *Jan vindt ziek vervelend.

Het is notoir lastig een sluitende definitie van de noties argument en predicaat te geven, met name als het gaat om zelfstandignaamwoordgroepen (hierna: DP’s). We zullen hier volstaan met een werkdefinitie die voldoet voor dit artikel maar die uiteraard voor verbetering vatbaar is:⁷

- (9) (i) Ongesatureerde (uitgebreide) projecties van A, P, V en N zijn predicaten.
 (ii) Gesatureerde (uitgebreide) projecties van A, P, V en N zijn potentiële argumenten.
 (iii) DP’s die een theta-rol ontvangen van een predicaat zijn argumenten.

⁵ Zie bijvoorbeeld Parsons (1990) voor een dergelijke benadering.

⁶ Gevallen als *Onder het bed is gevaarlijk* beschouw ik als ellipsen en daarom als schijnbare uitzonderingen (contra Neeleman 1997).

⁷ Ongesatureerde projecties zijn projecties met één of meer open argumentsposities: één of meer argumenten die bij het predicaat horen zijn (nog) niet in de structuur aanwezig. Andere wijzen om een predicaat te satureren zijn hier niet van belang. Een theta-rol is de rol die een DP krijgt toegekend van het bijbehorende predicaat, zoals agens, patiens, recipiens etc.

2.3 Niet-werkwoordelijke constituenten die voor en na V_{rechts} kunnen

De syntactische distributie van de niet-werkwoordelijke constituenten in klasse 2 volgt uit de aannames hierboven. Locatieve bepalingen en bepalingen van tijd, frequentie en modaliteit kunnen alle geanalyseerd worden als in (6). Zij prediceren over een (uitgebreide) projectie van V en hun basispositie is voor V_{rechts} . Ze verschijnen rechts van V_{rechts} door intrapositie van VP.

Voor voorzetselvoorwerpen is dit controversieel omdat deze vaak opgevat worden als direct objecten in vermomming.⁸ Volgens deze opvatting is de prepositie semantisch overbodig en alleen maar aanwezig om syntactische redenen. Er zijn een aantal problemen met deze traditionele opvatting. In de eerste plaats zijn er gevallen als (10b) waarin het plausibel is dat de PP prediceert over de VP, al moet toegegeven worden dat deze predicatietest om onduidelijke redenen niet zonder meer kan worden toegepast op alle voorzetselvoorwerpen. Ten tweede is de gedachte dat de DP in een voorzetselvoorwerp eigenlijk een argument is van V problematisch voor werkwoorden die zonder prepositie geen intern argument kunnen nemen, zoals *werken* in (10c,d). De onmogelijkheid van (10d) kan niet verklaard worden uit het ontbreken van (abstracte) accusatiefnaamval voor *het boek*, want accusatiefnaamval is beschikbaar in (10e) en kan daar niet afkomstig zijn van *weg*. We kunnen de contrasten in (10c-e) begrijpen uit de eis dat er een predicaat moet zijn om het argument *het boek* te licentiëren. Het intransitieve werkwoord *werken* kan dat niet, maar het predicaat *weg* kan dit wel. Als dat juist is, dan moet de conclusie zijn dat in gevallen als (10c) de prepositie *aan* het predicaat is dat het boek licentieert, en niet het werkwoord.

- (10) a Jan wacht op zijn vader.
b Het wachten is op zijn vader.
c Jan werkt aan het boek.
d *Jan werkt het boek.
e Jan werkt het boek weg.

Vanwege de syntactische distributie van voorzetselvoorwerpen en de feiten in (10) nemen we aan dat voorzetselvoorwerpen geen argumenten van het werkwoord zijn, maar predicaten over een projectie van het werkwoord. Het voorzetsel in een voorzetselvoorwerp heeft twee argumenten: de zelfstandignaamwoordgroep als intern argument en de VP als extern argument. Prepositionele datief-objecten rekenen we ook tot de voorzetselvoorwerpen.

2.4 Constituenten die alleen voor V_{rechts} kunnen

De constituenttypen in klasse 1 van tabel 1 vormen een natuurlijke klasse want er is één en dezelfde oorzaak voor de onmogelijkheid om ze achterop te plaatsen. Ze staan voor V_{rechts} in hun basispositie en zouden alleen na V_{rechts} kunnen staan door VP-Intrapositie. Bij alle typen in klasse 1 wordt VP-Intrapositie geblokkeerd omdat er geen predicatierelatie mogelijk is tussen de achteropgeplaatste constituent en de geïntraponeerde VP.

⁸ Zie bijvoorbeeld Neeleman (1997), Schermer-Vermeer (2006).

Klasse I valt uiteen in drie groepen al naar gelang de restrictie op predicatie die geschonden wordt (zie ook (7)). De argumenten vormen de eerste groep. Subjecten, direct objecten en indirect objecten zijn allemaal argument van het werkwoord. Argumenten kunnen geen predicaat zijn en daarom is VP-Intrapositie onmogelijk.

De tweede groep wordt gevormd door naamwoordelijk gezegde, resultatieve bepaling en bepaling van gesteldheid, of zo men wil small clause predicaten (zie Stowell 1981, Kayne 1984, Hoekstra 1988). Deze hebben allemaal een 'eigen' DP-subject. Het naamwoordelijk gezegde *boos* in (11a) prediceert over het onderwerp van de zin, *Jan*. De resultatieve bepaling *op tafel* in (11b) prediceert over *de vaas* en de bepaling van gesteldheid *fluitend* in (11c) prediceert over het subject *Jan*, mogelijk indirect via een PRO-subject (vgl. Stowell 1981). Omdat een predicaat maar één subject kan hebben (7-ii), is VP-Intrapositie in deze gevallen onmogelijk.

- (11) a Jan is boos.
 b Jan zet de vaas op tafel.
 c Jan kwam fluitend binnen.

De derde groep bestaat uit 'lage' bepalingen zoals de bepaling van wijze. We noemen deze 'laag' omdat ze aangehecht worden op een niveau waarop het werkwoord nog niet gecombineerd is met zijn direct object.⁹ Zoals (12a,b) laat zien moet de bepaling van wijze *goed* direct naast het hoofdwerkwoord staan, het object *iets* kan er niet tussen. Dat is anders bij adverbia zoals *gisteren* (12c).¹⁰

- (12) a Jan heeft iets goed bekeken.
 b *Jan heeft goed iets bekeken.
 c Jan heeft gisteren iets (goed) bekeken.

Als we aannemen dat eerst *goed* wordt aangehecht aan het werkwoord en vervolgens het direct object (*iets*), dan is de projectie van V waaraan *goed* wordt aangehecht ongesatureerd: V vraagt een intern argument dat nog niet in de structuur aanwezig is op het moment dat V wordt gecombineerd met *goed*. Die ongesatureerde projectie kan geen VP-Intrapositie ondergaan, want dat is alleen weggelegd voor argumenten. Dat zou in dit geval een gesatureerde VP moeten zijn. Deze analyse gaat in tegen de traditionele aanname

⁹ Uitgangspunt is een derivatie waarin de syntactische structuur van beneden naar boven wordt opgebouwd, te beginnen met het hoofdwerkwoord.

¹⁰ De beoordelaars hebben hier twee tegenwerpingen. De eerste is dat definiete objecten in tegenstelling tot indefiniete objecten wel degelijk tussen *goed* en de rechtsperifere werkwoordpositie kunnen staan op grond van zinnen als *Lees nog eens goed de handleiding door*. Deze observatie lijkt echter niet generaliseerbaar, gegeven de ongrammaticaliteit van **Jan heeft goed het probleem opgelost*. Nader onderzoek is hier gewenst. De tweede tegenwerping is dat het contrast in (12a,b) niet optreedt bij adverbia als *snel*, die inderdaad ook aan het indefiniete object vooraf kunnen gaan, zoals in *Jan heeft snel iets opgelost*. Er zijn echter aanwijzingen dat *goed* en *snel* niet tot dezelfde klasse van adverbia behoren. De zin *Jan heeft het probleem snel opgelost* correspondeert met de parafraze 'Jan was snel met het oplossen van het probleem', hetgeen erop duidt dat *snel* een bepaling van gesteldheid is die iets zegt over *Jan*. Een dergelijke parafraze is onmogelijk met *goed*: # 'Jan was goed met het oplossen van het probleem', omdat *goed* het werkwoord *oplossen* modificeert (de oplossing was goed). Een bepaling van gesteldheid kan niet achteropgeplaatst worden omdat deze al een subject heeft.

dat direct object en hoofdwerkwoord gecombineerd worden als zusters (waarna direct object en/of werkwoord kunnen verplaatsen en dan niet langer adjacent zijn). We zullen de argumenten hiervoor hier niet uitspellen (zie Barbiers 2000a). Het is niet moeilijk theta-theorie of predicatietheorie zo uit te breiden dat het direct object toch een theta-rol krijgt in gevallen waarin een laag adverbium intervenueert tussen object en werkwoord in de basisstructuur.¹¹

● **3 Werkwoordelijke complementen in de rechterperiferie**

We hebben nu een grammatica van de rechterperiferie die de distributie van verschillende typen niet-werkwoordelijke constituenten verklaart uit de wisselwerking tussen VP-Intrapositie en de restricties op predicatie. Met deze grammatica kunnen we de werkwoordelijke complementen te lijf. Twee typen complementen, de kale infinitiefcomplementen en de participia, behoren tot klasse 2, de constituenten die zowel voor als na V_{rechts} kunnen staan. Drie typen constituenten, finiete en infinitivale zinscomplementen en *te*-infinitieven, behoren tot klasse 3, de constituenten die alleen na V_{rechts} kunnen staan.

In Barbiers (2000a) neem ik stelling tegen de traditionele opvatting dat zinscomplementen en nominale complementen dezelfde syntactische status hebben, namelijk die van lijdend voorwerp oftewel zuster van het werkwoord. Ik betoog daar dat de simpelste grammatica er één is waarin DP-objecten links van het werkwoord worden gegenereerd, terwijl zinscomplementen als een zuster van het werkwoord aan de rechterkant worden gegenereerd.¹² Schematisch ziet dat er uit als in (13a,b). Een van de voordelen van deze benadering is dat de verschillen en overeenkomsten tussen Engels en Nederlands in dit domein kunnen worden gereduceerd tot korte linkswaartse werkwoordverplaatsing in het Engels naar een positie vóór de interne argumenten (13d,f). Deze verplaatsing ontbreekt in het Nederlands (13c,e).

(13)	a				DP		V		
	b						V		CP
	c	Jan	heeft		haar	iets	verteld.		
	d	John	has	told	her	something	to		
	e	Jan	heeft		haar		verteld		dat hij van haar houdt.
	f	John	has	told	her		to		that he loves her.

Laten we nu aannemen dat alle werkwoordelijke complementen rechts van het selecterende werkwoord worden gegenereerd, als een zuster van dit werkwoord. We krijgen dan de basisconfiguraties in (14). Voor het gemak nemen we aan dat verbale complementen VP's, TP's of CP's kunnen zijn, maar zie Wurmbrand (2006) en Ter Beek (2007) voor een fijnere analyse.

¹¹ Eén mogelijkheid is percolatie van theta-rollen. Zie bijv. Neeleman (1994).

¹² Namelijk in de Spec van de wortel R van het werkwoord, in navolging van Hale en Keyser (1993). Zie Broekhuis (2006, 2008) voor argumenten tegen de hypothese dat het Nederlands onderliggend OV is als het object een zelfstandignaamwoordgroep is.

- (14) a [V_{Aux} [VP Participium]]
 b [V_{Aux} [VP Infinitief]]
 c [V [TP *te*-infinitief]]
 d [V [CP finiet]]
 e [V [CP niet-finiet]]

De grammatica van de rechterperiferie die ontwikkeld werd in de voorgaande paragrafen voorspelt nu dat intrapositie van een verbaal complement (VP, TP of CP) mogelijk is als het selecterende werkwoord een predicaat is over dit verbale complement. Dit is alleen mogelijk als het selecterende werkwoord niet al zelf een (DP-)subject heeft en als de intraponeerende constituent als subject kan optreden, dat wil zeggen zelf gesatureerd is.

Nu volgt onmiddellijk dat participia en kale infinitieven niet alleen na maar ook voor V_{rechis} kunnen staan. V_{Aux'} d.w.z. modale en aspectuele hulpwerkwoorden en hulpwerkwoorden van tijd nemen niet zelf een DP-subject, dus een verbale constituent kan fungeren als hun subject.¹³ Daarvoor moet die verbale constituent gesatureerd zijn, d.w.z. het mag niet zelf een predicaat zijn. Dit is het geval onder de traditionele en plausibele aanname dat hulpwerkwoorden pas aan VP aanhechten nadat de argumenten van V met V zijn gecombineerd, als in (15). De restricties op predicatie staan dus VP-Intrapositie op basis van de structuren in (15) toe en daarmee variatie in de volgorde van de twee werkwoorden.¹⁴

- (15) a [V_{Aux} [VP DP_{subject} DP_{object} Participium]] =>
 [[VP DP_{subject} DP_{object} Participium] V_{Aux} [~~DP_{subject}~~ [~~DP_{object}~~ Participium]]]
 b [V_{Aux} [VP DP_{subject} DP_{object} Infinitief]] =>
 [[VP DP_{subject} DP_{object} Infinitief] V_{Aux} [~~DP_{subject}~~ [~~DP_{object}~~ Infinitief]]]

Het feit dat CP-complementen niet links van het selecterende werkwoord kunnen staan volgt ook uit de restricties op predicatie. Een werkwoord dat een CP-complement selecteert heeft altijd een eigen subject. Verplaatsing van een subject uit een ingebedde zin naar de matrix-subjectpositie is immers onmogelijk over een zinsgrens heen, dus als het matrixwerkwoord geen eigen subject zou hebben zou de conditie geschonden worden dat elke zin een subject moet hebben.¹⁵ De basisconfiguratie voor zinscomplementen ziet eruit als in (16). De aanwezigheid van het matrixsubject maakt intrapositie van het CP-complement onmogelijk, want een predicaat kan maar één subject hebben (conditie 7-ii).

- (16) [VP [DP_{subject} [V' V [CP ...]]]]

13 Zie Barbiars (1995) voor argumenten en referenties m.b.t. de stelling dat zelfs root modalen raising werkwoorden zijn. Broekhuis (2008:134) stelt dat het hulpwerkwoord *hebben* wel degelijk een extern argument neemt.

14 Als VP-Intrapositie niet optreedt leiden we een volgorde af waarin argumenten van het ingebedde werkwoord tussen dat werkwoord en het matrixwerkwoord komen te staan. Het feit dat dit voor variëteiten van het Nederlands buiten Vlaanderen onmogelijk is, maakt de extra aanname noodzakelijk dat argumenten en adjuncten die een basispositie hebben tussen de twee werkwoorden onafhankelijk naar links moeten verplaatsen. Zie bijv. Zwart (1993) voor een dergelijke analyse.

15 In de generatieve grammatica bekend als het Extended Projection Principle (EPP).

De onmogelijkheid van *te*-infinitiefcomplementen oftewel TP's in een positie voor V_{rechts} kan op ongeveer dezelfde wijze worden verklaard. Doorgaans wordt aangenomen dat er twee typen *te*-infinitiefcomplementen zijn, controle-complementen en raising-complementen (Rosenbaum 1967).¹⁶ In controle-complementen hebben matrixwerkwoord en ingebed werkwoord ieder hun eigen subject, de laatste een spooksobject (PRO). Voor controle-complementen gaat dezelfde redenering op als voor CP-complementen. Het matrix werkwoord heeft zijn eigen subject, en dat maakt intrapositie van een TP onmogelijk, want een predicaat kan niet twee subjecten hebben. Voor raising-complementen ligt het ingewikkelder. Het matrixwerkwoord heeft in dergelijke gevallen geen eigen subject, dus in dit opzicht is er geen blokkade voor intrapositie. Het meest waarschijnlijk is dat in dergelijke gevallen VP-Intrapositie geblokkeerd wordt omdat *te*-complementen in het Nederlands, in tegenstelling tot kale infinitieven, niet als argument kunnen optreden, zoals geïllustreerd in (17).

- (17) a Werken is leuk.
 b *Te werken is leuk.

Het is in het bestek van dit artikel niet mogelijk te verklaren waarom *te*-infinitieven niet als argument kunnen optreden, maar (17) suggereert dat dit juist is, en in dat geval volgt de onmogelijkheid van een *te*-infinitief voorafgaand aan V_{rechts} uit de voorgestelde algemene grammatica van de rechterperiferie.¹⁷

4 Geen constructiespecificiteit

In de Inleiding hebben we vier eisen aan de analyse van woordvolgordevariatie in werkwoordclusters gesteld. We zullen in deze paragraaf voor de eerste twee eisen nagaan of de voorgestelde analyse voldoet.

De eerste eis was dat de analyse niet constructiespecifiek mag zijn, d.w.z. hij moet gebruik maken van syntactische principes die ook gelden buiten het domein van werkwoordclusters. In paragraaf 3 is de volgordevariatie in tweeledige werkwoordclusters geanalyseerd als het resultaat van VP-Intrapositie. Er zijn de basisvolgordes V_{aux} -Infinitief en V_{aux} -Participium en er zijn de afgeleide volgordes Infinitief- V_{aux} en Participium- V_{aux} . Volgordevariatie in werkwoordclusters wordt hierdoor gelijk gesteld aan de variatie in de volgorde van PP-complementen en -adjuncten t.o.v. het werkwoord. Je zou kunnen zeggen dat in de volgordes Infinitief- V_{aux} en Participium- V_{aux} het hulpwerkwoord 'geëx-

¹⁶ Zie Hornstein (2001) voor recente discussie.

¹⁷ De test voor argumentstatus geïllustreerd in (17) kan niet blind worden toegepast op andere typen constituenten, want dan zouden bijvoorbeeld participia als non-argumenten worden gediagnosticeerd. Nader onderzoek naar de niet-argumentstatus van *te*-infinitieven is noodzakelijk. Het Duits levert overigens ondersteuning voor de correlatie tussen intraponeerbaarheid van *te*-infinitieven en de mogelijkheid om als argument op te treden; beide zijn mogelijk in het Duits. Voor een mogelijke verklaring van dit verschil tussen Nederlands en Duits zie Koopman en Szabolcsi (2000). Een *te*-infinitief kan optreden als argument (subject) in combinatie met modalen, zoals in *Te moeten werken op zondag is triest*. Het is niet duidelijk waarom dit zo is.

traponeerd' is. De analyse van volgordevariatie in werkwoordclusters is daarmee niet constructiespecifiek, conform eis (4-i).

De tweede eis (4-ii) is dat de analyse moet verklaren waarom dit type woordvolgordevariatie niet mogelijk is in andere syntactische omgevingen, bijvoorbeeld zelfstandignaamwoordgroepen als in (18).

- (18) a de drie rode tulpen
 b *de drie tulpen rode
 c *de drie [_N tulpen] rode [_N ~~tulpen~~]

De verklaring ligt voor de hand. Het adjectief in (18) is aangehecht aan een projectie van N op een niveau waarop N nog niet gesatureerd is.¹⁸ Gewoonlijk wordt aangenomen dat saturatie van N plaatsvindt door aanhechting van D (vgl. Heim en Kratzer 1998). De projectie van N die in (18c) verplaatst is, is dus een predicaat, en een predicaat kan niet het subject zijn van een adjectief. Deze verklaring is daarmee parallel aan de verklaring voor de onmogelijkheid van 'extrapositie' van lage adverbia op zinsniveau. De voorspelling is dat adverbia die kunnen aanhechten nadat D is aangehecht, die dus een positie links van D als basispositie hebben, wel na het nomen kunnen verschijnen. Dat lijkt inderdaad het geval.¹⁹

- (19) a Waarschijnlijk alleen Jan heeft de klap gehoord.
 b Alleen Jan waarschijnlijk heeft de klap gehoord.

5 De betekenisloosheid van woordvolgordeverschillen in werkwoordclusters

De derde eis was dat de analyse moet verklaren waarom woordvolgordeverschillen in werkwoordclusters geen gevolgen hebben voor de betekenis terwijl woordvolgordeverschillen in andere domeinen, bijvoorbeeld voorzetselgroepen, doorgaans wel gevolgen hebben voor de betekenis.

We hebben hierboven de operatie (uitgebreide) VP-Intrapositie in verband gebracht met predicatie, en laten zien dat de (on-)mogelijkheid van (uitgebreide) VP-Intrapositie volgt uit algemene restricties op predicatie. Voor de eenvoud van het betoog hebben we aangenomen dat (uitgebreide) VP-Intrapositie alleen mogelijk is als de geïntraponeerde constituent geïnterpreteerd kan worden als het subject van de 'geëxtraponeerde' constituent.

Als we, zoals eerder voorgesteld en beargumenteerd in Barbiers (1995, 2000a), de sterkere aanname doen dat (uitgebreide) VP-Intrapositie niet alleen mogelijk is onder een predicatierelatie maar ook noodzakelijk om die predicatierelatie syntactisch te realiseren,

18 We laten het precieze aanhechtingsniveau (N, N', NP) hier in het midden omdat het niet van belang is voor het betoog. De voorgestelde verklaring van de feiten in (18) impliceert dat de basisstructuur in talen die wel 'extrapositie' van adjectieven toestaan (bijv. Frans en Italiaans) moet verschillen van die in het Nederlands. Eén mogelijkheid is een analyse van attributieve adjectieven als gereduceerde relatiefzinnen.

19 De zinnen in (19a,b) zijn om onduidelijke redenen niet voor iedereen even acceptabel.

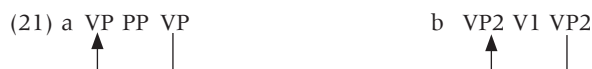
dan kunnen we begrijpen waarom woordvolgordevariatie in werkwoordclusters geen gevolgen heeft voor de interpretatie. Het verplichte karakter van VP-Intrapositie lijkt te impliceren dat er helemaal geen woordvolgordevariatie meer kan zijn; daar komen we hieronder op terug.

VP-Intrapositie is noodzakelijk voor het realiseren van een predicatierelatie. Het relevante principe van semantische interpretatie is gegeven in (20) en van toepassing op een structuur zoals [X [Y [Z]]].

(20) **Principe van Semantische Interpretatie (Barbiers 1995)**

- (i) Een knoop Y is een dyadische relatie tussen de knopen X en Z als X Y onmiddellijk c-commandeert en Y Z onmiddellijk c-commandeert.
- (ii) Een knoop Y is een monadisch predicaat over een knoop X als Y een dyadische relatie is tussen X en Z, en X en Z zijn identiek.

Het idee is dat de dyadische structuur [X [Y [Z]]] het syntactische atoom voor semantische interpretatie is, te interpreteren als “er is een Y-relatie tussen X en Z”. Om een predicatierelatie uit te drukken moet zo’n dyadische structuur gereduceerd worden tot een monadische structuur. Dat kan door X en Z formeel gelijk te maken aan elkaar. X en Z zijn formeel gelijk aan elkaar als X een kopie is van Z.²⁰ In VP-Intrapositiecontexten wordt VP over bijvoorbeeld PP naar links verplaatst. Dat levert een configuratie die voldoet aan principe (20-ii), zodat PP als een monadisch predicaat over VP moet worden geïnterpreteerd (21a). Hetzelfde geldt voor VP-Intrapositie over V heen (21b).

Op grond van het principe in (20) moeten we aannemen dat VP-Intrapositie verplicht is in alle gevallen waarvoor we hierboven gezegd hebben dat het mogelijk is. We zouden dan verwachten dat in die gevallen ‘extrapositie’ verplicht is. PP-adjuncten, PP-complementen, kale infinitieven, participia zouden na VP-Intrapositie allemaal na V_{rechts} moeten verschijnen. Het feit dat ze ook voor V_{rechts} kunnen verschijnen kan in de analyse gevangen worden door de extra aanname dat op het niveau van fonologische interpretatie (PF) de keuze gemaakt wordt welke positie fonetisch wordt gerealiseerd, de basispositie van de verplaatste constituent of zijn landingsplaats. Ook deze extra aanname is niet constructiespecifiek maar onafhankelijk gemotiveerd en vrij algemeen geaccepteerd in het minimalistische kader (zie bijv. Bobaljik 2002). De afleiding van PP ‘Extrapositie’ en tweeledige werkwoordclusters is gegeven in (22).

²⁰ X en Z zijn ook formeel gelijk aan elkaar als Z een inflectiemorfeem is met een deelverzameling van de morfosyntactische kenmerken van X, of als Z een pronomen is coreferent aan X. Zie Barbiers (2000b) voor de bindingstheoretische consequenties.

- (22) a Syntaxis: PP VP ==> VP PP VP (VP-Intrapositie; zie 21a)
 PF, optie 1: Spel de eerste kopie uit ==> VP PP ~~VP~~ (geslapen in de tuin)
 PF, optie 2: Spel de laatste kopie uit ==> ~~VP~~ PP VP (in de tuin geslapen)
- b Syntaxis: V_{aux} VP ==> VP V_{aux} VP (VP-Intrapositie ; zie 21b)
 PF, optie 1: Spel de eerste kopie uit ==> VP V_{aux} ~~VP~~ (werken kan)
 PF, optie 2: Spel de laatste kopie uit ==> ~~VP~~ V_{aux} VP (kan werken)

Volgens het gangbare minimalistische grammaticamodel splitst de afleiding van een zin zich na het niveau van de syntaxis in twee afzonderlijke niveaus, een niveau van semantische interpretatie (Logical Form; LF) en een niveau van fonologische interpretatie (Phonological Form; PF) (Chomsky 1995). De beslissing op PF om de hogere dan wel de lagere kopie van VP uit te spellen heeft daarom geen gevolgen voor de interpretatie op LF, want LF werkt met de structuur die de syntaxis aanlevert, d.w.z. met beide kopieën van VP.

De vraag waarom woordvolgordeverschillen in andere domeinen, bijvoorbeeld de PP in (23), wel corresponderen met betekenisverschillen kan nu ook gedeeltelijk beantwoord worden.

- (23) a Jan loopt op de brug.
 b Jan loopt de brug op.

Stel dat de afleiding van de volgordes in (23) analoog zou zijn aan die in (24):

- (24) Syntaxis: P DP ==> DP P DP (linkswaartse verplaatsing van DP)
 PF, optie 1: Spel de eerste kopie uit ==> DP P ~~DP~~ (de brug op)
 PF, optie 2: Spel de laatste kopie uit ==> ~~DP~~ P DP (op de brug)

Stel voorts dat de condities op deze verplaatsing identiek zouden zijn aan die op VP-Intrapositie: DP verplaatsing naar links van P kan alleen als P prediceert over het subject DP. Het gevolg van de verplaatsing in (24) is dat P op LF maar één argument neemt (de DP), terwijl P op LF juist een relatie moet zijn tussen twee argumenten. Anders gezegd: het gevolg van DP-verplaatsing naar de positie voor P is dat P als een monadisch predicaat moet worden geïnterpreteerd, en dat is in strijd met de lexicale betekenis van P, namelijk een relatie tussen twee entiteiten, in (24) *Jan* en *de brug*. We kunnen hieruit tevens concluderen dat (24) niet de juiste analyse van (23) kan zijn.²¹

● 6 Mogelijke en onmogelijke volgordes in driedelige werkwoordclusters

Tot zover hebben we woordvolgordevariatie in werkwoordclusters gelijk gesteld met variatie in de volgorde van werkwoord en PP's. Vergelijking van complexere gevallen, d.w.z. driedelige werkwoordclusters en meervoudige PP "extrapositie" brengt enkele interessante overeenkomsten en verschillen aan het licht.

²¹ Zie Koopman (1997), Den Dikken (2003) voor mogelijke analyses.

We maken een onderscheid tussen drie typen werkwoordclusters: (i) werkwoordclusters met een hulpwerkwoord van tijd, een modaal of aspectueel hulpwerkwoord en een hoofdwerkwoord (*is gaan zwemmen* en *had kunnen roepen*);²² (ii) werkwoordclusters met twee modalen en een hoofdwerkwoord (*moet kunnen zwemmen*); (iii) werkwoordclusters met een modaal, een hulpwerkwoord van tijd en een hoofdwerkwoord (*moet hebben gemaakt*).

6.1 Overeenkomst tussen V-clusters en PP 'Extrapositie'

We vergelijken nu het eerste type werkwoordcluster met meervoudige PP 'Extrapositie'.

- (25) a dat hij is₁ gaan₂ zwemmen₃
b dat hij is₁ zwemmen₃ (ge-)gaan₂
c *dat hij zwemmen₃ is₁ (ge-)gaan₂
d dat hij zwemmen₃ (ge-)gaan₂ is₁
e *dat hij gaan₂ is₁ zwemmen₃
f dat hij gaan₂ zwemmen₃ is₁

De gegevens in (25) zijn afkomstig uit het SAND-onderzoek naar 267 dialecten van het Nederlands en moeten als volgt begrepen worden. De volgordes 1-2-3, 1-3-2, 3-2-1 en 2-3-1 komen voor in dialecten van het Nederlands. De volgordes 3-1-2 en 2-1-3 komen in geen enkel dialect van het Nederlands voor. We nemen aan dat de dialecten van het Nederlands allemaal dezelfde grammatica hebben in dit domein. Voor verschillen tussen de dialecten onderling zie paragraaf 7 en Barbiers (2005).

Meervoudige PP 'Extrapositie' levert precies dezelfde volgordemogelijkheden op:^{23, 24}

- (26) a toen je haar [op het perron]₁ [op haar wang]₂ kuste₃
b toen je haar [op het perron]₁ kuste₃ [op haar wang]₂
c *toen je haar kuste₃ [op het perron]₁ [op haar wang]₂
d toen je haar kuste₃ [op haar wang]₂ [op het perron]₁
e *toen je haar [op haar wang]₂ [op het perron]₁ kuste₃
f toen je haar [op haar wang]₂ kuste₃ [op het perron]₁

De PP 'Extrapositie'-feiten volgen direct uit de VP-Intrapositie-analyse als we deze cyclisch toepassen. Eerst verplaatst VP3 naar links van PP2, vervolgens verplaatst XP (de constituent die PP2 en VP3 bevat) naar links van PP1.

- 22 Voor de mogelijke en onmogelijke volgordes in dit type cluster maakt het niet uit of het tweede werkwoord een modaal of aspectueel hulpwerkwoord is. We zullen verder alleen voorbeelden met een aspectueel hulpwerkwoord geven.
- 23 Deze overeenkomst tussen werkwoordclusters en meervoudige PP 'Extrapositie' roept de vraag op of de verschillende volgordes in meervoudige PP 'Extrapositie' corresponderen met verschillende geografische gebieden, zoals dat tot op zekere hoogte het geval is voor de verschillende volgordes in werkwoordclusters (zie de Inleiding). Voor zover mij bekend is deze vraag nog niet onderzocht.
- 24 De rigide relatieve basisvolgorde van verschillende typen PP's ten opzichte van elkaar volgt uit de semantische eisen die deze PP's opleggen aan de (uitgebreide) projectie van VP die ze modificeren. In (26) is de wang alleen de locatie van de kus (maar niet de locatie van Jan), terwijl het perron de locatie is van de gehele gebeurtenis inclusief Jan en Marie.

- (27) Stap 1: Verplaats VP3 naar links:
 PP2 VP3 ==> VP3 PP2 VP3
 Stap 2: Voeg PP1 toe: PP1 [_{XP} VP3 PP2 VP3]
 Stap 3: Verplaats de constituent [_{XP} VP3 PP2 VP3] naar links
 PP1 [_{XP} VP3 PP2 VP3] ==> [_{XP} VP3 PP2 VP3] PP1 [_{XP} VP3 PP2 VP3]

Op PF zijn er de volgende uitspelmogelijkheden (niet uitgespeld is doorgehaald):

- (28) (i) Spel alles uit in basispositie
 [_{XP} ~~VP3 PP2 VP3~~] PP1 [_{XP} ~~VP3~~ PP2 VP3]
 Resultaat: PP1 PP2 VP3 (= 26a)
- (ii) Spel XP uit in basispositie, en VP3 in landingsplaats
 [_{XP} ~~VP3 PP2 VP3~~] PP1 [_{XP} VP3 PP2 ~~VP3~~]
 Resultaat: PP1 VP3 PP2 (= 26b)
- (iii) Spel XP uit in landingsplaats, en VP3 in basispositie
 [_{XP} ~~VP3~~ PP2 VP3] PP1 [_{XP} ~~VP3 PP2 VP3~~]
 Resultaat: PP2 VP3 PP1 (= 26f)
- (iv) Spel XP uit in landingsplaats, en VP3 ook.
 [_{XP} VP3 PP2 ~~VP3~~] PP1 [_{XP} ~~VP3 PP2 VP3~~]
 Resultaat: VP3 PP2 PP1 (= 26d)

De onmogelijke volgorde VP3 PP1 PP2 (26c) zou vereisen dat een deel van XP, namelijk VP3, wordt uitgespeld in de landingsplaats van XP, en een ander deel, namelijk PP2, in de basispositie van XP. Voor de onmogelijke volgorde PP2 PP1 VP3 geldt hetzelfde: een deel van XP, in dit geval PP2, wordt uitgespeld in de landingsplaats van XP, en een ander deel van XP, namelijk VP3, wordt uitgespeld in de basispositie van XP. Beide gevallen kunnen uitgesloten worden als we aannemen dat PP2 en VP3 altijd moeten worden uitgespeld in de positie waarin XP wordt uitgespeld. Als XP in zijn basispositie wordt uitgespeld, na PP1, dan moeten PP2 en VP3, die XP bevat, ook na PP1 worden uitgespeld. Voor VP3 zijn er dan nog twee opties, voor of na PP2. Als XP in zijn landingsplaats wordt uitgespeld, dan moeten PP2 en VP3 aan PP1 voorafgaan. Voor VP3 zijn er dan weer twee opties, namelijk voor en na PP2. We vatten deze conditie samen in (29).

- (29) Anti-Versnipperingsrestrictie (1^c versie)
- (i) Als in een configuratie $XP_i Y XP_i$ de kopie van XP na Y wordt uitgespeld, kunnen er alleen maar elementen van XP na Y worden uitgespeld.
- (ii) Als in een configuratie $XP_i Y XP_i$ de kopie van XP voor Y wordt uitgespeld, kunnen er alleen maar elementen van XP voor Y worden uitgespeld.

Op werkwoordclustertype 1 kan een identieke analyse met cyclische VP-Intrapositie worden toegepast die de volgordemogelijkheden van clustertype 1 verklaart.²⁵ Bij de

²⁵ Zie Broekhuis (1997) voor een eerdere poging het verband te leggen tussen werkwoordclusters en PP Extrapositie met behulp van de VP-Intrapositie-analyse van Barbiers (1995).

volgorde is_1 $gaan_2$ $zwemmen_3$ (25a) zijn alle constituenten in hun basispositie uitgespeld. Bij de volgorde is_1 $zwemmen_3$ ($ge-$) $gaan_2$ (25b) is de constituent [zwemmen ge gaan] in zijn basispositie uitgespeld en daarbinnen is [zwemmen] in zijn landingsplaats uitgespeld. Bij de volgorde $zwemmen_3$ ($ge-$) $gaan_2$ is_1 (25d) is de constituent [zwemmen ge gaan] in zijn landingsplaats uitgespeld en daarbinnen is [zwemmen] ook in zijn landingsplaats uitgespeld. Bij de volgorde $gaan_2$ $zwemmen_3$ is_1 (25f) is de constituent [gaan $zwemmen$] in zijn landingsplaats uitgespeld en daarbinnen is [zwemmen] in zijn basispositie uitgespeld. De volgordes $zwemmen_3$ is_1 ($ge-$) $gaan_2$ en $gaan_2$ is_1 $zwemmen_3$ zijn onmogelijk omdat ze de anti-versnipperingsrestrictie schenden.

6.2 Verschillende typen werkwoordclusters

Als we de twee andere typen werkwoordclusters in de beschouwing betrekken vinden we verschillen met meervoudige PP 'Extrapositie'. Clusters van type 2 geven de (on-)mogelijkheden in (30), net als bij type 1 te interpreteren als generalisaties over alle 267 onderzochte dialecten van het Nederlands.

- (30) a Ik vind dat iedereen goed moet₁ kunnen₂ zwemmen₃.
b Ik vind dat iedereen goed moet₁ zwemmen₃ kunnen₂.
c Ik vind dat iedereen goed zwemmen₃ moet₁ kunnen₂.
d Ik vind dat iedereen goed zwemmen₃ kunnen₂ moet₁.
e *Ik vind dat iedereen goed kunnen₂ moet₁ zwemmen₃.
f *Ik vind dat iedereen goed kunnen₂ zwemmen₃ moet₁.

Bij type 3 is het precies zo.

- (31) a dat Jan de wagen voor vijf uur moet₁ hebben₂ gemaakt₃.
b dat Jan de wagen voor vijf uur moet₁ gemaakt₃ hebben₂.
c dat Jan de wagen voor vijf uur gemaakt₃ moet₁ hebben₂.
d dat Jan de wagen voor vijf uur gemaakt₃ hebben₂ moet₁.
e *dat Jan de wagen voor vijf uur hebben₂ moet₁ gemaakt₃.
f *dat Jan de wagen voor vijf uur hebben₂ gemaakt₃ moet₁.

De grammaticale volgordes 1-2-3, 1-3-2 en 3-2-1 kunnen voor deze clusters eveneens met cyclische VP-Intrapositie worden afgeleid. De ongrammaticaliteit van 2-1-3 volgt wederom uit de anti-versnipperingsconditie. De vraag die beantwoord moet worden is waarom bij deze twee typen clusters de volgorde 3-1-2 wel mogelijk is en de volgorde 2-3-1 niet.²⁶

²⁶ Den Besten en Broekhuis (1989) en Broekhuis (2008: 81) suggereren dat de 3-1-2 volgorde in $zwemmen_3$ $moet_1$ $kunnen_2$ een geval zou kunnen zijn van nominalisatie van het hoofdwerkwoord. Dit zou tevens verklaren waarom de 3-1-2 volgorde in geen enkel dialect als enig mogelijke volgorde voorkomt (zie Barbiers et al. 2008 voor deze observatie). Er is onafhankelijke evidentie nodig ter ondersteuning van deze suggestie. Indien juist dan wordt deze volgorde als verbaal cluster correct uitgesloten door de eenvoudige versie van de anti-versnipperingsconditie volgens welke 3 en 2 niet aan verschillende kanten van 1 mogen worden uitgespeld omdat ze deel zijn van dezelfde constituent. Het probleem dat clusters als $moet_1$ $hebben_2$ $gemaakt_3$ wel de volgorde $gemaakt_3$ $moet_1$ $hebben_2$ toestaan, is hiermee echter nog niet opgelost.

Anders gezegd, waarom is de volgorde [zwemmen₃ moet₁ kunnen₂] mogelijk, terwijl de ermee corresponderende PP 'Extrapositie' volgorde [kuste₃ [op het perron]₁ [op haar wang]₂] onmogelijk is, en waarom is de volgorde [kunnen₂ zwemmen₃ moet₁] onmogelijk, terwijl het parallelle [[op haar wang]₂ kuste₃ [op het perron]₁] wel goed is?

6.2.1 Volgorde 2-3-1

Kijken we eerst naar de onmogelijkheid van 2-3-1 bij clusters van type 2 en 3. We beginnen met de aanname dat in de syntactische component bij deze clusters dezelfde intrapositions optreden als bij meervoudige PP 'Extrapositie' en bij werkwoordclusters van type 1. De predicatieve verhoudingen zijn immers hetzelfde: V2 prediceert over V3 en V1 prediceert over de constituent [V2 V3]. De structuur die aangeleverd wordt aan LF moet deze predicatierelaties coderen. Dit betekent dat de onmogelijkheid van 2-3-1 moet volgen uit een PF-conditie. De configuratie 2-3-1 wordt wel afgeleid, maar kan niet worden uitgespeld. De vraag is hiermee gereduceerd tot de vraag waarom clusters van het type [gaan₂ zwemmen₃ is₁] wel in deze volgorde kunnen worden uitgespeld maar clusters van het type [kunnen₂ zwemmen₃ moet₁] en [hebben₂ gemaakt₃ moet₁] niet.

Het verschil lijkt hem te zitten in de relatie tussen de twee hulpwerkwoorden. Modale hulpwerkwoorden selecteren een eventief predicaat, in het ongemarkeerde geval een hoofdwkwoord.^{27,28} Modale hulpwerkwoorden en hulpwerkwoorden van tijd zijn zelf geen eventieve predicaten, zij modifieren slechts eventieve predicaten. Dit betekent dat in clusters van het type [modaal₁ modaal₂ werkwoord₃], modaal₂ niet aan de selectie-eisen van modaal₁ kan voldoen. Werkwoord₃ moet daarom de selectie-eisen van beide modalen vervullen. Dit is schematisch weergegeven in (32). Er is een selectierelatie tussen modaal₁ en werkwoord₃ en tussen modaal₂ en werkwoord₃ maar er is geen selectierelatie tussen modaal₁ en modaal₂. In termen van kenmerken: Een hulpwerkwoord met uEvent (te lezen als unvalued of uninterpretable event; zie Chomsky 1995, 2001) vraagt een werkwoord met iEvent bij zich (te lezen als interpretable event).

(32)	moet	kunnen	zwemmen
	modaal ₁	modaal ₂	werkwoord ₃
	uEvent	uEvent	iEvent

Bij clusters van het type 3 vinden we ook geen selectierelatie tussen het eerste en tweede hulpwerkwoord. De modaal vraagt een eventief predicaat bij zich, maar het hulpwerkwoord van tijd is geen eventief predicaat. Het hulpwerkwoord van tijd vraagt een perfectief complement bij zich. Beide selectie-eisen moeten worden bevredigd door het hoofdwkwoord.

²⁷ De werkwoorden met het interpreteerbare kenmerk [eventief] corresponderen met de zelfstandige werkwoorden of hoofdwkwoorden uit de traditionele grammatica. Zij denoteren zelfstandig een handeling, proces, gebeurtenis of staat, dit in tegenstelling tot de hulpwerkwoorden.

²⁸ In Barbiërs (1995) worden constructies als *De fles moet leeg* geanalyseerd als gevallen van niet-verbale complementatie. Als dat juist is dan is het kenmerk [eventief] niet beperkt tot werkwoorden. Dit is plausibel maar behoeft nadere uitwerking in toekomstig onderzoek.

- (33) moet hebben gemaakt
 modaal₁ hww₂ werkwoord₃
 uEvent uPerf iEvent
 iPerf

Bij clusters van type 1 is er wel een selectierelatie tussen het eerste en het tweede hulpwerkwoord. Het hulpwerkwoord van tijd vraagt een perfectief complement. Het aspectuele (of modale) tweede hulpwerkwoord heeft aantoonbaar een perfectieve interpretatie en kan dus aan de selectie-eis van het hulpwerkwoord van tijd voldoen. We moeten hier een onderscheid maken tussen perfectieve interpretatie en participiale vorm. De relevante selectie-eis is perfectiviteit. De participiale vorm varieert in dialecten van het Nederlands, er zijn noordoostelijke dialecten waar het tweede hulpwerkwoord als participium verschijnt, maar in de meeste dialecten verschijnt het als infinitief (het IPP-effect). Dat neemt niet weg dat ook in de laatste dialecten de interpretatie van het tweede hulpwerkwoord perfectief is, en om deze interpretatieve selectie-eis gaat het hier. De selectieverhoudingen in clusters van het type 1 zijn schematisch weergegeven in (34). Hier bestaat er een selectierelatie tussen hww₁ en aspectueel hulpwerkwoord₂, en tussen aspectueel hulpwerkwoord₂ en werkwoord₃.

- (34) is gaan zwemmen
 hww₁ asp₂ werkwoord₃
 uPerf iPerf iEvent
 uEvent

De uitspelmogelijkheden van de werkwoordclusters worden nu verantwoord door de condities in (35). Conditie (35-iv) vangt het verschil tussen cluster type 1 enerzijds en clustertype 2 en 3 anderzijds.

- (35) Conditie op uitspelling van werkwoordclusters (1^e versie)
- (i) Gegeven de volgende configuratie van VP-Intrapositie
 $[_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]] V1 [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]]]$
 - (ii) Spel een verplaatste VP uit in zijn basispositie of in zijn landingsplaats
 - (iii) Als VP2 VP3 bevat en VP2 wordt uitgespeld voor V1, moet VP3 ook worden uitgespeld voor V1; idem voor na V1 (= anti-versnipperingsconditie)
 - (iv) PF-conditie: VP2 kan alleen worden uitgespeld in zijn landingsplaats, d.w.z. voor V1, als VP2 een selectie-eis van V1 bevredigt.

De volgende vragen die beantwoord moeten worden zijn waarom conditie (iv) bestaat, of deze onafhankelijk gemotiveerd is, en waarom een PF-conditie gevoelig zou moeten zijn voor semantisch interpreteerbare kenmerken. Hiertoe moeten we de volgordes 3-2-1 en 2-3-1 met elkaar vergelijken. Immers, 3-2-1 is ook een geval van uitspelling van VP2 voor V1, alleen is in dit geval VP3 in zijn landingsplaats in plaats van in zijn basispositie uitgespeld:

- (36) a 3-2-1: [_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} ~~V3~~]]] V1 [_{VP2} [_{VP3} ~~V3~~] [~~V2~~ [_{VP3} ~~V3~~]]]]]
 b 2-3-1: [_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} ~~V3~~] [V2 [_{VP3} V3]]] V1 [_{VP2} [_{VP3} ~~V3~~] [~~V2~~ [_{VP3} ~~V3~~]]]]]

De vraag kan nu geherformuleerd worden als volgt. Waarom bevredigt VP2 in (36a) wel de selectie-eis van V1 en in (36b) niet? Dit komt omdat de relevante selectierelatie gerealiseerd is als een Spec-Hoofd relatie in (36a), en als een Hoofd-complement relatie in (36b). Van Spec-Hoofdrelaties weten we dat de kenmerken van Spec zichtbaar zijn op de projectie van het hoofd, d.w.z. het iEvent kenmerk van V3 is zichtbaar op VP2. In Hoofd-Complementrelaties zijn de kenmerken van het complement niet zichtbaar op de projectie van het hoofd:

- (37) a 3-2-1: [_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} V3_{iEvent}] [V2_{uEvent} [_{VP3} ~~V3~~]]] V1
 b 2-3-1: [_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} ~~V3~~] [V2_{uEvent} [_{VP3} V3_{iEvent}]]] V1

Conditie (35-iv) kan nu geformuleerd worden als een echte PF-conditie:

- (38) (iv) PF conditie (definitieve versie)²⁹
 VP2 kan alleen uitgespeld worden in zijn landingsplaats voor V1 als er Spec-Hoofd agreement is tussen VP2 en V1.

Omdat bij clusters van type 1 het hulpwerkwoord van tijd (V1) een kenmerk [uPerfectief] heeft en zijn aspectuele of modale complement (VP2) een kenmerk [iPerfectief], is er na verplaatsing van VP2 naar SpecVP1 Spec-Hoofd agreement tussen VP2 en V1, ongeacht de uitspellingspositie van V3. Er is geen kenmerk van V3 nodig om de selectierelatie zichtbaar te maken.

Conditie (38-iv) kan onafhankelijk gemotiveerd worden in het domein van WH-verplaatsing. Ook daar maakt het uit of een kenmerk dat relevant is voor verplaatsing zich in de Spec of in het complement van de te verplaatsen constituent bevindt. Een WH-kenmerk in de Spec is in staat de hele constituent mee naar voren te slepen (39a), een WH-kenmerk in het complement kan dat niet (39b). In (39a) is *wiens* in SpecDP kennelijk in staat het WH-kenmerk zichtbaar te maken op de hele DP, terwijl in (39b) *wie* in het complement van het nomen *boek* dat niet kan. Net als VP2 kan de constituent [een boek van wie] na verplaatsing wel in zijn basispositie worden uitgespeld. Dit is het geval in meervoudige WH-vragen als (39d).

- (39) a [Wiens boek] heb je [~~wiens boek~~] gelezen?
 b *[Een boek van wie] heb je [~~een boek van wie~~] gelezen?
 c [Van wie] heb je [een boek ~~van wie~~] gelezen?
 d [~~Een boek van wie~~] Wie heeft [een boek van wie] gelezen?

²⁹ Om het betoog niet nodeloos te compliceren verwijst deze conditie naar het label VP, hetgeen ten onrechte de indruk zou kunnen wekken dat het hier om een constructiespecifieke conditie gaat. De conditie in (38) is echter een specifieke instantie van de algemene conditie die in veel minimalistische werk sinds Chomsky (1995) wordt aangenomen dat zichtbare verplaatsing een congruentierelatie vereist tussen het element dat verplaatst en het element waarheen verplaatst wordt.

6.2.2 Volgorde 3-1-2

Clusters van het type 2 en type 3 staan wel een 3-1-2 volgorde toe (zwemmen₃ moet₁ kunnen₂; gemaakt₃ moet₁ hebben₂), clusters van type 1 en meervoudige PP 'Extrapositie' niet (zwemmen₃ is₁ (ge-)gaan₂; kust₃ op-het-perron₁ op-haar-wang₂). Het ligt voor de hand dit verschil in verband te brengen met het vorige verschil, de onmogelijkheid van uitspelling van 2-3-1 bij clusters van type 2 en 3 en de mogelijkheid hiervan bij clusters van type 1 en meervoudige PP 'Extrapositie'. Het probleem was in dat geval het ontbreken van een agreementrelatie tussen VP2 en V1 bij clusters van type 2 en 3, hetgeen uitspelling van VP2 voor V1 onmogelijk maakt. Tussen VP3 en V1 bestaat bij deze typen echter wel een agreementrelatie (voor de kenmerken uEvent en iEvent). Uitspelling van V3 in de Spec van V1 maakt deze relatie zichtbaar. We kunnen nu de anti-versnipperingsconditie zo formuleren dat deze versnippering van VP2 toestaat als dit een agreementsrelatie zichtbaar maakt.

(40) **Conditie op de uitspelling van werkwoordclusters (definitieve versie)**

Gegeven de volgende VP-intrapositie configuratie

$[_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]] V1 [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]]]$

- (i) Spel een verplaatste VP uit in zijn basispositie of in zijn landingsplaats
- (ii) Anti-versnipperingsconditie: De constituenten die VP2 bevat worden in dezelfde positie t.o.v. V1 uitgespeld als VP2 zelf.
- (iii) PF-conditie: VP2 kan alleen uitgespeld worden in zijn landingsplaats voor V1 is als er Spec-Hoofd agreement is tussen VP2 en V1.
- (iv) Als er geen Spec-Hoofd agreement is tussen VP2 en V1, kan V3 in SpecVP1 worden uitgespeld als dit een Spec-Hoofd agreementrelatie tussen V3 en V1 zichtbaar maakt.

De relevante configuraties zijn gegeven in (41-43). In (41a) congrueert VP2 in zijn landingsplaats niet met V1. Uitspelling van V3 (zwemmen) in de landingsplaats van VP2 met weglating van V2 (kunnen) in diezelfde landingsplaats maakt SpecHoofd agreement tussen V3 en V1 zichtbaar. Hetzelfde geldt voor (42a). De configuraties (41b) en (42b) zijn uitgesloten omdat uitspelling van V2 (*kunnen* resp. *hebben*) geen SpecHoofd agreement relatie zichtbaar maakt. In (43) is er reeds SpecHoofd agreement tussen VP2 in zijn landingsplaats en V1, zodat niet wordt voldaan aan de voorwaarde in (40iv) en de anti-versnipperingsconditie wint.

- (41) a Type 2: $[[[_{VP2} \text{ ~~kunnen~~ [zwemmen] } [_{V1} \text{ moet } [_{VP2} \text{ kunnen } \text{ ~~zwemmen~~]]]]]$
 b Type 2: $* [[[_{VP2} \text{ kunnen } \text{ ~~zwemmen~~ }] [_{V1} \text{ moet } [_{VP2} \text{ ~~kunnen~~ } \text{ zwemmen}]]]]$
- (42) a Type 3: $[[[_{VP2} \text{ ~~hebben~~ gemaakt] } [_{V1} \text{ moet } [_{VP2} \text{ hebben } \text{ ~~gemaakt~~ }]]]]$
 b Type 3: $* [[[_{VP2} \text{ hebben } \text{ ~~gemaakt~~ }] [_{V1} \text{ moet } [_{VP2} \text{ ~~hebben~~ } \text{ gemaakt}]]]]$
- (43) a Type 2: $* [[[_{VP2} \text{ ~~gaan~~ } \text{ zwemmen}] [_{V1} \text{ is } [_{VP2} \text{ gaan } \text{ ~~zwemmen~~ }]]]]$
 b Type 2: $* [[[_{VP2} \text{ gaan } \text{ ~~zwemmen~~ }] [_{V1} \text{ is } [_{VP2} \text{ ~~zwemmen~~ } \text{ zwemmen}]]]]$

● 7 Onmogelijke versus ongerealiseerde volgordes

De voorgestelde analyse verklaart voor 267 onderzochte varianten van het Nederlands waarom bepaalde werkwoordvolgordes mogelijk zijn en andere onmogelijk. Anders gezegd, de analyse definieert de variatieruimte voor deze dialecten. Hierbij hebben we net gedaan alsof alle dialecten van het Nederlands hetzelfde zijn. Dat is natuurlijk niet het geval. Er zijn dialecten die de hele variatieruimte benutten. In zulke dialecten zijn er bijvoorbeeld vier volgordes voor het cluster *moet kunnen zwemmen* mogelijk. De meeste dialecten benutten echter slechts één of twee van de mogelijke volgordes per clustertype en de gekozen volgorde wordt duidelijk geografisch bepaald. Zo komt de 3-2-1 volgorde *zwemmen kunnen moet* vooral voor in het noorden, de 1-3-2 volgorde *moet zwemmen kunnen* vooral in het oosten en de 1-2-3 volgorde *moet kunnen zwemmen* vooral in de rest van het taalgebied. Er zijn tot nu toe geen grammaticale eigenschappen gevonden die met de keuze voor een bepaalde volgorde correleren.

We stellen daarom een onderscheid voor tussen onmogelijke en ongerealiseerde volgordes. Sommige volgordes, zoals de 2-1-3 volgorde, zijn onmogelijk in alle dialecten van het Nederlands omdat de grammatica ze uitsluit. Daarnaast zijn er ongerealiseerde volgordes. Dit zijn volgordes die de grammatica toestaat voor alle dialecten van het Nederlands, maar die niet allemaal in alle dialecten gebruikt worden. Of ze gebruikt worden hangt af van de talige omgeving. Een eerste-taalverwerver die alleen maar 3-2-1 volgordes hoort zal die volgorde gaan gebruiken en de overige mogelijke volgordes ongerealiseerd laten. Dit leidt tot de correcte verwachting (zie SAND Deel 2) dat in overgangsgebieden waar eerste-taalverwervers met meer volgordes in aanraking komen, dialecten ook meer volgordes zullen toestaan.

Het onderscheid tussen gerealiseerde en ongerealiseerde syntactische structuur impliceert dat syntactische structuren worden opgeslagen in het taalgeheugen. Dit lijkt in te gaan tegen de assumptie in veel generatief werk dat regelmatige syntactische structuren niet opgeslagen worden maar gegenereerd. Er is echter alle reden om deze assumptie in twijfel te trekken.

In de fonotaxis is de gedachte dat fonotactische structuren gegenereerd worden maar ook opgeslagen geheel geaccepteerd. De fonotaxis van het Nederlands definieert *terp* en *pert* als mogelijke woorden en *rpet* als een onmogelijk woord. Van de twee mogelijke woorden *terp* en *pert* bestaat *terp* wel maar *pert* niet. Dit kan alleen verantwoord worden door aan te nemen dat *terp* is opgeslagen in het mentale lexicon en *pert* niet.

Iets dergelijks geldt voor de morfologie. Een voorbeeld. Het suffix *-tal* en ordinale suffixen hebben met elkaar gemeen dat ze wel aan telwoorden kunnen aanhechten maar niet aan *veel*: *viertal*, *twintigtal*, **veeltal*, *vier-de*, *twintig-ste*, **veel-de*, **veel-ste* (Barbiërs 2007). Blijkbaar moet het aantal aangeduid door het grondwoord voldoende specifiek zijn. Als *veel* nader gespecificeerd wordt door *zo* is een ordinaal suffix wel mogelijk: *zo-veel-ste*. We zouden nu kunnen verwachten dat hetzelfde geldt voor *-tal*, maar *zoveeltal* komt niet voor. We kunnen *zoveeltal* daarom beschouwen als een mogelijk maar ongerealiseerd woord. Terwijl *zoveelste* wel is opgeslagen in het mentale lexicon, is *zoveeltal* dat niet.

Zowel voor de fonotaxis als voor de morfologie geldt dat het aantal door het systeem gegenereerde woorden oneindig is, maar het aantal daadwerkelijk gerealiseerde woorden is daar slechts een deelverzameling van. Er is geen principiële reden te bedenken waarom dat voor de syntaxis niet zou gelden. De conclusie lijkt onontkoombaar dat ook syntactische structuren opgeslagen kunnen zijn in het taalgeheugen. Opslag van syntactische

structuren maakt het generatieve systeem echter geenszins overbodig, het moet immers mogelijk blijven nieuwe structuren te genereren.³⁰ Het grammaticamodel waarmee we hier eindigen stemt overeen met recente inzichten dat ons taalvermogen zo robuust is omdat on-line genereren parallel verloopt met ophalen uit het geheugen (Nooteboom et al. 2002). De aldus verkregen structuren moeten met elkaar overeenstemmen.

● 8 Vergelijking met bestaande analyses

Wat rest is een vergelijking van de in dit artikel voorgestelde analyse met andere analyses. Een uitvoerige bespreking van in de literatuur voor handen analyses is in het bestek van dit artikel niet mogelijk (zie Wurmbrand 2006). We zullen hier volstaan met een bespreking van enkele logisch denkbare analyses en nagaan in hoeverre die aan de eisen in (4) voldoen, hieronder herhaald als (44):

- (44) (i) De analyse mag niet constructiespecifiek zijn, d.w.z. moet gebruik maken van syntactische principes die ook gelden buiten het domein van werkwoordclusters.
- (ii) De analyse moet verklaren waarom woordvolgordevariatie mogelijk is in werkwoordclusters maar bijvoorbeeld niet in zelfstandignaamwoordgroepen.
- (iii) De analyse moet verklaren waarom woordvolgordeverschillen in werkwoordclusters geen gevolgen hebben voor de interpretatie van werkwoordclusters, maar woordvolgordeverschillen in bijvoorbeeld prepositionele groepen wel.
- (iv) De analyse moet verklaren waarom sommige werkwoordvolgordes mogelijk zijn en andere onmogelijk.

Zoals we in de vorige paragrafen hebben gezien is het centrale probleem van volgordevariatie in werkwoordclusters dat één en dezelfde hiërarchische structuur verschillend gelineariseerd kan worden. Over de hiërarchische structuur van werkwoordclusters, zoals bijvoorbeeld *moet kunnen zwemmen* in (45) bestaat in de literatuur geen verschil van mening. Het werkwoord *zwemmen* (VP3) is ingebed in de projectie van het werkwoord *kunnen* (VP2) en die is op zijn beurt weer ingebed in de projectie van het werkwoord *moet* (VP1). Er is voldoende evidentie dat deze hiërarchie juist is.³¹

(45) [_{VP1} moet [_{VP2} kunnen [_{VP3} zwemmen]]]

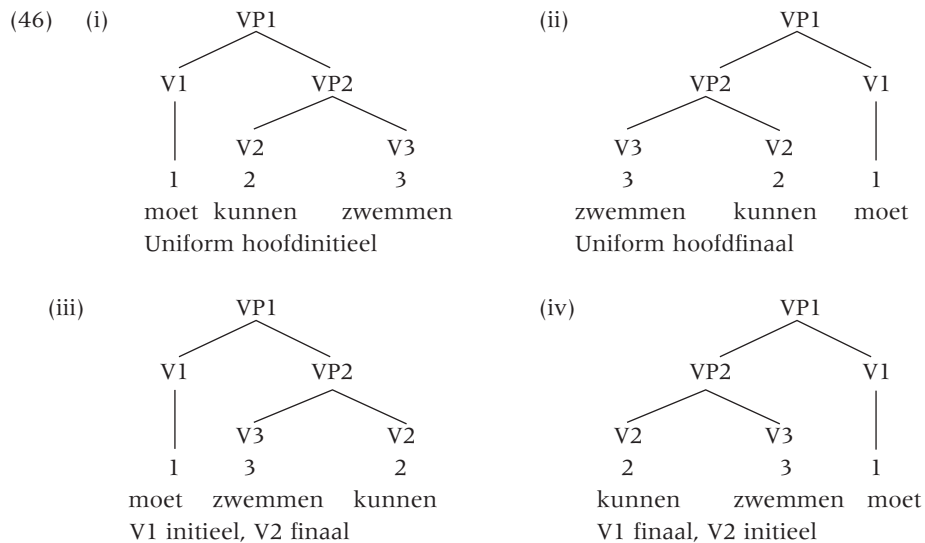
Er bestaat wel verschil van mening over hoe uit de hiërarchische structuur de verschillende lineaire volgordes kunnen worden afgeleid en hoe de categorisch onmogelijke volgordes kunnen worden uitgesloten.

30 Zie Booij en Audring (2007) voor een vergelijkbare conclusie op grond van ander materiaal.

31 Het is bijvoorbeeld mogelijk [kunnen zwemmen] voorop te plaatsen in de zin met achterlating van [moet], maar onmogelijk om [moet kunnen] voorop te plaatsen met achterlating van [zwemmen]. Dit laat zien dat [kunnen zwemmen] een constituent is maar [moet kunnen] niet.

8.1 Variatie in de basisstructuur

De eenvoudigste analyse is er één waarin de verschillende volgordes direct gegenereerd worden, dat wil zeggen zonder herschikking (verplaatsing) van de betrokken werkwoorden. Dit is mogelijk in een model waarin de vertakkingsrichting van een syntactische structuur vrij is, dat wil zeggen, een hoofd kan zowel voorafgaan aan zijn zusterconstituent als erop volgen. Dat geeft voor driedelige werkwoordclusters de volgordemogelijkheden in (46).

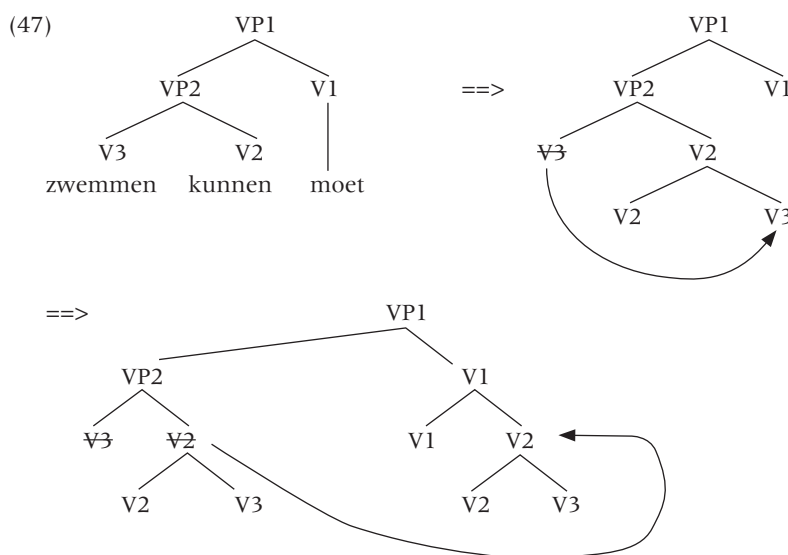
Het is duidelijk dat deze analyse ontoereikend is. Ze sluit de volgorde 3-1-2 (*zwemmen moet kunnen*) uit, terwijl die zeer veel voorkomt, niet alleen in dit type cluster maar ook in clusters met een perfectief hulpwerkwoord als tweede werkwoord (zie par. 6.2). In het systeem in (46) kunnen V2 en V3 nooit lineair gescheiden worden door V1 omdat V3 is ingebed in VP2, de projectie van V2. De analyse is ook ontoereikend omdat ze de volgorde 2-3-1 (*kunnen zwemmen moet*) toestaat, die voor clusters met twee modale werkwoorden categorisch uitgesloten is. Een ander probleem voor deze analyse is dat de vertakkingsrichting geparametriseerd moet zijn per hulpwerkwoord en per dialect. Op zichzelf is dat niet onvoorstelbaar, maar het roept direct de vraag op waarom we een dergelijke parametrisering wel in werkwoordclusters vinden maar bijvoorbeeld niet in zelfstandignaamwoordgroepen. Kortom, deze analyse voldoet niet aan de eisen (44-i, ii en iv). Alleen aan eis (44-iii) wordt voldaan, want de syntactische structuren in (46) hebben precies dezelfde inbeddingrelaties en het is daarom aannemelijk dat ze semantisch equivalent zijn.

8.2 Variatie door syntactische verplaatsing

Om de 3-1-2 volgorde te krijgen die in de analyse in 8.1 ten onrechte werd uitgesloten is het nodig V3 uit VP2 te halen. Dit kan met behulp van verplaatsing, naar links of naar rechts.

8.2.1 Rechtswaartse V-verplaatsing

In een rechtswaartse V-verplaatsingsanalyse wordt uitgegaan van een uniform hoofdfinale basisstructuur, als in (47) (bijv. Evers 1975). Voor de Noord-Nederlandse (en Duitse) volgorde 3-2-1 (*zwemmen kunnen moet*) is dan geen verplaatsing nodig. Om de Standaardnederlandse volgorde 1-2-3 (*moet kunnen zwemmen*) te krijgen, moet V3 eerst naar V2 verplaatsen en daar rechts aangehangen worden. Dit geheel verplaatst vervolgens naar V1 en wordt daar ook weer rechts aangehecht.

Voor de 3-1-2 volgorde (*zwemmen moet kunnen*) is verplaatsing van V2 naar rechts van V1 voldoende. De volgorde 1-3-2 kan met deze combinatie van hoofdverplaatsing en rechtsadjunctie echter niet worden afgeleid. Als we de eis loslaten dat in een werkwoordcluster alleen hoofden verplaatsen dan kan het wel: VP2 in de basisstructuur in (47) moet dan verplaatsen naar V1 en rechts aan VP1 aanhechten. Een andere mogelijkheid is om de adjunctierichting vrij te laten. In dat geval kan V3 links aanhechten aan V2 en dit geheel kan vervolgens rechts aanhechten aan V1. De categorisch onmogelijke volgorde 2-1-3 (*kunnen moet zwemmen*) wordt in deze analyse uitgesloten met de onafhankelijk gemotiveerde beperking dat bij hoofdverplaatsing een hoofd niet over een ander hoofd mag springen (Travis 1984). De onmogelijkheid van 2-3-1 (*kunnen zwemmen moet*) voor dit type cluster moet in deze analyse gestipuleerd worden, bijvoorbeeld door te eisen dat een eenmaal begonnen verplaatsing ook voortgezet moet worden (Den Besten en Broekhuis 1989).

Net als de vorige analyse voldoet deze analyse niet aan de eisen in (44). We hebben te maken met constructiespecifieke, ongemotiveerde en dialectspecifieke verplaatsingsoperaties zonder duidelijk semantisch, prosodisch of pragmatisch effect, en de volgorde 2-3-1 die

voor dit type cluster categorisch onmogelijk is, kan alleen maar uitgesloten worden met een ad hoc stipulatie. Ook is het niet evident dat deze verplaatsingen zonder semantische gevolgen kunnen zijn.³²

8.2.2 Linkswaartse hoofdverplaatsing

Een linkswaartse hoofdverplaatsingsanalyse gaat uit van een uniform hoofdinitiële basisstructuur. De afleiding van de verschillende volgordes in zo'n analyse is gegeven in (48).

(48)	(i)	V1	V2	V3		moet kunnen zwemmen	
	(ii)	V1	V3	V2	V3	moet zwemmen kunnen	
	(iii)	V3	V1	V3	V2	V3	zwemmen moet kunnen
	(iv)	[_{VP2} V2 V3]	V1	[_{VP2} V2-V3]		*kunnen zwemmen moet	
	(v)	V2	V1	V2	V3	*kunnen moet zwemmen	
	(vi)	[V3 V2 V3]	V1	[V3-V2-V3]		zwemmen kunnen moet	

Ook dit is geen principiële wijze om de mogelijke volgordes af te leiden en de onmogelijke volgordes uit te sluiten. (48-iii) is een schending van de hierboven reeds genoemde algemene beperking op hoofdverplaatsing omdat V3 over V2 heen springt. De volgorde 2-3-1 (*kunnen zwemmen moet*; 48-iv) kan alleen afgeleid worden door VP-verplaatsing toe te laten of door de adjunctierichting vrij te laten. Dat gegeven zouden we voor dit type cluster kunnen gebruiken om te verklaren waarom 2-3-1 uitgesloten is, maar dat volstaat niet, want 2-3-1 is wel mogelijk in clusters waarin het hoogste werkwoord een perfectief hulpwerkwoord is (zie par. 6.1).

De verplaatsingsoperaties in (48) roepen net als bij (47) de vraag op waarom sommige dialecten ze wel hebben en andere niet, en waarom dergelijke variatie niet wordt aangetroffen in andere syntactische domeinen van dezelfde taalvariëteiten. Koopman en Szabolcsi (2000) wijzen er verder terecht op dat de distributie van werkwoordpartikels problematisch is onder deze analyse. Zoals bekend kan een werkwoordpartikel in het Nederlands in zijn basispositie blijven staan als het werkwoord naar de V2 positie gaat (49a,b). Als V2 en werkwoordverplaatsing in werkwoordclusters beide hoofdverplaatsing betreffen, verwachten we in een analyse als (44) dat in werkwoordclusters het partikel ook kan worden achtergelaten als het hoofdwerkwoord naar voor in het cluster verhuist. Dat leidt echter tot ernstige ongrammaticaliteit (49c). De analyse met rechtswaartse hoofdverplaatsing doet het in dit opzicht beter, zoals (49d) laat zien.

- (49) a Als Jan de appel op eet, (dan ...)
 b Eet Jan de appel op ~~eet~~, (dan ...)
 c *Als Jan de appel eten moet op ~~eten~~, (dan ...)
 d Als Jan de appel op ~~eten~~ moet eten, (dan ...)

³² De enige analyse waarin een trigger voor dit soort verplaatsingen wordt gesuggereerd is Bennis en Hoekstra (1989). Daar wordt aangenomen dat verplaatsing in werkwoordclusters nodig is om alle werkwoorden te verbinden met Tense.

De distributie van partikels in het werkwoordcluster speelt een belangrijke rol in het debat (zie Koopman en Szabolcsi 2000, Vicente 2007 voor recente bespreking). De generalisatie voor het Nederlands is dat het partikel altijd aan het hoofdwerkwoord vooraf moet gaan. Er mogen wel één of meer hulpwerkwoorden tussen partikel en hoofdwerkwoord staan, wat de volgende mogelijkheden geeft:

- (50) a dat Jan de wedstrijd moet kunnen uit lopen
 b dat Jan de wedstrijd moet uit kunnen lopen
 c dat Jan de wedstrijd uit moet kunnen lopen

In een analyse met linkswaartse verplaatsing moet het partikel zelfstandig kunnen verplaatsen om (50b) en (50c) te kunnen afleiden, in een analyse met rechtswaartse verplaatsing moet het partikel achtergelaten worden (50c) of meeverplaatsen met het hoofdwerkwoord (50a). Voor volgorde (50b) is een complexere analyse nodig die gebruik maakt van rechts- en linksaanhechting (de laatste voor het partikel) en die Travis' beperking op hoofdverplaatsing schendt.

- (51) uit lopen kunnen moet ==> ~~uit~~ lopen uit kunnen moet
~~uit~~ lopen uit kunnen moet ==> ~~uit~~ ~~lopen~~ uit kunnen lopen moet
~~uit~~ ~~lopen~~ uit kunnen lopen moet ==>
~~uit~~ ~~lopen~~ [~~uit~~ ~~kunnen~~ ~~lopen~~] moet [uit kunnen lopen]

Ook in VP-verplaatsingsanalyses moet het partikel zelfstandig kunnen verplaatsen, hetzij als hoofd, hetzij als maximale projectie. Waarom een dergelijke verplaatsing optreedt is onduidelijk. Vanwege de optionaliteit van de verplaatsing is het moeilijk een verklaring te geven in termen van licentiëring of kenmerk-checking.

8.2.3 VP-verplaatsing

Ook voor VP-verplaatsing bestaan twee opties. De eerste is een analyse met uniform hoofdfinale basisstructuur en rechtswaartse VP-verplaatsing (zie bijv. Den Besten en Broekhuis 1992). Voorbeelden van zulke derivaties zijn gegeven in (52) en (54). In (52) worden de argumenten en modificeerders van het hoofdwerkwoord eerst uit de VP gescrambled alvorens de VP naar rechts verplaatst en aan de hogere VP wordt geadjugeerd. Zulke scrambling is onafhankelijk nodig voor argumenten (53a), maar het is de vraag of scrambling van bijvoorbeeld partikels en lage adverbia onafhankelijk gemotiveerd kan worden (53b). Voorts is het onduidelijk waarom scrambling en VP-verplaatsing optreden. Wel duidelijk is dat het hier wederom om een constructiespecifieke analyse gaat die niet verklaart waarom dergelijke operaties in andere syntactische domeinen onmogelijk zijn.

- (52) [_{VP} het probleem goed oplossen] moet ==>
 het probleem goed [_{VP} ~~het probleem goed~~ oplossen] moet
 het probleem goed [_{VP} ~~het probleem goed~~ ~~oplossen~~] moet [_{VP} ~~het probleem goed~~
 oplossen]

- (53) a [_{VP} ~~het probleem oplossen~~] zal Jan het probleem wel.
 b * [_{VP} ~~Goed~~ oplossen] zal Jan het probleem wel goed.
 c * [_{VP} ~~Op~~ eten] zal Jan de appel wel op.

In (54) wordt het argument (of de bepaling) niet eerst uit de VP gescrambled. In de resulterende volgorde wordt het werkwoordcluster doorbroken door het argument (of de bepaling), een optie die inderdaad beschikbaar is in veel Vlaamse dialecten.³³ Als beide opties gecombineerd worden in één afleiding krijgen we de zogenaamde derde constructie, geïllustreerd in (55) (Den Besten en Broekhuis 1992).

- (54) dat Jan [_{VP} een boek lezen] moet ==> dat Jan [_{VP} ~~een boek lezen~~] moet [_{VP} een boek lezen]
 (55) dat Jan [_{VP} Marie een boek te geven] probeert ==>
 dat Jan Marie [_{VP} ~~Marie een boek te geven~~] probeert [_{VP} Marie een boek te geven]

Bij een uniform hoofdinitiële structuur met linkswaartse verplaatsing doen zich spiegelbeeldige problemen voor. Nu hoeft er in de Vlaamse dialecten met clusterdoorbreking niets uit de VP gescrambled te worden naar een positie voor het cluster. In de varianten van het Nederlands waarin clusters zonder *te*-infinitief niet door argumenten of bepalingen kunnen worden doorbroken moeten die laatste op enig moment van de derivatie uit het cluster verplaatsen (zie onder anderen Zwart 1993, Broekhuis 1997).

Als scrambling vooraf kan gaan aan VP-verplaatsing opent dat de mogelijkheid alle V-verplaatsing te analyseren als gevallen van zogenaamde remnant verplaatsing: verplaatsing van een VP waar de rest van de in die VP genereerde constituenten eerst zijn uitgehaald (bijv. Koopman en Szabolcsi 2000). Dit type analyse heeft dezelfde problemen met betrekking tot de eisen in (44) als de andere verplaatsingsanalyses. Een zeer belangrijk nadeel van dit type analyse is dat de categorische onmogelijkheid van de 2-1-3 volgorde niet automatisch volgt maar gestipuleerd moet worden. De 2-1-3 volgorde wordt in (56) afgeleid door VP3 eerst uit VP2 te verplaatsen, en daarna de remnant VP2 over V1 heen te verplaatsen.

- (56) [_{VP1} V1 [_{VP2} V2 [_{VP3} V3]]] ==>
 [_{VP1} V1 [[_{VP3} V3] [_{VP2} V2 [_{VP3} ~~V3~~]]] ==>
 [[_{VP2} V2 [_{VP3} ~~V3~~] [_{VP1} V1 [[_{VP3} V3] [_{VP2} ~~V2~~ [_{VP3} ~~V3~~]]]]]

In verschillende van de hierboven besproken analyses inclusief de nieuw voorgestelde volgt de onmogelijkheid van 2-1-3 zonder enige stipulatie.

8.3 Overige analyses

De volgordevariatie in werkwoordclusters is in de in 8.1 en 8.2 beschreven analyses het resultaat van variatie in vertakkingsrichting in de basisstructuur en van variatie in ver-

³³ Zie SAND Deel 2 voor de distributie van clusterdoorbreking en voor referenties.

plaatsing van V of VP in de syntaxis. Er bestaan ook analyses waarin de variatie tot stand komt na de syntaxis, op het niveau van fonologische interpretatie (PF) (bijv. Haegeman en Van Riemsdijk 1986, Williams 2003). De cruciale ingrediënten van dergelijke analyses zijn heranalyse (twee werkwoorden die in de basis niet één constituent vormen worden geheranalyseerd als één constituent) en het omklappen van twee elementen of constituenten onder één knoop. Een voordeel van dit type analyse is dat de herschikkingen in de fonologische component plaatsvinden zodat ze geen gevolgen hebben voor de semantische interpretatie.³⁴ Ook deze analyse is constructiespecifiek en de motivatie voor de herschikkingen is onduidelijk. Net als de in dit artikel voorgestelde analyse zijn PF-restricties nodig om de beperkingen op volgordevariatie te kunnen vangen.

● 9 Conclusie

De bestaande analyses van volgordevariatie in werkwoordclusters zijn lastig te evalueren omdat de meeste centrale theoretische aannames, met name sinds Kayne (1994), ter discussie staan: zijn werkwoordclusters onderliggend hoofdfinaal of hoofdinitieel? Is verplaatsing altijd naar links of ook naar rechts? Is er hoofdverplaatsing en/of constituentverplaatsing? Is remnant-verplaatsing een algemeen beschikbare operatie? De meeste van de besproken analyses zijn rijk genoeg om de geattesteerde volgordevariatie te kunnen verantwoorden. Allemaal hebben ze echter het probleem dat het niet duidelijk is waarom herschikkingsoperaties plaatsvinden, waarom die in de ene taalvariëteit wel plaatsvinden en in de andere niet, en waarom herschikking in werkwoordclusters mogelijk is maar bijvoorbeeld niet in zelfstandignaamwoordgroepen. Sommige van de analyses slagen erin de woordvolgordevariatie zonder semantische consequenties te laten zijn, door de aanname van verschillend vertakkende maar hiërarchisch equivalente basisstructuren of door de aanname dat herschikking plaats vindt op PF.

De nieuwe analyse die in dit artikel wordt voorgesteld rekent af met de meeste van deze nadelen. De eigenschappen van werkwoordclusters worden afgeleid uit een algemene grammatica van de rechterperiferie die de (on-)mogelijkheid van achteropplaatsing van verschillende typen constituenten verklaart uit de (on-)mogelijkheid van VP-Intrapositie. De (on-)mogelijkheid van VP-Intrapositie volgt op haar beurt weer uit algemeen aanvaarde eigenschappen van predicatie, namelijk dat een predicaat zelf geen argument kan zijn, dat een predicaat maar één subject kan nemen en dat een argument niet tegelijk een predicaat kan zijn. Dezelfde eigenschappen verklaren waarom de woordvolgordevariatie die we aantreffen in werkwoordclusters niet mogelijk is in zelfstandignaamwoordgroepen.

VP-Intrapositie heeft een duidelijke trigger, het is nodig om predicatierelaties in de syntaxis te realiseren. Het treedt daarom verplicht op in de syntactische component van de grammatica, en op dit niveau verschillen dialecten niet van elkaar. Intrapositieconstructies zoals werkwoordclusters en PP 'Extrapositie' vertonen woordvolgordevariatie omdat na intrapositie in de syntaxis er op PF de onafhankelijk gemotiveerde optie is om

34 In het Minimalistische model wordt aangenomen dat een derivatie zich na de syntactische module splitst in een semantische en een fonologische module. Deze twee modules kunnen elkaar niet zien, zodat operaties in de ene module geen consequenties hebben voor de andere module.

de geïntroponeerde constituent in zijn basispositie of in zijn landingsplaats uit te spellen. Omdat PF en LF elkaar niet kunnen zien heeft verschil in uitspelling geen gevolgen voor de semantische interpretatie.

Deze grammatica van het Nederlands definieert zo de variatieruimte. Welke van de volgordeopties daadwerkelijk voorkomen in een bepaalde variant van het Nederlands is tenslotte afhankelijk van taalexterne (omgevings-)factoren. Dit maakt het noodzakelijk binnen de klasse van niet-voorkomende volgordes een onderscheid te maken tussen onmogelijke volgordes en ongerealiseerde volgordes.

Toekomstig onderzoek zal moeten uitwijzen of de voorgestelde analyse houdbaar is indien getoetst aan complexere verschijnselen zoals partikelplaatsing en andere typen clusterdoorbreking, en aan interlinguïstische verschillen in de (achterop)plaatsing van constituenten.

- **Vraag aan de Westgermaanse Dialectvergelijking**

ARNOLD E. EVERS*

Om mijn contra-betogje over de Westgermaanse V-cluster een beetje broodnodige steun te geven, heb ik het iets complexere voorbeeld in (1) nodig.

(1) als de tovenaar^{2,1} Alladin^{3,2} een Geest^{4,3} uit₄ een lamp had₁ laten₂ oppoetsen₃

Er zijn vier predicatieve elementen in (1), voorzien van een subscript. Die elementen roepen de gedachte op dat er vier predicatieve patronen in elkaar geschoven zijn. Dat *uit*⁴ in *uit*⁴ *de lamp* zegt iets over de habitat van die *Geest*^{4,3}. Het *oppoetsen*₃ heeft een meer perifere relatie met die *Geest*^{4,3}, maar is wel nodig. Niet alleen magisch nodig (misschien) en literair (dat zeker), maar ook grammaticaal. Het is op grond van onze kennis van het Nederlands, eerder dan op grond van onze kennis van magie dat de frase *een Geest*^{4,3} *uit*₄ *een lamp* er als gebeurtenis in (2)a niet goed doorkomt en in (2)b juist wel.

(2) a. *een Geest^{4,3} uit₄ een lamp eist wel de juiste lamp
b. een Geest^{4,3} uit₄ een lamp oppoetsen₃ eist wel de juiste lamp

De superscripts bij *Geest*^{4,3} geven die dubbele (grammaticale) afhankelijkheid aan. Dat herhaalt zich. *Alladin*^{3,2} is duidelijk aan het *oppoetsen*₃ gezet. Grammaticaal past dat in (3) wanneer *laten*₂ toegevoegd wordt.

(3) a. *Alladin^{3,2} een Geest^{4,3} uit₄ een lamp oppoetsen₃ vereist enige takt
b. Alladin^{3,2} een Geest^{4,3} uit₄ een lamp laten₂ oppoetsen₃ vereist enige takt

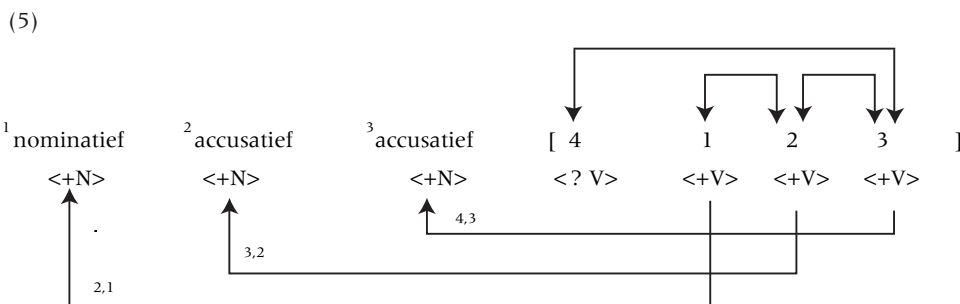
* Arnold E. Evers email: Arnold.Evers@let.uu.nl

Vraag aan de Westgermaanse Dialectvergelijking

Het gaat met *de tovenaar*^{2,1} in (4) al niet anders. Het onderwerp kan alleen worden toegevoegd als er een finiet werkwoord aanwezig is: een subject vereist twee predicatieve factoren, V en Agr/Tense. Dit is later bekend geworden als het EPP.

- (4) a. *om de tovenaar^{2,1} Alladin^{3,2} een Geest^{4,3} uit₄ een lamp te laten₂ oppoetsen₃
 b. dat de tovenaar^{2,1} Alladin^{3,2} een Geest^{4,3} uit₄ een lamp had₁ laten₂ oppoetsen₃

Chomsky (1995) stelde dat zo iets ook geldt voor directe objecten (V en Agr/Aspect). Zie nu voorbeeld (1). Er zijn drie nominale zinsdelen, één nominatief (*de tovenaar/hij*^{2,1}), en twee accusatief (*Alladin/hem*^{3,2} en een *Geest/haar*^{4,3}). Alle drie hebben ze zo'n dubbele predicatieve afhankelijkheid. De nominale zinsdelen hoeven niet adjacent te zijn. Er kan adverbiaal materiaal tussen. Hun onderlinge volgorde is echter rigide; elke herschikking daarin wijzigt de betekenis. De vier predicatieve elementen moeten daarentegen wel adjacent staan. Er kan geen adverbiaal materiaal tussen. De volgorde van elementen binnen het werkwoordelijk deel van de eindgroep is enigszins varieerbaar en bij dialectvergelijking blijkt dat nog sterker het geval. Tussen de elementen van de eindgroep bestaan selectieverhoudingen, Paardekooper (1955) zijn 'volgorde van verbindbaarheden'. Die dicteren in overlappende deelclusters de selectie van de nominale zinsdelen. Het sluit dakpanachtig aan zoals aangegeven in de superscripts 4,3-3,2-2,1. Zie diagram (5).

De pijlen in (5) geven aan hoe elke nominale constituent gesteund wordt door een eigen tweetal van predicatieve factoren. Die tweetallen overlappen. Zo schept diagram (5) een kader voor vragen als (i) waarom staan in het Westgermaans al die werkwoorden op een kluitje rechts, (ii) waarom moet in (1) niet alleen die *tovenaar*^{2,1} maar ook *Alladin*^{3,2} en *een Geest*^{4,3} links van alle werkwoorden staan, (iii) waar komt die tegenstelling vandaan: niet adjacente wel rigide volgorde (nominale constituenten) versus wel adjacente niet geheel rigide volgorde (werkwoorden), en (iv) hoe rigide is 'niet geheel rigide'?

In de generatieve theorie is die syntactische clustering van hoofden nooit goed gevallen. Niettemin heeft het Nederlands-Duitse patroon, en speciaal het Nederlandse patroon met zijn kruisende afhankelijkheden wel de algemene aandacht getrokken. En zelfs zo dat alle alternatieve generatieve modellen apart hun best gedaan hebben om te laten zien dat ze relatieschema's en distributies als in (5) desnoods de baas kunnen.

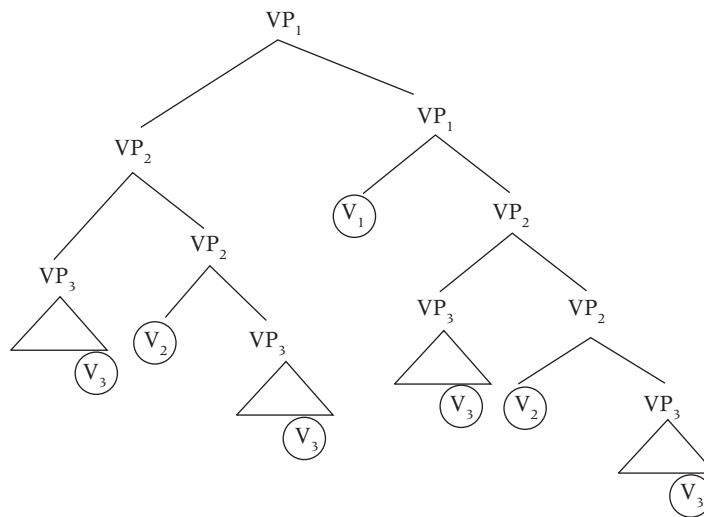
De vergelijking van de dialectvarianties levert nu een nieuw gezichtspunt op. Waar het om gaat is in hoeverre die varianties te anticiperen zijn. Mijn algemene kritiek op de aanpak

van Barbiers zal zijn dat zijn abstracte syntaxis de dialectische linearisering eerder achteraf (ad hoc) oplegt.

Sjef Barbiers geeft alle aandacht aan de dialectische variatieruimte van de 'kale' *te*-loze infinitief in constructies van het type Aux_1 - Aux_2 - V_3 . Daarbij staat V_3 voor een denotationeel werkwoord, eventueel met zijn argumenten, Aux_2 staat voor een aspectueel of modaal werkwoord en Aux_1 voor een finiet hulpwerkwoord van tijd of een finiet modaal werkwoord. Zie bij Barbiers (25) de variaties van *is gaan zwemmen*. Bij voorbaat denkbaar zijn er $1 \times 2 \times 3 = 6$ volgordes. Twee van die volgordes komen echter in principe niet voor en dat moet dus verklaard worden vanuit de opzet van de combinatieregels. Sjef Barbiers stelt zich nu voor dat er een onderliggende grammatica opgezet kan worden voor het Westgermaans. Die grammatica moet dan de twee onmogelijke volgordes al uitsluiten en de vier andere volgordes open laten. Dan kunnen de Westgermaanse dialecten een keuze maken uit de vier toegestane opties. Om de keuzeruimte van die vier volgordes te creëren {1-2-3; 3-2-1; 1-3-2; en 2-3-1} stelt hij voor dat er een basisselectie is voor de eerste ordening van het materiaal, namelijk Aux_1 - Aux_2 - V_3 . Vervolgens is er een vaste procedure om het complement voor Aux te plaatsen in een zogenaamde Specifier-Head configuratie.¹

De oorspronkelijke posities worden vastgehouden. Er is dus sprake van kopieën maken, eerder dan van verplaatsing. Nadat deze voorop plaatsing is toegepast voor 3 op 2, wordt het herhaald voor [3-[2-3]] op {1}. Daardoor ontstaat de keuzeruimte in (6).

(6) VP-intrapositie

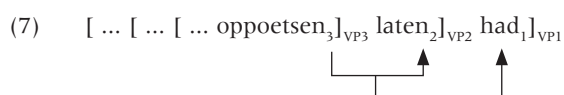

- 1 Er zijn naast het Westgermaans meer talen met zinsfinale werkwoordsclusters. Het SOV taaltype (talen met zinsinaal werkwoord) wordt in de invloedrijke studie van Kayne (1994) aangepakt door te beginnen met Aux VP structuren. Daarna wordt de VP aan de voorkant van de Aux geplaatst in een configuratie die bekend staat als Specifier-Head. Daaruit volgen dan allerlei specifieke SOV kenmerken. De aanpak van Barbiers is dus niet zo maar een inval. Ze past in een hedendaagse stroming met een levendige uitwisseling van ideeën. Het Nederlands, hetzij met argumenten pro, hetzij met argumenten contra, hoort thuis in die discussie over de aard van volgorde restricties en taaltypen.

Vraag aan de Westgermaanse Dialectvergelijking

Er zijn nu zeven hoofdposities in de aanbieding, vier maal een V_3 , tweemaal een V_2 , en eenmaal een V_1 . Bij een vrije keuze van hoofdinvoering kan dit elk van de zes mogelijke volgordes opleveren en dat is te veel van het goede. Er is een restrictie nodig, de 'anti-versnipperingsconditie'. Die toegevoegde restrictie komt er op neer dat constructieset (25) $is_1\ gaan_2\ zwemmen_3$ in alle variaties dialectisch voor kan komen mits de factoren 2 en 3 maar adjacent blijven. Het 'mits' sluit alsnog de volgorde (25)c 3-1-2 uit en ook de volgorde (25)e 2-1-3. Dat is precies wat moet, want in die twee configuraties kon geen van de Westgermaanse dialecten zich vinden.

Ik merk echter op dat de vroeg-generatieve analyse van de V-cluster het beter deed. Daar werd de 2-3 adjacentie dwingend afgeleid zonder toegevoegde conditie. Zie (7).

In (7) wordt de VP_3 met daarin de V_3 links van de V_2 gezet in de VP_2 en die weer links van de V_1 in de VP_1 . En waarom moesten die ingebedde VPs links staan? Omdat de nominale zinsdelen van die VPs, zo aanwezig, ook links komen te staan en bij de plaatsing als in (7) precies in de juiste volgorde en positie terecht komen, tenminste als het plaatsen van adverbiaal materiaal een beetje handig wordt aangepakt. Hoe nu ook met dat links aanhechten of rechts aanhechten per dialect nog verder gescharreld moet worden, het begint altijd met 3 naar 2. Daarna krijgt geen fatsoenlijke regel die 2 en die 3 nog ooit los van elkaar. De anti-versnipperingsconditie constateert dat dan achteraf, maar het volgt eigenlijk nergens meer uit. Het mocht wat.

Sjef Barbiers merkt elders (zijn voetnoot 29) op dat die V-to-V Raising theoretisch ook nergens uit volgt. Zo ook Wurmbrand (2001: 125). Wel zouden Bennis en Hoekstra gesuggereerd hebben dat een factor Tense de oorzaak zou kunnen zijn. Dat valt wel mee. Bennis en Hoekstra ontlenen dat aan Evers (1982) en daarin wordt niet gesuggereerd maar uitdrukkelijk gestipuleerd dat elk werkwoord dat niet I^0 -gemarkeerd is in een onmiddellijke zusterrelatie moet komen met een matrix werkwoord dat voor die gelegenheid het feature $\langle +aux \rangle$ kreeg uitgereikt. Het principe 'aux-government' werkte recursief. Toch kan ik wel meekomen met de kritiek van Sjef Barbiers. Zelf was ik tot voor kort ook nooit zo tevreden met dat 'aux-government'. Het bleef sukkelen met het woordje *te* en het was ook niet duidelijk wat die plotselinge ontdekking van $\langle +aux \rangle$ in het regerende werkwoord voor theoretische meerwaarde had. Pas afgelopen jaar viel me in wat er speelde. Een predicatief hoofd moet een extern argument definiëren: een syntactisch en semantisch principe waar men U en zelfs UG tegen mag zeggen. Een extern argument eist een 'projection extension' (EPP) en die is er dan ook, precies zoals dat principe uit 1982 wou hebben. Vreemd dat ik dat niet direct heb gezien.

Betekent dit nu dat de VP-intrapositie en zijn nahinkende anti-versnipperingsconditie wel weer de deur uit kunnen? Ho, ho! Wel wat mij betreft, maar nog niet binnen de hedendaagse syntaxis. Die VP-intrapositie is niet zo maar een manoeuvre om links vertakend Duits en de noordelijke dialecten erbij te lappen. Het is misschien een UG semantische welgevormdheidsstoets op subpredikaten. Even Duits (d.w.z. semantisch) denken om pas daarna toch en desondanks in standaard Nederlands door te spreken. Een vreemd

verhaal, maar dat is verder nog geen echt argument tegen. Wel leidt de vroeg-generatieve V-to-V het verschil tussen het Nederlands en het Duits meer rechtstreeks af door rechts respectievelijk links te adjungeren.

Er zijn wat extra moeilijkheden in de series *Barbiers* (30) en *Barbiers* (31). Er is geen adjacentie van de factoren 2 en 3 in (30)c en (31)c. Toch zijn ze beide passabel.

(30)c Ik vind dat iedereen goed zwemmen₃ moet₁ kunnen₂

(31)c dat Jan de wagen voor vijf uur gemaakt₃ moet₁ hebben₂

Sjef *Barbiers* laveert nu (feitgetrouw) van (29) naar (40). Ik omzeil beide. Er zijn namelijk met (30) en (31) nog andere zaken aan de orde. In plaats van (30)c kunnen ook mijn varianten (30)c' en (30)c''.

(30)c' Ik vind dat iedereen [dat] moet kunnen.

(30)c'' [Goed zwemmen]_i vind ik dat iedereen t_i moet kunnen

Als de rechtvaardigingscontext (licensing) voor [dat] ook kan opgaan voor [*goed zwemmen*], dan verdwijnt de relevantie van (30)c voor werkwoordsclusters. Zie ook Den Besten & Broekhuis (1989) en Broekhuis (2008:81).

In Sjef *Barbiers* zijn set (31) hebben we te doen met een voltooid deelwoord. Dat is een clusterkruiper (Evers 2003) en een heel ander beestje dan een infinitief (Evers & Huybregts 1972, Broekhuis 1997). Zie mijn variant in (31)c'.

(31)c' als Jan de wagen voor vijf uur gerepareerd₅

• zou₁ • moeten₂ • kunnen₃ • hebben₄ •

Het voltooid deelwoord kan op elk punt staan. Als gedeverbaliseerde vorm van het werkwoord (Haider 1984) kan *gerepareerd*₅ <-V> dezelfde posities krijgen als partikeladverbia *klaar*, *weg*, terwijl *gerepareerd* als <+V> rechts van *hebben*₄ kan komen, mits zonder regeerfunctie. Daarmee staat *Barbiers'* set (31) buiten een discussie over regeerfunctie.

Sjef *Barbiers* merkt terecht op dat V-to-V Raising het 2-3-1 in (30)f niet uitsluit.

(30)f * Ik vind dat iedereen goed kunnen₂ zwemmen₃ moet₁

De factoren 2 en 3 zijn adjacent en er zijn genoeg dialecten waar *moet*₁ naar links kan regeren. Toch komt (30)f als Westgermaans nergens voor. Verklaar!

Ik heb geen antwoord, maar wel een onderzoekssuggestie. Vanwege de V2-regel in hoofdzinnen hebben alle Westgermaanse werkwoorden een tik meegekregen om hun complement naar rechts te zoeken. De tik is uiteraard het hardst aangekomen bij de finiete vormen, en vandaar soms gegeneraliseerd naar de functionele werkwoorden zonder meer (<+aux>), omdat die vrijwel uitsluitend als finiet verschijnen. Zo wordt de V2 de duvel in de verbale eindgroep. In Zwitserse en Nederlandse dialecten met vele aspectuele <+aux> vormen zou dat effect krijgen. Kan een gekwantificeerde dialectvergelijking het beeld in (8) bevestigen?

Vraag aan de Westgermaanse Dialectvergelijking

- (8) a. Als er al een werkwoord in de cluster naar rechts regeert, dan de finiete Aux.
b. Pas in tweede instantie en veel zwakker gaat dat op voor <+aux> zonder meer.

Vermoeden (8) zou de dialectvariatie definiëren als in (9).

- (9) <+V>: (<+finiet> (v <-finiet> <+aux> (v <-aux>)) ⇒ <+rechtsregerend>)

De haakjes (--(--)) geven een keuze binnen een keuze aan. Het element **v** staat voor het logische 'dan wel'. Anders gezegd, er zijn maar vier dialecten denkbaar: (i) geen omslag naar rechtsregeren bij V-to-V (Duits); (ii) wel omslag, maar alleen voor <+fin>; (iii) wel omslag, maar alleen voor <+fin> of <+aux>; (iv) altijd omslag (Nederlands). Het gevolg is: nooit 2-1-3, eventueel 1-3-2, en meer stabiel 1-2-3, aangenomen met Den Besten & Broekhuis (1989) dat de variaties in (9) kunnen overlappen per dorp/wijk en eventueel per spreker, maar niet per lopende zin. De veelheid van opties in het veld is dan dialect-overlap. Dit zou inhouden dat de implicatieverhoudingen in (9) liefst op de dialectkaart afleesbaar moeten zijn. Zie mijn vraag in de titel.

- **Antwoord aan Arnold Evers**

SJEF BARBIERS

Het belangrijkste verschil tussen de analyse van Arnold Evers en die van mij is dat zijn analyse uitsluitend betrekking heeft op werkwoordclusters terwijl mijn analyse beoogt ook andere (a-)symmetrieën in de rechterperiferie van de Nederlandse zin te verklaren. Evers' aanname van rechtswaartse werkwoordverplaatsing vanuit de basisvolgorde V3 V2 V1 die verplicht optreedt om predicaten te verbinden met een extern argument werpt bijvoorbeeld geen licht op de asymmetrie tussen achteropplaatsing van locatieve bepalingen (wel achteropplaatsing) en resultatieve bepalingen (geen achteropplaatsing). De volledige parallele volgorderestricties op clusters van het type [*is gaan zwemmen*] en [*op het perron op haar wang gekust*] blijven in Evers' benadering onverklaard. In mijn analyse volgen ze uit algemene eigenschappen van predicatierelaties (een predicaat kan maar één subject hebben, een predicaat kan niet zelf een argument zijn en een argument kan niet ook een predicaat zijn). Mijn analyse (indien op het juiste spoor) heeft dus een groter empirisch bereik.

Arnold Evers stelt echter dat mijn anti-versnipperingsconditie, die de categorisch onmogelijke volgordes V2 V1 V3 (bijv. *gaan₂ is₁ zwemmen₃*) en de misschien (zie hieronder) categorisch onmogelijke volgorde V3 V1 V2 (bijv. *zwemmen₃ is₁ (ge-)gaan₂*) uitsluit een ad hoc stipulatie is. De anti-versnipperingsconditie heeft betrekking op de configuratie in (1a) die het resultaat is van verplaatsing (= kopiëren en links aanhechten) van VP3 naar SpecVP2 en vervolgens VP2 naar SpecVP1. Volgens de anti-versnipperingsconditie is er

de keuze VP2 links van V1 uit te spellen (1b; met resulterende volgordes V3-V2-V1 of V2-V3-V1, afhankelijk van de positie van uitspelling van V3) of rechts (1c; resulterende volgordes V1-V3-V2 of V1-V2-V3), maar het is niet mogelijk een deel van VP2 links van V1 uit te spellen en een deel rechts (zoals voor de volgordes V2-V1-V3 en V3-V1-V2 noodzakelijk zou zijn). Met andere woorden, V3 en V2 moeten bij elkaar blijven en mogen niet gescheiden worden door V1, omdat ze deel uitmaken van dezelfde constituent VP2.

Deze anti-versnipperingsconditie is zeker niet ad hoc, maar in het Nederlands bijna algemeen van toepassing op verplaatsingen. In (1d) is het bijvoorbeeld onmogelijk om alleen het vraagwoorddeel [wie] van de verplaatste constituent [wie z'n boek] aan het begin van de zin uit te spellen en de rest van deze constituent ([z'n boek]) in zijn basispositie. Iets dergelijks geldt voor topicalisatie (1e).

- (1) a $[_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]] V1 [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]]]$
 b $[_{VP1} [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]] V1 [_{VP2} \overline{[[_{VP3} V3] [V2 \overline{[_{VP3} V3]]}]]}]$
 c $[_{VP1} \overline{[[_{VP2} \overline{[[_{VP3} V3] [V2 \overline{[_{VP3} V3]]}]]}] V1 [_{VP2} [_{VP3} V3] [V2 [_{VP3} V3]]]}]$
 d. *Wie ~~z'n boek~~ denk je dat ik wie z'n boek geleend heb?
 e. *Jan z'n vriendin hebben we Jan ~~z'n vriendin~~ uitgenodigd.

De volgorde V2-V3-V1 (*gaan₂ zwemmen₃ is₁*) wordt correct toegelaten in mijn analyse, maar iets extra's moest gezegd worden over de onmogelijkheid van deze volgorde in clusters van het type **kunnen₂ zwemmen₃ moet₁*. Het idee is hier dat uitspelling van [gaan zwemmen] voor [is] mogelijk is omdat er kenmerkcongruentie is tussen [is] en [gaan], terwijl congruentie tussen [moet] en [kunnen] ontbreekt. Ook dit is geen ad hoc conditie. De aanname dat zichtbare verplaatsing (d.i., uitspelling in de landingsplaats) alleen mogelijk is als er congruentie is tussen het verplaatste element en het element waarheen verplaatst wordt, staat centraal in veel minimalistisch onderzoek en wordt ondersteund door tal van verschijnselen.

De volgorde V2-V3-V1 heeft in Evers' analyse een dubieuze status. Rechtswaartse V-verplaatsing is in die analyse verplicht omdat elk werkwoord met een extern argument verbonden dient te worden. In V2-V3-V1 is na verplaatsing van V3 naar V2 echter verzuimd [V2-V3] door te verplaatsen naar rechts van V1. Rechtswaartse V-verplaatsing moet in Evers' analyse daarom of optioneel zijn (hetgeen de deur openzet naar V3-V1-V2), ook covert (op LF) kunnen geschieden of onderhevig zijn aan PF-uitspellingscondities. Evers'suggestie dat *kunnen₂ zwemmen₃ moet₁* uitgesloten is omdat finiete hulpwerkwoorden vanwege de V2 eigenschap van het Nederlands de geparametriseerde neiging hebben naar rechts te regeren helpt niet veel. Dat zou dan wel gelden voor de modaal *moet* in **kunnen₂ zwemmen₃ moet₁*, maar niet voor het perfectief hulpwerkwoord *is* in *gaan₂ zwemmen₃ is₁*, een verschil dat niet gereduceerd kan worden tot onafhankelijke eigenschappen van modale en perfectieve hulpwerkwoorden.

Dan de problematische V3-V1-V2 volgorde waarin V3 en V2 gescheiden door het leven moeten. De suggestie van Arnold Evers en Hans Broekhuis (p.c.) dat we in volgordes als *zwemmen₃ moet₁ kunnen₂* te maken hebben met nominalisatie van *zwemmen* zou heel goed juist kunnen zijn, al ontbreken de bewijzen vooralsnog. In dat geval bestaat het zuiver werkwoordelijke cluster V3-V1-V2 niet als V1 en V2 modale of aspectuele werkwoorden zijn, precies zoals we zouden verwachten op grond van de anti-versnipperingsconditie.

De extra PF-conditie die ik nodig had om gevallen als deze te verantwoorden kan dan verdwijnen. Ook voor clusters als *gemaakt₃ moet₁ hebben₂* veronderstelt Evers dat V3 geen werkwoord is. Het participium zou zich hier gedragen als non-verbale predicaten als *recht* (zie ook Broekhuis 2008: hfd. 5). Indien juist dan is het V3-V1-V2 probleem hiermee opgelost en voldoet de anti-versnipperingsconditie als algemene conditie. We mogen echter niet te vroeg juichen, want Evers' aannames over de categoriale status van het participium lijken circulair te zijn. Als het participium volgt op de twee hulpwerkwoorden dan is het een werkwoord, in alle andere posities is het geen werkwoord. We hebben onafhankelijke argumenten nodig om de categoriale status van het participium in werkwoordclusters vast te stellen.

Er is één punt waarop Evers' analyse het vooralsnog beter lijkt te doen dan de mijne. In Evers' analyse worden argumenten en adverbialen die bij de werkwoorden in het cluster horen links van alle werkwoorden gegenereerd en daar blijven ze, althans in de dialecten zonder clusterdoorbreking, vervolgens ook staan. In mijn analyse moeten zulke constituenten van een positie in het cluster naar links worden verplaatst, zoals al vele malen is voorgesteld, om te beginnen in Zwart (1993). Gezien de winst die mijn analyse oplevert als het gaat om de verklaring van volgordevariatie in de werkwoordclusters, categoriale volgorde restricties, de trigger voor de aangenomen verplaatsingsoperaties en de (a-)symmetrische distributie van constituenten in de rechterperiferie, lijkt het eerder aangewezen om ondersteuning te zoeken voor de linkswaartse verplaatsing van argumenten en adjuncten uit het cluster dan om terug te gaan naar rechtswaartse V-verplaatsing.

- **Bibliografie**

- Barbiers, S. (1995).** *The Syntax of Interpretation*. Proefschrift Leiden. Den Haag: HAG, HIL Dissertations 14.
- Barbiers, S. (2000a).** The Right Periphery in SOV Languages: English and Dutch. In: P. Svenonius (red.), *The Derivation of VO and OV*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 181-218.
- Barbiers, S. (2000b).** On the Interpretation of Movement and Agreement: PPs and Binding. In: H. Bennis, M. Everaert & E. Reuland (red.), *Interface Strategies*. Amsterdam, Royal Netherlands Academy of Arts and Sciences, 21-36.
- Barbiers, S. (2005).** Word order variation in three-verb clusters and the division of labour between generative linguistics and sociolinguistics. In: L. Cornips & K. Corrigan (red.), *Syntax and Variation. Reconciling the Biological and the Social*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 233-264.
- Barbiers, S. (2007).** Indefinite numerals ONE and MANY and the cause of ordinal suppletion. *Lingua* 117, 859-880.
- Barbiers, S., J. van der Auwera, H. Bennis, E. Boef, G. De Vogelaer & M. van der Ham (2008).** *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, Deel 2*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Beek, J. ter (2008).** *Restructuring and Infinitival Complements in Dutch*. Proefschrift Groningen. LOT Dissertation Series 177.

- Bennis, H. & T. Hoekstra (1989).** Why Kaatje Wasn't Heard Sing a Song. In: D. Jaspers, W. Klooster, Y. Putseys & P. Seuren (red.), *Sentential Complementation and the Lexicon: Studies in Honour of Wim de Geest*. Dordrecht: Foris, 21-40.
- Besten, H. den, en H. Broekhuis (1989).** Woordvolgorde in de werkwoordelijke eindreeks. *GLOT* 12, 79-137.
- Besten, H. den, en H. Broekhuis (1992).** Verb Projection Raising in het Nederlands. *Spektator* (21), 21-34.
- Besten, H. den, and J. A. Edmondson (1983).** The Verbal Complex in Continental West Germanic. In: W. Abraham (red.), *On the Formal Syntax of de Westgermania*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 155-216.
- Bobaljik, J. (2002).** A-Chains at the PF Interface: Copies and Covert Movement. *Natural Language and Linguistic Theory*, 20.2, 197-267.
- Booij, G.E., & Audring, J. (2007).** Uitgezwaaid en aangezwaaid: Morfologische en syntactische participiumconstructies. *Nederlandse Taalkunde*, 12(1), 52-62.
- Broekhuis, H. (1993).** Verb Projection Raising. *Spektator* 22, 28-47.
- Broekhuis, H. (1997).** Nogmaals Verb Projection Raising. *TABU* 27, 1-27.
- Broekhuis, H. (2006).** The universal base hypothesis: VO or OV? In: J. van de Weijer en B. Los (red.), *Linguistics in the Netherlands 2006*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 28-39.
- Broekhuis, H. (2008).** *Derivations and Evaluations: object shift in the Germanic languages*. Studies in Generative Grammar. Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Chomsky, N. (1981).** *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Chomsky, N. (1995).** *The Minimalist Program*. Cambridge MA: MIT Press.
- Chomsky, N. (2001).** Derivation by Phase. In: M. Kerstowicz(red.), *Ken Hale, a life in language*. Cambridge (Mass.), 1-52
- Dikken, M. den (1989).** Verb Projection Raising en de analyse van het IPP-effect. *TABU* 19, 59-75.
- Dikken, M. den (1994).** Minimalist Verb (Projection) Raising. In: J.-W. Zwart et al. (red.), *GAGL 37. Minimalism and Kayne's Asymmetry Hypothesis*. Groningen, 71-88.
- Dikken, M. den (2003).** On the Syntax of Locative and Directional Adpositional Phrases, Ms. CUNY.
- Evers, A (1975).** *The Transformational Cycle in Dutch and German*. Bloomington, Indiana University Linguistics Club.
- Evers, Arnold (1982).** Twee functionele principes voor de regel 'Verschuif het werkwoord'. *GLOT* 1, 11-30
- Evers, Arnold (2003).** Verbal clusters and cluster creepers. In: P. Seuren & G. Kempen (red.), *Verb constructions in German and Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.
- Evers, Arnold & Riny Huybregts (1972).** Transformationele kern-grammatika's van het Nederlands en het Duits. *UWPL* 1. University of Utrecht.
- Haegeman, L. (1994).** Verb Raising as Verb Projection Raising: Some Empirical Problems. *Linguistic Inquiry* 25, 509-522.
- Haegeman, L. and H. van Riemsdijk (1986).** Verb Projection Raising, Scope and the Typology of Rules Affecting Verbs. *Linguistic Inquiry* 17, 417-466.
- Haider, Hubert (1984).** Was zu Haben Ist und Was zu Sein Hat - Bemerkungen zum Infinitiv. *Papiere zur Linguistik* 30, 23-36.

Bibliografie

- Hale, K. and S.J. Keyser (1993).** On argument structure and the lexical expression of syntactic relations. In: K. Hale and S.J. Keyser (red.), *The View from Building 20, Essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge MA: MIT Press, 53-109.
- Heim, I. and A. Kratzer (1998).** *Semantics in Generative Grammar*. Malden, Blackwell.
- Hinterhölzl, R. (1997).** A VP-Based Approach to VP Raising. In K. Kusumoto (red.), *Proceedings of the North Eastern Linguistics Society 27*. Amherst, Graduate Linguistics Student Association, 187-201.
- Hinterhölzl, R. (1999).** *Restructuring Infinitives and the Theory of Complementation*. PhD dissertation, Los Angeles, University of Southern California.
- Hoekstra, T. (1988).** Small Clause Results. *Lingua* 74, 101-139.
- Hornstein, N. (2001).** *Move! A minimalist theory of construal*. Malden: Blackwell.
- Humboldt, W. von (1836).** *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*. Berlin: F. Dümmler.
- Kayne, R. (1984).** *Connectedness and binary branching*. Dordrecht: Foris Publications.
- Kayne, R. (1994).** *The antisymmetry of syntax*. Cambridge MA: MIT Press.
- Kiss, K. and H. van Riemsdijk (2004).** *Verb Clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. *Linguistik Aktuell* 69. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Koster, J. (1974).** Het werkwoord als spiegelcentrum. *Spektator* 3, 601-618.
- Koopman, H. (1997).** Prepositions, Postpositions, Circumpositions and Particles. Ms., UCLA.
- Koopman, H. and A. Szabolcsi (2000).** *Verbal Complexes*. Cambridge: MIT Press.
- Neeleman, A. (1994).** *Complex Predicates*. PhD Dissertation Utrecht, OTS.
- Neeleman, A. (1997).** PP-complements. *Natural Language and Linguistic Theory* 15 (1), 89-137.
- Nooteboom, S., F. Weerman and F. Wijnen (2002).** *Storage and Computation in the Language Faculty*. Studies in Theoretical Psycholinguistics. Dordrecht: Kluwer Academic Press.
- Paardekooper, P. (1955).** *Syntaxis, spraakkunst en taalkunde*. Den Bosch: Malmberg.
- Parsons, T. (1990).** *Events in the Semantics of English*. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Rosenbaum, P. (1967).** *The grammar of English Predicate Complement Constructions*. PhD Dissertation MIT: Cambridge, Mass.
- Schermer-Vermeer, I. (2006).** Worstelen met het voorzetselvoorwerp. *Nederlandse Taalkunde* 11 (2), 146-167.
- Stowell, T. (1981).** *Origins of phrase structure*. PhD Dissertation, MIT, Cambridge(Mass.).
- Vicente, L. (2007).** *The syntax of heads and phrases*. PhD Dissertation Leiden. LOT Dissertations 154.
- Williams, E. (2003).** *Representation theory: Current studies in linguistics series 38*. Cambridge (Mass.)/London: MIT Press.
- Wurmbrand, S. (2001).** *Infinitives: restructuring and clause structure*. Berlijn: Mouton de Gruyter.
- Wurmbrand, S. (2006).** Verb Clusters, Verb Raising, and Restructuring. In: M. Everaert & H. van Riemsdijk (red.), *The Blackwell Companion to Syntax, Volume V*. Malden: Blackwell, 229-343.
- Zwart, J.W. (1993).** *Dutch Syntax*. PhD Dissertation, Groningen.

- **Verb second als speelbal van de grammaticatheorie**

JAN-WOUTER ZWART*

Abstract

This article tracks the history of the analysis of verb second in Dutch, focusing on the interaction of description and theory in the structuralist and generative traditions.

- **1 Inleiding**

Onder 'Verb Second' (V2) versta ik het voor de bouw van de Nederlandse hoofdzin typerende verschijnsel dat het finiete werkwoord in de regel voorafgegaan wordt door exact één andere constituent:

- (1) a [Onder 'Verb Second'] *versta* ik het verschijnsel etc.
 b [Dat] *weet* iedereen
 c [Van welke planeet] *kom* jij ?
 d [De man] *slaat* de hond

Zoals bekend stelt deze regelmatigheid ons eenvoudig in staat constituentschap te testen: wat aan het finiete werkwoord voorafgaat, moet een constituent zijn. In het huidige Standaardnederlands zijn uitzonderingen op de 'verb second'-regel altijd gemarkeerd:

- (2) a V1-constructies
Loop jij eens door
Komen jullie ook?
Was het maar zo ver
Zegt die vent ...
 b V3-constructies
 [Dit voorstel] [echter] *achten* wij onaanvaardbaar
 [Hoe dit ook zij] [wij] *kunnen* hier niet mee instemmen
 c Hoofdzinnen ingeleid door een voegwoord
Dat hij dat *durft* !

De V1-constructies in (2a) lijken sterk op de V2-constructies in (1a-c), waar de eerste constituent niet het subject is; de overeenkomst is de subject-werkwoord-inversie, waardoor het werkwoord direct vóór het subject staat. Dit suggereert dat op het juiste niveau van

* Adres auteur: Faculteit der Letteren, Postbus 716, 9700 AS Groningen, e-mail: c.j.w.zwart@rug.nl. Dit artikel is geschreven voor de Eerste Dag van de Nederlandse Zinsbouw, Leiden, 26 oktober 2007. Ik dank de organisatoren Hans Broekhuis en Olaf Koeneman voor hun initiatief. Voor commentaar op een eerdere versie van dit artikel ben ik dank verschuldigd aan Hans den Besten en Jan Koster.

abstractie V1 een soort gemaskeerd V2 is. De V3-constructies in (2b) worden veroorzaakt door woordjes als *echter*, die zich in het Nederlands blijkbaar gemakkelijk tussen, of zelfs in, constituenten kunnen indringen:

- (3) [Het eerste hoofdstuk [echter] van *Barriers*] is onleesbaar

Vanwege de flexibele plaatsing van dit type partikels lijkt de stelling dat ze niet meetellen voor de V2-regel verdedigbaar. Van het type in (2c) kunnen we vaststellen dat het althans naar de vorm niet een hoofdzin maar een bijzin betreft, vanwege de aanwezigheid van het voegwoord *dat*; of dit naar de functie ook geldt, laat ik hier in het midden.

Verb second verschijnselen zijn typologisch niet zeldzaam, al is *strikte* V2, zoals hier aan de hand van het Nederlands geïllustreerd, minder algemeen. Ook eerdere stadia van het Nederlands en sommige huidige dialecten van het Nederlands zijn minder strikt, in die zin dat ze bijvoorbeeld bij vooropplaatsing van een niet-interrogatieve constituent geen inversie eisen:

- (4) Zoender entwat te zeggen Wansje loat zen zwiins achter
'Zonder iets te zeggen laat Wansje z'n varkens in de steek.' (Oostende, Winkler 1874:364)

Typologisch een stuk zeldzamer is de beperking van V2 tot hoofdzinnen:

- (5) a * ..dat [onder verb second] *versta* ik het verschijnsel ...
b ..dat [onder verb second] ik het verschijnsel *versta* ...
- (6) a * (Ik vraag me af) [van welke planeet] *kom* jij
b (Ik vraag me af) [van welke planeet] jij *komt*
- (7) a * ..dat [de man] *slaat* de hond
b ..dat [de man] de hond *slaat*

Deze asymmetrie tussen hoofd- en bijzinnen lijkt een oorspronkelijke Germaanse trek te zijn (zie Wackernagel 1892:426 en verwijzingen aldaar, ook Tomaselli 1990 en Axel 2007). In het Engels (dat nog slechts sporen van V2 over heeft), het IJslands, en het Yiddish (waar V2 veralgemeniseerd is naar alle zinstypen) is de asymmetrie verdwenen; in de talen van het Scandinavische vasteland bestaat de asymmetrie ook, zij het moeilijker te onderkennen vanwege het VO-karakter van deze talen (vgl. Kosmeijer 1986).

In deze bijdrage stel ik me ten doel een beeld te schetsen van de telkens veranderende *visie* op V2 vanuit het perspectief van een zich ontwikkelende en vernieuwende grammaticatheorie. Onze visie op de syntaxis van het Nederlands is in sterke mate bepaald door de analyse van V2 zoals die gestalte kreeg in de bloeiperiode van de vroege generatieve grammatica in Nederland, in werk van Den Besten en Koster. Hierdoor is de gedachte dat het finiete werkwoord in de Nederlandse hoofdzin de positie van het voegwoord inneemt (V-naar-C[omp]) bijna een hoeksteen van de generatieve analyse van het Nederlands (en het Duits) geworden. In eerder werk (o.a. Zwart 1993) heb ik al laten zien dat het succes

van de beschrijving van V2 als V-naar-C in sterke mate afhankelijk is van meer algemene opvattingen over de werking van de syntaxis: door ontwikkelingen in ons denken daarover kan wat eerst volstrekt aanvaardbaar was in een ander licht komen te staan. In dit artikel wil ik dat mechanisme wat uitgebreider uit de doeken doen, nu met betrekking tot de visie op V2 vanaf de voor-generatieve tijd tot heden. Daartoe is alle aanleiding, aangezien recente visies op V2 zelfs het syntactische karakter van de verplaatsing van het werkwoord ter discussie stellen (Anderson 1993, Chomsky 2001).

Ik stel voor in de volgende paragraaf eerst vier perioden in de beschrijving van het V2-patroon te onderscheiden:

- (8) a de voor-generatieve periode (Paardekooper 1961)
- b de vroeg-generatieve periode (Den Besten 1977, Koster 1975, Weerman 1989)
- c de vroeg-minimalistische periode (Travis 1989, Zwart 1993)
- d de huidige periode (Chomsky 2001)

In paragraaf 3 bespreek ik dan de wisselwerking tussen de in deze perioden gegeven beschrijvingen en (theoretische gemotiveerde) verklaringen van het V2-patroon. In de slotparagraaf geef ik een persoonlijke visie op hoe het verder zou kunnen gaan.

● 2 Perioden

2.1 De voor-generatieve periode: de identificatie van werkwoord en voegwoord

Paardekooper (1961) z'n beknopte beschrijving van het V2-patroon dwingt nog altijd bewondering af (voor een uitgebreid overzicht van pre-structuralistische visies op de plaatsing van het werkwoord in de Germaanse talen, zie Scaglione 1981; voor Wackernagel, zie paragraaf 4). Paardekooper laat zien dat "de plaatsingsmogelijkheden van het onderwerp t.o.v. het [finitie werkwoord] (altans bij inversie) precies gelijk zijn aan die van het onderwerp t.o.v. het [voegwoord]. Syntactisch zijn [het finiete werkwoord] en [het voegwoord] dus heel na verwant."

Het argument van Paardekooper is er één van syntactische distributie: het patroon in (9) met inversie (eigenlijk V1, zie boven) wordt herhaald in (10) met het voegwoord:

- (9) a *werk* je daarom morgen erg hard
- b * *werk* daarom je morgen erg hard
- (10) a *..als* je daarom morgen erg hard werkt
- b * *..als* daarom je morgen erg hard werkt

Paardekooper concludeert hieruit dat het voegwoord, net als het finiete werkwoord, een *zinsdeel* moet zijn (1961: 299). Hij observeert in één moeite door dat het voegwoord, net als het werkwoord, tijds- en modaliteitselementen vertoont (ibid).

Paardekooper roept in zijn korte artikel tenslotte het verschijnsel van voegwoordverbuiging (door Van Haeringen 1939, 1958 op de agenda gezet) in herinnering, dat opnieuw

de verwantschap van voegwoord en vooropgeplaatst werkwoord accentueert (het voorbeeld is van het Leidse dialect):

- (11) a Komme_{PL} [die mense]_{PL} dan morgē weer
b azze_{PL} [die mense]_{PL} dan morgē weer komme_{PL}

Hier vertoont het vooropgeplaatste werkwoord op dezelfde wijze als het voegwoord congruentie met het subject. Paardekooper concludeert dan ook dat voegwoord en werkwoord niet alleen syntactisch, maar ook morfologisch verbonden zijn (1961: 300).

Bijna alle elementen die we in latere analyses van het V2-patroon tegenkomen zijn hier reeds vertegenwoordigd. Het zinsdeel dat Paardekooper identificeert wordt in de vroeg-generatieve periode geïdentificeerd als *COMP*, en later als het functionele hoofd *C* (Chomsky 1985: 5; vgl. Zwart 1994). De gelijke distributie van voegwoord en finiet werkwoord leidt tot de regel 'V-naar-C(omp)', en de voegwoordverbuiging zal in latere analyses een belangrijke rol spelen. Ten slotte loopt Paardekooper, waar hij het voegwoord een centrale rol toedicht in de morfologie van de zin, vooruit op de meeste recente stadia van het minimalistische programma (Chomsky 1993 en later), waarin *C* het enige actieve functionele element genoemd wordt (Chomsky 2005).

We zullen in de volgende paragrafen zien dat de inzichten van Paardekooper in grote lijnen ongewijzigd overgedragen zijn tot op de huidige dag. De ontwikkelingen zitten hem dan ook niet in de beschrijving of analyse van de verschijnselen, maar in de manier waarop de analyse wordt ingepast in het theoretisch kader van het moment.

2.2 De vroeg-generatieve periode: regels

De (transformationeel-) generatieve grammatica analyseert zinnen als de output van een reeks operaties (regels) die verzamelingen elementen (woorden, woordgroepen) combineren tot constituentstructuren. Het geheel van die operaties, alsook de output zelf, noemen we een afleiding of *derivatie*. Dit leidde tot allerlei vragen over de aard van de regels en derivaties, en tegen deze achtergrond moeten we het werk van Koster en Den Besten uit de jaren '70 zien.

De asymmetrie tussen hoofd- en bijzinnen in talen als het Nederlands (zie (12)) leidt dan tot de vraag welk van de twee van de ander is afgeleid.

- (12) a hoofdzin De man *slaat* de hond
b bijzin ..dat de man de hond *slaat*

Deze vraag had ook een descriptief-typologische dimensie: de gedachte is dan dat de afgeleide variant een minder getrouw beeld geeft van de woordordetypologie van een taal. Kortom, als de bijzin (12b) is afgeleid van de hoofdzin (12a), dan leidt dat tot een karakterisering van het Nederlands als VO-taal (waarbij het werkwoord *V* aan zijn object *O* voorafgaat), en als de hoofdzin (12a) is afgeleid van de bijzin (12b) zou het Nederlands als OV-taal aangemerkt moeten worden. Als we dus weten hoe de regel eruit ziet die voor de plaatsing van het werkwoord zorgt, weten we ook of het Nederlands een VO-taal of

een OV-taal is (een discussie die rond 1970 wijd en zijd gevoerd werd, ook in Duitsland; vgl. Kooij 1973).

Deze typologische kwestie werd definitief opgelost door Koster (1975), die vaststelde dat de grammatica eenvoudiger geschreven kan worden als we de hoofdzinsvolgorde afleiden van de bijzinsvolgorde via een vooropplaatsing van het werkwoord. Voor een bespreking van de argumenten ontbreekt hier de ruimte.¹ Hier is vooral van belang dat de redenering die Koster volgt cruciaal betrekking heeft op de vraag naar de hoogst haalbare eenvoud in de formulering van zowel de regels als de derivatie als geheel (bijv. 1975: 117-118).

Minder bekend is Kosters concrete voorstel voor de V2-regel (dat spoedig door dat van Den Besten 1977 in de schaduw gesteld zou worden). We kunnen de regel als volgt weer-geven (vgl. Koster 1975: 128; de transformatie is in essentie die van Bach 1962: 209):

(13) COMP [_S X ... X V] → COMP [_S V X ... X]

De COMP-positie in (13) is (in hoofdzinnen) gereserveerd voor het eerste zinsdeel (subject, topic, vraagwoordgroep, etc.), en het werkwoord wordt verplaatst naar de linkerkant van het *complement* van COMP.

Het element COMP was in deze tijd nog een ongeanalyseerde categorie die verschillende elementen kon bevatten, met name het voegwoord en het eerste zinsdeel. Pas in *Barriers* (Chomsky 1986) werd een onderscheid gemaakt tussen een specificeerder- en een hoofdpositie in COMP (die vanaf toen CP, Complementizer Phrase, heette), waarbij het voegwoord de hoofdpositie innam. Kosters analyse suggereert dat het werkwoord feitelijk in een lagere hoofdpositie terechtkomt, zoals voorgesteld door Travis (1984), waarover later meer.

Den Besten (1977) sluit aan bij Koster waar het de relatie tussen de hoofd- en bijzin betreft, maar formuleert de V2-regel als een verplaatsing van het werkwoord naar de COMP-positie. Zijn argumenten (1989: 25 e.v.) zijn dezelfde als die van Paardekooper (1961), gebaseerd op de distributie van het voegwoord en het werkwoord ten opzichte van elementen die er onmiddellijk op volgen. Den Besten (1989: 25) merkt net als Paardekooper (1961: 296) op dat deze argumenten slechts betrekking hebben op het werkwoord in inversieconstructies, maar net als bij Koster vormt de eenvoud van de grammatica de scherprechter:

...the superiority of a grammar of Dutch that accounts for all verb preposings by means of one rule that moves the finite verb from a VP-final position (...) to one specified position in COMP, is evident [Den Besten 1989: 25]

1 Eén van de argumenten van Koster had betrekking op de plaatsing van werkwoordspartikels zoals *op* in *opbellen*. Als we er vanuit gaan dat *opbellen* een lexicaal item is in het Nederlands, dan moet *op* ofwel de basispositie van het werkwoord aangeven, ofwel zelf verplaatst zijn (in hoofdzinnen, cf. *Ik bel hem op*). De hypothese dat de Nederlandse bijzinsvolgorde afgeleid is van de hoofdzinsvolgorde dwingt dan tot de formulering van een partikelplaatsingsregel die in alle zinstypen het partikel naar achteren in de zin doet verplaatsen. Onder de hypothese dat de hoofdzinsvolgorde afgeleid is van de bijzinsvolgorde kan die partikelverplaatsingsregel geheel achterwege blijven (het werkwoord 'strandt' dan het partikel in z'n basispositie). De ene derivatie vereist dus zowel werkwoordsverplaatsing als partikelverplaatsing, de andere alleen werkwoordsverplaatsing.

In zijn GLOW-lezing van 1978 voegde Den Besten een belangrijke dimensie aan de analyse toe (zie hiervoor Den Besten 1989: 88 e.v. en ook Den Bestens commentaar op dit artikel). Als het werkwoord naar de positie van het voegwoord verplaatst wordt, moeten de twee iets gemeen hebben. Den Besten observeert dan dat het voegwoord, net als het finiete werkwoord, geassocieerd kan worden met tempus (tense) (zoals ook Paardekooper al geconcludeerd had). Dit maakt het mogelijk V2 te beschrijven als de verplaatsing van tijdskenmerken, d.w.z. 'Move Tense'; vgl. ook Evers (1982: 16-17) en Koenenman (2000).

Door het werk van Koster en Den Besten ontstond er in de tweede helft van de jaren '70 een consensus over de afleiding van het V2-patroon:

- (14) a het finiete werkwoord heeft een basispositie rechts in de VP (OV-structuur)
- b in de hoofdzin verplaatst het finiete werkwoord zich naar C(omp)
- c één constituent verplaatst zich naar de positie links van het finiete werkwoord

2.3 De vroeg-minimalistische periode: triggers

In de jaren '80 bleef de in (14) geschetste afleiding van het V2-patroon algemeen aanvaard. Belangrijke studies op het gebied van V2, zoals Weerman (1989) en Vikner (1991) tornden niet aan wat nu de standaardanalyse genoemd werd. De aandacht verschoof naar de vraag hoe de diverse stappen in de afleiding gemotiveerd konden worden: wat is de 'trigger' voor V2?

In deze periode van de generatieve grammatica (de 'Regeer- en Bindtheorie', of beter: het Principes-en-Parameterskader) was het concept 'transformatie' losgelaten: verplaatsingen zijn in principe vrij ('Move α '), en de beschrijving ervan dient in 'constructievrije' termen te geschieden (d.w.z. termen die niet refereren aan de constructie zelf; Chomsky 1981). De grammatica bestaat uit een aantal modules die algemene eisen stellen aan het resultaat van de derivatie: met name moet dit resultaat op alle onderdelen interpreteerbaar zijn. De modules hebben betrekking op de grammaticale kenmerken van de onderdelen van een zin: naamval, thematische rol, semantisch bereik, morfologische kenmerken, woordgroepsstructuur, etc. Algemene economieprincipes perken de mogelijkheden in. In de praktijk komt een en ander er op neer dat elke verplaatsing, hoewel in principe vrij, toch een aanleiding moet hebben, d.w.z. nodig moet worden geacht met het oog op het licentiëren van grammaticale kenmerken.

Toegepast op het V2-patroon bracht de nieuwe benadering geen onmiddellijk succes. Vikner (1991: 51-64) bespreekt de diverse voorstellen, maar kan niet tot een eenduidige trigger voor V2 besluiten (vgl. ook Anderson 1993: 91). Het probleem werd aanmerkelijk vergroot doordat nieuwe opvattingen over de structuur van de zin gestalte kregen (met name in Chomsky 1986), waardoor de vanzelfsprekendheid van de regel 'V-naar-C' kwam te vervallen (zie ook het Naschrift bij dit artikel).

In Chomsky (1986) worden diverse ideeën over de structuur van de zin bijeengebracht in een eenvoudige en aantrekkelijke synthese die nu nog algemeen als juist beschouwd wordt. Het komt erop neer dat de structuur van woordgroepen (de X-bar-theorie) ook toegepast wordt op de zinsinitiële categorie COMP en z'n complement S (voor 'sentence'). Een en ander werd mogelijk gemaakt doordat de inflectionele kenmerken voor tempus en/of congruentie geïdentificeerd werden als het hoofd van S, waardoor S een regelmatige

structuur werd bestaande uit een hoofd (Infl), een complement (de VP) en een specificieerder (het subject). S is dan een Inflection Phrase (IP), nu veelal TP genoemd (Tense Phrase). Het ligt dan voor de hand ook COMP te heranalyseren als CP, met een hoofd (het voegwoord), een complement (IP) en een specificieerder (de plaats voor het eerste zinsdeel) (zie Zwart 1994 voor een schets van deze ideeëngeschiedenis).²

De consequentie voor de V2-analyse was Chomsky (1986: 5-6) onmiddellijk duidelijk. De verplaatsingen (14b) en (14c) hebben betrekking op twee verschillende posities: het werkwoord gaat naar C, het eerste zinsdeel naar de specificieerder van CP. Wat betekent dat voor de vraag naar de triggers voor verplaatsing?

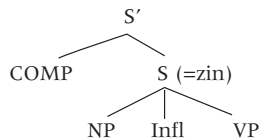
Het Paardekooperiaanse idee dat het voegwoord een tijdselement is, kan niet direct tot een verklaring voor V-naar-C leiden. Immers, de structuur heeft nu een aangewezen element waar de tijdskenmerken gegenereerd worden: T/Infl. Als werkwoordsverplaatsing tot doel heeft het werkwoord met z'n tijdskenmerken te verenigen, dan kan ook volstaan worden met een verplaatsing naar Infl.

Dit probleem kon omzeild worden door vol te houden dat het Nederlands geen Infl heeft (Weerman 1989), of dat Infl in het Nederlands rechts staat (zodat IP naar het model van de VP hoofdfinaal is; Hoekstra en Marác 1989). Beide oplossingen zijn niet sluitend, zoals men zal zien. Als Infl rechts staat is de verplaatsing van Infl naar C die dan moet worden aangenomen ongemotiveerd: immers, V is al met z'n tijdskenmerken verenigd in Infl. Als het Nederlands geen Infl heeft roept dat de nodige vragen met een meta-karakter op: het Nederlands heeft net als andere talen duidelijk de beschikking over tijds- en congruentiekenmerken, waarom dan niet de algemene analyse die daarvoor in het leven geroepen is (de IP-structuur) van toepassing geacht op het Nederlands?

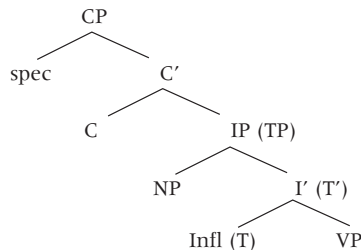
Een tweede probleem dat met triggers voor verplaatsing in de nieuwe structuur samenhang heeft betrekking op de vooropplaatsing van een constituent naar Spec,CP (stap 14c). Voor niet-subjecten is deze vooropplaatsing goed te motiveren: de Spec,CP-positie is (ook in de analyse van andere talen) de aangewezen plaats voor de uitdrukking van bereikdragende elementen zoals vraagwoordgroepen, topics, en dergelijke. Maar het is niet de "structurele subjectspositie", want als zodanig is nu juist de specificieerderpositie van IP gedefinieerd. Voor de verplaatsing van het subject naar Spec,CP (onderdeel van stap (14a)) was geen trigger voorhanden.

2 Een schets van de boomstructuurweergave van de zin vóór en na Chomsky (1986):

voor Chomsky 1986

na Chomsky 1986

Dit tweede probleem wordt nog versterkt doordat moeilijk kon worden volgehouden dat het Nederlands de aangewezen subjectpositie Spec,IP niet had. Juist Paardekoopers observaties ten aanzien van de parallel tussen bijzinnen en inversiezinnen laten zien dat het subject in het Nederlands adjacent is aan de C-positie:

- (9) a *werk* je daarom morgen erg hard
b * *werk* daarom je morgen erg hard
- (10) a *..als* je daarom morgen erg hard werkt
b * *..als* daarom je morgen erg hard werkt

Aangenomen dat bijwoorden zich buiten de VP bevinden (zoals toen en nu standaard was), leiden deze gegevens onmiddellijk tot de conclusie dat het Nederlands beschikt over een subjectpositie tussen C en VP, namelijk Spec,IP.

Eén en ander suggereert dus een andere analyse, die de volgende onderdelen bevat:

- (15) a het finiete werkwoord heeft een basispositie rechts in de VP (=14a)
b het subject wordt gerealiseerd in Spec,IP
c topics/vraagwoorden worden verplaatst naar Spec,CP
d het finiete werkwoord verplaatst zich in hoofdzinnen naar Infl, en naar C als Spec,CP gevuld is

Dit is de analyse die voorgesteld wordt in Travis (1984, 1991), een tamelijk rechtstreekse implementatie van de nieuwe zinsstructuur van Chomsky (1986). De analyse van Travis (1984) kent aan subjecten in hoofdzinnen met en zonder inversie een uniforme positie toe (Spec,IP). Topics en vraagwoordgroepen hebben ook een vaste positie (Spec,CP). Het werkwoord verplaatst zich naar het hoofd van de projectie waarvan de specificeerderpositie gevuld is. Deze verplaatsing motiveert Travis als een effect van het Empty Category Principle (ECP), dat afdwingt dat lege plaatsen ofwel gelicentieerd ofwel gevuld worden.

De analyse van Travis vond in de jaren '80 geen weerklank (zie Schwartz en Vikner 1989 en Vikner en Schwartz 1996 voor kritische besprekingen), en werd weer nieuw leven ingeblazen in het begin van de jaren '90, eerst nog in het vertrouwde Principles-en-Parameterskader (vgl. Zwart 1991), en later in het kader van het Minimalistische Programma, het volgende stadium in de ontwikkeling van de generatieve grammatica (Chomsky 1993; zie ook Zwart 1993, 1997).

Het belangrijkste probleem van de Travis/Zwart-analyse was dat men zou verwachten dat het finiete werkwoord in bijzinnen ook in de Infl-positie gerealiseerd zou worden. Dit gebeurt bijvoorbeeld wel in het IJslands en het Jiddisch, waarom dan niet in het Nederlands (en Duits en Fries)? Voor Travis (1984) volgde dit uit haar toepassing van het ECP op hoofden: in bijzinnen licentieert het voegwoord de Infl-positie (via de regeerrelatie). Voor Zwart (1993) speelde het ECP als verklaringsprincipe geen rol, maar het gegeven dat C en Infl complementair zijn (zodat maar één van beide gevuld hoeft te zijn) verklaarde hij uit de trigger voor de werkwoordsverplaatsing zelf: de kenmerken van Infl (Agr, om precies te zijn) kunnen op twee manieren gelicentieerd worden, namelijk door verplaatsing van Infl naar C en door verplaatsing van V naar Infl. Is C aanwezig dan vindt in de regel verplaatsing van Infl naar C plaats (waar het niet plaatsvindt, krijg je ingebedde V2), is C afwezig

dan moet het werkwoord zich wel naar Infl verplaatsen. Is C aanwezig maar niet gevuld door een voegwoord, dan moet het werkwoord zich ook verplaatsen, eerst naar Infl en vandaar naar C.

Evidentie voor de verplaatsing van de kenmerken van Infl naar C zag Zwart in het reeds door Paardekooper in dit verband gesignaleerde verschijnsel van voegwoordverbuiging (zie (11)). De morfologie op het voegwoord (*azze* in (11b)) is dan een uitspelling van de congruentiekenmerken die oorspronkelijk onderdeel waren van Infl, maar door de verplaatsing op C terechtgekomen zijn.

2.4 De huidige periode: V2 als 'fonologie'

Het minimalistische programma is een sterk uitgekilde variant van de generatieve grammatica. De afleiding van de zin geschiedt door één enkele operatie die recursief wordt toegepast. Deze operatie ('Merge') heeft als input twee elementen en als output een verzameling bestaande uit die twee elementen; deze verzameling vormt een constituent. De syntaxis houdt zich niet bezig met de klankvorm van die verzameling, en ook niet met z'n betekenis. Klank en betekenis worden aan verzamelingen toegekend in twee aparte 'interface-componenten'. De syntaxis (Merge) heeft geen ander doel dan een uiting te construeren die volledig interpreteerbaar is voor de klank- en betekenis-interfaces.

Chomsky (2001) stelt zich nu de vraag hoe we in dit verband werkwoordsverplaatsing moeten beschouwen. Hij suggereert (p. 37 e.v.) dat hoofdverplaatsing, uitzonderingen daargelaten, feitelijk geen rol speelt in de syntaxis, met name omdat het verplaatsen van een hoofd (bijv. een werkwoord) geen semantisch effect sorteert. Chomsky maakt dus een onderscheid tussen verplaatsingen die wel afgedwongen worden door de semantiek (zoals vraagwoordverplaatsing) en verplaatsingen die feitelijk loze herordeningen zijn. De laatste categorie valt dan buiten de syntaxis in de engst mogelijke zin, en wordt daarom gerekend tot de fonologie (in de ruimst mogelijke zin).

Deze radicale koerswijziging ten aanzien van de status van hoofdverplaatsing heeft niet onmiddellijk tot een concrete analyse van het V2-patroon geleid. Mijn indruk is dat het argument dat V2 niet bijdraagt aan de semantiek algemeen als valide wordt beschouwd (maar zie Lechner 2005, Meinunger 2006). Aan de andere kant is de gedachte dat in het klankinterface *willekeurige* herordeningen plaats kunnen vinden onaantrekkelijk. In een reactie op Chomsky's ideeën over hoofdverplaatsing probeert Zwart (2001) aan te tonen dat we voor de beschrijving van de distributie van werkwoorden moeten refereren aan de veronderstelde hoofden in de *syntactische* structuur. Dit vanwege de bruikbaarheid van een regel van het type:

(16) Vul het hoogste hoofd (in een relevant domein).

Deze regel kan generaliseren over normale V2-verschijnselen, maar ook over excentrieke gevallen zoals die in (17), uit het Fries, waar een infinitief (*helje*) verplaatsing ondergaat:

- (17) De plysje soe by him komme en *helje* him op
'De politie zou bij hem komen en hem ophalen.' (Hoekstra 1997: 31)

De gedachte zou dan zijn dat *en*, als nevenschikkend voegwoord, geen relatie aangaat met Infl, dat dan gevuld moet worden door *helje* involge (16), ook al is *helje* een niet-finitief werkwoord.

Chomsky's idee over hoofdverplaatsing als onderdeel van de 'fonologie' is mogelijk geïnspireerd door Anderson (1993), die beargumenteert dat V2 lange tijd ten onrechte als het domein van de syntaxis is beschouwd. Alleen stelt Anderson dat de plaatsing van het werkwoord begrepen moet worden als een onderdeel van de morfologie. Onder 'morfologie' verstaat Anderson hier het proces van uitspelling van morfologische kenmerken op de eindknopen van een woordgroep. De V2-regel van Anderson luidt als volgt (Anderson 1993: 88; mijn parafrase):

- (18) Realiseer de tijds- en congruentiekenmerken direct links van het complement van het eerste zinsdeel.

Aangezien in talen als het Nederlands de tijds- en congruentiekenmerken onlosmakelijk verbonden zijn met het finiete werkwoord, komt de regel in (18) er op neer dat het werkwoord in de tweede positie moet staan.

Anders dan Chomsky (2001) refereert het voorstel van Anderson wel aan de syntactische structuur: de plaatsing van het werkwoord is namelijk gevoelig voor de verdeling van de zin in twee constituenten, het eerste zinsdeel en z'n complement. Op deze manier wordt werkwoordsplaatsing een onderdeel van de morfologie en niet zozeer van de fonologie (maar gegeven de in het minimalisme algemeen gehuldigde opvatting dat morfologie een tussenstadium vormt tussen de syntaxis en het klankinterface komt dit in wezen op hetzelfde neer).

In deze termen heeft ook Zwart (2005) een poging gedaan V2 te herinterpreteren. Zwart stelt hier voor dat Merge automatisch een afhankelijkheidsrelatie creëert, en wel zodanig dat een constituent altijd de afhankelijke is van z'n zuster, de specificieerder. Net als Anderson (1993) wijst Zwart er op dat deze afhankelijkheid uitgedrukt kan worden in meerdere kenmerken en op meerdere wijzen. Bijvoorbeeld, als de specificieerder het subject is, dan kunnen we de congruentie van het werkwoord dat zich in de zuster van het subject bevindt beschouwen als een uitdrukking van de afhankelijkheidsrelatie tussen het subject en z'n zuster. De uitdrukking van afhankelijkheid is dus altijd getrapd, want de zuster van het subject kan zelf niets uitdrukken, is daarvoor afhankelijk van z'n eindknopen (waaronder het werkwoord). Een regel als die van Anderson in (18) kan dan opgevat worden als een *functie* van Merge, in die zin dat het werkwoord (de drager van de relevante morfologie) gerealiseerd moet worden aan de linkerkant van het afhankelijke

element (de zuster van het subject).³ Mutatis mutandis kan deze analyse van toepassing geacht worden op alle V2-configuraties.

Argumenten dat dit de juiste visie op V2 is, zijn moeilijk te geven, maar Zwart presenteert wel een aantal verschijnselen die in de V2-discussies tot dan toe geen rol gespeeld hadden, maar die nu op een consistente manier beschreven kunnen worden. Eén daarvan is het verschijnsel van de herhalingsconstructie, waarin een dubbele V2 lijkt op te treden (vgl. De Vries 1910-1911, hoofdstuk 5):

- (19) Dan *was* je tegenstander *was* neer
 (Jules Deelder, *The Dutch Windmill*, p. 93)

Dit kan nu zo beschreven worden dat er sprake is van twee afhankelijkheden (twee door Merge gecreëerde paren):

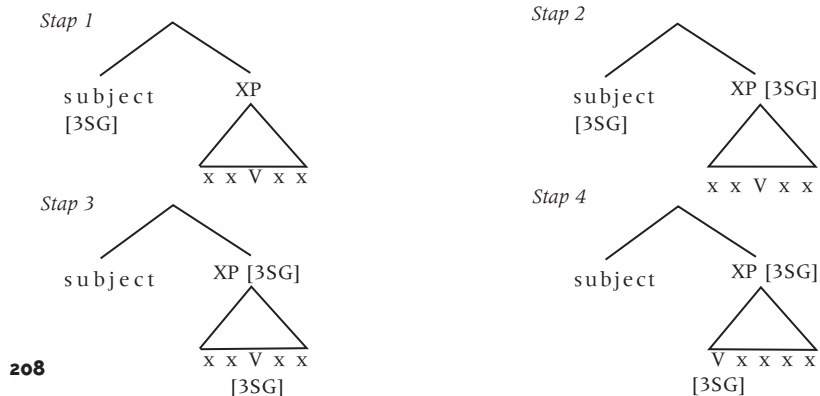
- (20) a < dan, [je tegenstander neer was] >
 b < [je tegenstander], [neer was] >

Deze twee afhankelijkheidsrelaties bestaan in elke inversieconstructie waarbij iets vooropgeplaatst is. Het bijzondere van de herhalingsconstructie is dan dat beide afhankelijkheidsrelaties morfologisch uitgedrukt worden door middel van de plaats van het werkwoord aan de linkerrand van het afhankelijke element.

● **3 De wisselwerking met de theorie**

Wij hebben in de vorige paragraaf al kunnen opmerken hoe de beschrijving van het V2-patroon afhankelijk is van de theoretische inzichten en wenselijkheden van het moment. De argumentatie heeft dan betrekking op de wijze waarop een analyse past binnen de theorie zoals die ons op dat moment als juist voorkomt. Die theorie ontwikkelt zich steeds, en daarmee veranderen ook de evaluatiecriteria. Onvermijdelijk is dat niet

3 Ter illustratie: in stap 1 wordt het subject met z'n complement XP gecombineerd ('Merge'); in stap 2 wordt XP aangemerkt als de afhankelijke van het subject, waardoor XP met het subject moet congrueren; in stap 3 wordt het werkwoord dat zich in XP bevindt aangewezen als het element dat de congruentiekenmerken uitdrukt; in stap 4 (V2) wordt het werkwoord binnen XP opnieuw geordend à la Anderson (1993).

iedereen in gelijke mate veranderingen in het theoretisch kader accepteert, wat naar mijn mening een groot deel van de verschillen in inzichten verklaart.

In deze paragraaf bespreek ik deze wisselwerking tussen de analyse van het feitenpatroon en de appreciatie van het theoretisch kader wat uitgebreider, waarbij ik me beperk tot drie thema's, verdeeld over de komende subparagrafen:

- (21) a het eenvoudscriterium
- b de rol van de morfologie
- c het model van de grammatica

3.1 Het eenvoudscriterium

Ook in de grammatica is eenvoud veelal kenmerk van het ware. Paardekooper (1961) z'n observaties dwingen tot de conclusie dat het voegwoord en het werkwoord in inversieconstructies in wezen één zijn, wat leidt tot de identificatie van de grammaticale kenmerken (met name tempus) die de twee categorieën verenigen.

In de generatieve grammatica leidde eenvoud aanvankelijk tot de eis dat de verzameling mogelijke zinnen met zo min mogelijk regels afgeleid moest kunnen worden. Dit criterium wordt door Koster (1975) expliciet aangeroepen in zijn redenering ten aanzien van de typologische status van het Nederlands: immers, het afleiden van de hoofdzinsvolgorde uit die van de bijzin vereist maar één regel, 'Verplaats het werkwoord', terwijl de omgekeerde afleiding naast werkwoordsverplaatsing ook in partikelverplaatsing moet voorzien (zie noot 1). Den Besten (1977) hanteert, zoals we gezien hebben, het eenvoudsargument om uit de overeenkomst tussen voegwoord en finiet werkwoord in inversieconstructies (d.w.z. de Paardekooperfeiten) te concluderen dat het finiete werkwoord (in hoofdzinnen, d.w.z. daar waar het kan) *altijd* naar de voegwoordspositie COMP verplaatst wordt.

In de periode van de Regeer- en Bindtheorie (1981-1991) bleef het eenvoudscriterium onverminderd van kracht, maar de parameters waren veranderd. Het *aantal* regels kon niet langer een rol spelen, aangezien transformatieregels voor specifieke constructies waren afgeschaft. Elke verplaatsing werd voortaan beschreven aan de hand van één algemene verplaatsingsoperatie 'Move α '. Het criterium moest dus niet langer betrekking hebben op het *aantal* operaties, maar op de *legitimiteit* van elke operatie. Met andere woorden, zolang elke werkwoordsverplaatsing maar goed gemotiveerd was (binnen het systeem van de grammatica), was er in principe geen limiet aan het aantal werkwoordsverplaatsingen. Concreet betekende dat dat een grammatica waarin elke V2-volgorde teruggevoerd werd tot een verplaatsing van V-naar-C niet langer superieur was aan één waarin het werkwoord per constructie een verschillende landingsplaats opzoekt.

Omgekeerd leidde de nieuwe opzet van de theorie tot de eis dat operaties die voorheen voor lief genomen waren (zoals de verplaatsing van een willekeurige woordgroep naar de eerste zinspositie) nu ook principieel verklaard moesten worden. Met name voor de verplaatsing van het subject naar Spec,CP (een noodzakelijk onderdeel van de afleiding van subjectsinitieële hoofdzinnen als (1d) onder de V-naar-C analyse) moest nu een trigger gevonden worden. En hoewel hiervoor natuurlijk wel voorstellen gedaan werden (bijv. Rizzi 1990: 383), opende een en ander toch de deur voor een alternatieve analyse zoals die van Travis (1984).

Over de triggers voor verplaatsing zullen we meer te zeggen hebben in de volgende subparagraaf. Hier wil ik nog een andere ontwikkeling in de theorie signaleren die evenzeer betrekking heeft op het eenvoudscriterium, en die niet zonder gevolgen kon blijven voor de beschrijving van het V2-patroon. We zien namelijk in de Regeer- en Bindperiode de opvattingen over de structuur van de zin een belangrijke wijziging ondergaan.

In de vroeg-generatieve periode was de structuur die aan zinnen werd toegekend betrekkelijk plat. In het model van Chomsky (1957) was een transformatie niet zozeer een manipulatie van structuur, alswel één van lineaire volgorde. Gedetailleerde studies naar de gelaagdheid van de structuur ontbraken niet (o.a. Daalder en Blom 1976, Jackendoff 1977), maar voor een verrekende conclusie als die van Kayne (1984) dat syntactische structuur onveranderlijk binair vertakt, was het te vroeg.

Wat hierbij een belangrijke rol speelde was de status van de functionele categorieën. Pas in de Regeer- en Bindperiode werden deze gezien als functionele hoofden, die een reguliere woordgroepsstructuur projecteerden. Daarvóór waren COMP en het complex van kenmerken die relevant zijn voor de werkwoordsinflectie (Infl/Aux) amorfe categorieën die de zin als geheel een exocentrisch (hoofdloos) karakter gaven. De toepassing van de uniforme woordgroepsstructuur op alle syntactische categorieën leidde tot een belangrijke vereenvoudiging, aangezien elk onderdeel van de zin nu dezelfde eenvoudige substructuur bezat (zie ook noot 2). Het recursieve karakter van de grammatica maakte nu dat de boomstructuur van de zin ogenschijnlijk explosief gegroeid was, wat leidde tot scepsis ten aanzien van de realiteit van bepaalde onderdelen van de structuur (zoals bijv. Infl in Weerman 1989). We zien hier dat het eenvoudscriterium tot verschillende uitkomsten kan leiden: een kleinere, minder regelmatige structuur dan wel een grotere, regelmatige structuur.

De beschrijving van V2 werd er door de uitgebreidere structuur niet eenvoudiger op. De tendens om elke functionele categorie een eigen woordgroep te laten projecteren leidde tot een opsplitsing van de CP en de IP in een veelheid van functionele categorieën. De gelaagdheid van de CP werd beargumenteerd in Müller en Sternefeld (1993), Hoekstra en Zwart (1994), en uiteindelijk Rizzi (1997); in plaats van een enkele categorie C wordt in deze analyses onderscheid gemaakt tussen de categorieën [zinstype], [topic], en [focus], onder andere. De gelaagdheid van de IP werd beargumenteerd in Pollock (1989) en Chomsky (1991); hier werd het Infl-complex opgesplitst in een [tempus]-element T en congruentie-elementen voor het subject en het object (AgrS en AgrO). Daarnaast werd een plaats ingeruimd voor het element negatie (Neg) (Pollock 1989, Zanuttini 1991), voor aspect (Kayne 1989), en uiteindelijk voor een hele reeks adverbiale noties (Cinque 1997). Al deze ontwikkelingen maakten het bijzonder moeilijk om vol te houden dat het werkwoord naar één vaste positie verplaatst werd; sowieso was de vertrouwde eindbestemming van het werkwoord, COMP, opgeknipt in een groot aantal functionele hoofden, elk een kandidaat om het werkwoord te ontvangen.

Het eenvoudscriterium lijkt hier te schreeuwen om een ander soort benadering: liever dan te stellen dat het werkwoord zich altijd naar een (willekeurig gekozen) vaste functionele positie verplaatst, kunnen we veronderstellen dat het werkwoord altijd dezelfde *relatieve* positie inneemt, namelijk die van de positie na de eerste constituent (Anderson 1993).

Een voor de hand liggende reactie op de explosief gegroeide zinsstructuur is te veronderstellen dat niet elke zin de universele zinsstructuur ten volle benut. De Universele Grammatica geeft ons als het ware een kaart van de zin, maar niet alle landen hoeven aangedaan te worden. De reactie binnen het minimalistische programma lijkt verder te gaan dan dat, als we tenminste Chomsky's werk als maatgevend mogen beschouwen. Het minimalisme wordt gekenmerkt door een sterke 'what you see is what you get'-inslag (de 'bare phrase structure' benadering, vgl. Chomsky 1995), en in bijv. Chomsky (2001) wordt enkel verwezen naar CP, TP, en vP (vP is in het minimalisme een VP met een transitief werkwoord). Daar staat tegenover dat Chomsky geen principieel bezwaar heeft tegen projecties met een oneindig aantal specificieerders. De syntaxis kent immers alleen maar de operatie Merge, en de module die over de woordgroepsstructuur waakt (de X-bar-theorie) is uit de theorie verdwenen. (Binaire vertakking volgt nu uit het feit dat Merge niet meer dan twee elementen per keer combineert, opnieuw een functie van de eenvoudseis.)

Een nog radicalere reactie is die van Nilsen (2004), die pleit voor het loslaten van het concept 'positie' in de beschrijving van de syntactische verschijnselen. De afleiding van een zin bestaat uit een in principe oneindig aantal toepassingen van de simpelst denkbare operatie, Merge. Wij kunnen in onze beschrijving van de verschijnselen alleen maar verwijzen naar de twee elementen die gemerged zijn, en hun onderlinge relatie; er is niet een absolute positie in cartografische termen waar die elementen gezegd kunnen worden zich te bevinden. De consequentie van deze opvatting voor de beschrijving van V2 is opnieuw dat de positie van het werkwoord beschreven moet worden in relatieve termen (vgl. Zwart 2004). De analyse van Koenenman (2000), waarbij een verbogen werkwoord niet door een van te voren gegeven structuur navigeert, maar juist door z'n verplaatsing functionele structuur genereert, is een vroege representant van deze meer flexibele benadering van V2.

3.2 De rol van de morfologie

Bij het zoeken naar een verklaring voor V2 zijn de gedachten veelal uitgegaan naar een trigger van morfologische aard. Reeds Paardekooper (1961) en Den Besten (vgl. Den Besten 1989: 90) brachten de werkwoordsverplaatsing in verband met het tempus-kenmerk van het voegwoord (dan wel de voegwoordpositie). Dat ligt in de rede, temeer daar V2 (als we aan het Friese geval (17) voorbij mogen gaan) beperkt is tot finiete hoofdzinnen. Ook de afwezigheid van V2 in bijzinnen kan dan begrepen worden: daar worden de tijdskenmerken door het voegwoord uitgedrukt.

Toch valt er nog wel het een en ander te zeggen over de relatie tussen werkwoordsverplaatsing en morfologie. In dit verband kunnen we twee vraagstukken onderscheiden, die ik hier in de vorm van stellingen, die al of niet ondersteund kunnen worden, presenteer:

- (22) a de inflectie van het werkwoord wordt in een functioneel hoofd gegenereerd
b de inflectie van het werkwoord geeft aan in welke positie het werkwoord zich bevindt

In de vroeg-generatieve periode heerste de opvatting dat inflectiemorfemen apart van de werkwoordsstam gegenereerd werden, met name in het AUX-complex van Chomsky (1957: 39), dat later met Infl aangeduid zou worden. Het werkwoord zelf bevindt zich

uiteraard in de werkwoordsgroep (VP) en moet dus op enig moment met zijn inflectiemorfeem verenigd worden. Zo ligt het voor de hand om werkwoordsverplaatsing te zien als het middel om het werkwoord met zijn inflectiemorfeem te verenigen.

Maar er is meer aan de hand. Het Engelse finiete werkwoord is ook geïnfecteerd, maar algemeen werd en wordt aangenomen dat het Engelse werkwoord zich gewoon in de VP bevindt. Voor het Engels stelde Chomsky (1981) daarom voor dat niet het werkwoord, maar het morfeem verplaatsing ondergaat. Deze verplaatsing is enigszins verdacht, omdat hij niet, zoals andere verplaatsingen, omhoog gaat maar omlaag (d.w.z. het beginpunt van de verplaatsing wordt niet door het eindpunt ge-c-commandeerd; α c-commandeert β als β onderdeel is van de zuster van α), een probleem dat Chomsky niet bevredigend wist op te lossen (vgl. Chomsky 1991). Voor het Nederlands was dit probleem ook actueel, aangezien in de bijzin het finiete werkwoord ogenschijnlijk ook in de VP blijft.

Tegen deze achtergrond moeten we het voorstel van Hoekstra en Marác (1989) zien, die de Infl-positie in het Nederlands, anders dan in het Engels, rechts van de VP plaatsen. Daardoor was het mogelijk te veronderstellen dat het finiete werkwoord in de bijzin niet in de VP zit, maar naar Infl verplaatst is om met zijn inflectiemorfeem verenigd te worden. Deze analyse is min of meer standaard geworden, getuige de behandeling van het V2 patroon in bijv. Bennis (2000: 95 e.v.), ook al betoogde Reuland (1990), in mijn ogen overtuigend, dat elke evidentie voor deze verplaatsing naar rechts ontbreekt.

Maar het probleem van het Engels bleef bestaan (en deed zich ook in andere talen voor, zoals de talen van het Scandinavische vasteland, vgl. Holmberg en Platzack 1995: 74). In het minimalistische programma werd daarom afgestapt van het idee dat het inflectiemorfeem apart van het werkwoord gegenereerd moest zijn. In plaats daarvan wordt het werkwoord volledig geïnfecteerd in zijn basispositie gegenereerd, en zijn de functionele hoofden gedefinieerd als verzamelingen *kenmerken*. Deze kenmerken waren ook geassocieerd met de morfologie van het werkwoord, zodat de kenmerken dus dubbel gerepresenteerd waren. Om alles in goede banen te leiden moesten de betreffende kenmerken tegen elkaar gecheckt worden.

In de vroeg-minimalistische periode werden de kenmerken in de functionele hoofden voorzien van een meta-kenmerk 'strength' dat de belangrijke rol speelde van het uitdrukken van parametrische variatie. De gedachte was dat kenmerken van Infl in het Engels 'zwak' waren, maar in het Frans bijvoorbeeld 'sterk'; als gevolg hiervan was verplaatsing van het werkwoord (om de kenmerken te checken) in het Engels minder urgent dan in het Frans, zodanig dat in de afleiding van een Engelse zin de werkwoordsverplaatsing plaatsvond op een moment dat de klankcomponent de zin reeds verwerkt had ('coverte' ofwel niet-zichtbare verplaatsing).

Dit begrippenkader gaf aanleiding tot nogal wat geknutsel (vgl. Zwart 1993), maar het liet de mogelijkheid open dat de relevante kenmerken in het Nederlands ook 'zwak' zijn, zodat het werkwoord in bijzinnen gerust in de VP kon blijven (een andere factor moest dan in het spel zijn om de verplaatsing in de hoofdzin af te dwingen).

In later minimalistisch werk (o.a. Chomsky 2001, Zwart 2006) is weer afstand genomen van het meta-kenmerk 'strength', maar blijft het idee dat de morfemen niet in functionele hoofden gegenereerd worden wel in stand. De relatie tussen het functionele hoofd en het inflectionele morfeem wordt daar beschreven in termen van de c-commandeerrelatie, dus als een standaard-afhankelijkheid.

Dit brengt ons op het tweede punt, de vraag of de vorm van het werkwoord iets zegt over de syntactische positie van het werkwoord. Uit de hierboven geschetste ontwikkeling kunnen we al concluderen dat het antwoord daarop ontkennend mag luiden. Niettemin is voor veel onderzoekers de gedachte dat een (rijk) geïnflecteerd werkwoord de positie van de met de inflectie corresponderende functionele kenmerken (dus: een functioneel hoofd) inneemt een belangrijke leidraad geweest (vgl. Solà 1996, Koenenman 2000). Het is nuttig dit hier te vermelden, aangezien deze gedachte aanleiding heeft gegeven tot een geheel nieuwe benadering van het verschijnsel V2, die de asymmetrie tussen hoofd- en bijzinnen als een illusie beschouwt.

De gedachte in de analyses waar ik hier op doel (te vinden in o.a. Kayne 1994: 52, Hallmann 2000, Barbiers en Van Koppen 2006), is dat het finiete werkwoord zich in talen als het Nederlands altijd naar een functioneel hoofd F verplaatst (lager dan C), en dat de bijzinsvolgorde het resultaat is van een vooropplaatsing van de zuster van F (waar het werkwoord dus uit verdwenen is) naar de specificerder van F. De bijzin bestaat dan uit de volgende sequens:

(23) voegwoord — complement van F — F (=V)

Omdat het complement van F in deze analyse gedefinieerd is als datgene wat na verplaatsing van het werkwoord overblijft, wordt dit wel een ‘remnant movement’-analyse van V2 genoemd.

Zelf niet overtuigd van het welslagen van deze benadering wil ik hier volstaan met te constateren dat hij is ingegeven door een premisse die niet noodzakelijk correct is, namelijk (22b).

3.3 *Het model van de grammatica*

Vershillende aspecten van de diverse V2-analyses houden rechtstreeks verband met het gehanteerde model van de grammatica.

Ten eerste is de plaats van de morfologie ten opzichte van de syntaxis van belang. Ruwweg zijn drie benaderingen te onderscheiden (waarbij ik onder ‘morfologie’ hier uitsluitend de inflectionele morfologie versta):

- (24) a morfologie als onderdeel van de syntaxis
b morfologie vóór de syntaxis
c morfologie na de syntaxis

Opvatting (24a) gaf vorm aan de klassieke benaderingen van werkwoordsverplaatsing, waarbij de inflectionele morfemen apart van de werkwoordsstam gegenereerd werden. Omdat derivatieve morfologie in deze opvatting wél onderdeel van het lexicon uitmaakt, wordt dit ook wel de ‘zwak-lexicalistische benadering’ genoemd.

Opvatting (24b) is dan de sterk-lexicalistische visie, waarin werkwoorden volledig geïnflecteerd de syntaxis binnenkomen. Werkwoordsverplaatsing staat dan in verband met de noodzaak de kenmerken die met de inflectionele morfologie geassocieerd zijn te verheffen naar een hogere positie in de zinsstructuur (hetzij om deze kenmerken te checken in functionele hoofd-posities, dan wel om ze de juiste bereikpositie te verschaffen).

Opvatting (24c) komt in verschillende vormen in de literatuur voor, maar men kan als verbindend element beschouwen het idee dat de *vorm* van de woorden er tijdens de syntactische afleiding niet toe doet. Binnen de syntactische component hebben we alleen te maken met kenmerken, die door syntactische operaties (Merge) al of niet gebundeld kunnen worden. De vorm van deze bundels kenmerken wordt uiteindelijk bepaald in de interface-component die zich met de klankvorm bezig houdt (aangezien de vorm er ook voor de betekenis niet toe doet), via een mechanisme dat door Halle en Marantz (1993: 121-122) beschreven is: het systeem produceert de vorm die het best overeenkomt met de (waarden van de) kenmerken die worden aangeboden.

Deze laatste opvatting vinden we in de literatuur over V2 terug bij Zwart (1997, 2001), en in de literatuur over werkwoordsverplaatsing in zijn algemeenheid bij Bobaljik (1995). In Zwart (1997) bijvoorbeeld is de vorm van het voegwoord *azze* in (11b) het resultaat van de vereniging van de kenmerken van het voegwoord met de kenmerken voor subject-agreement; de morfologische component kiest dan, na de syntaxis, de vorm uit het voegwoordparadigma van het Leids die het best bij deze kenmerkenspecificatie past (*azze* is beter dan *as* omdat alleen *azze* het kenmerk [meervoud] uitdraagt). Zo is ook *komme* in (11a) te zien als een vereniging van kenmerken; dit is vooral van belang voor die dialecten die, zoals Van Haeringen (1958) bespreekt, een specifieke vorm voor het werkwoord in inversieconstructies hebben (die we dus kunnen analyseren als een vorm die het kenmerk [C] uitdrukt):

- (25) a Dan *speule* wy
b Wy *speult*

Andere ontwikkelingen in het denken over het model van de grammatica dwingen tot een veel radicalere analyse van het V2-patroon. We hebben al gezien hoe de minimalistische opvatting dat de syntaxis in engere zin alleen de operatie Merge uitvoert, en dat die operatie ten dienste moet staan van de interpretatie, er toe leidt dat niet alleen de morfologie, maar ook de syntaxis van V2 als onderdeel van de fonologische component gezien kan worden. Ik kom hier in de slotparagraaf op terug.

Ten slotte moet ik nog melding maken van een andere variant, die het V2-patroon beschrijft zonder gebruik te maken van het concept 'hoofdverplaatsing'. We vinden uitwerkingen van dit idee in Koopman en Szabolcsi (2000), Nilsen (2002) en Müller (2004). Ook in deze analyses is sprake van 'remnant movement', maar dan omgekeerd: wat als werkwoordsverplaatsing oogt is in feite de verplaatsing van een VP waar alle overige elementen uit weggeplaatst zijn. De derivaties zijn tamelijk ingewikkeld, zodat ik hier met een verwijzing naar de literatuur volsta.

● 4 Perspectief

De gedachte dat V2 tot de fonologische component behoort heeft tot nu toe weinig waardering ontmoet. Anderson (1993) z'n poging om Wackernagel (1892) voor dit karretje te spannen komt op mij wat geforceerd over. Wackernagel's lange artikel gaat in hoofdzaak over de plaatsing van clitica. Ten aanzien van de plaatsing van het finiete werkwoord komt

hij slechts tot de conclusie dat de asymmetrie tussen hoofd- en bijzinsvolgorde er één van de alleroudste tijd is. Het gevolg daarvan is dat het oorzakelijk verband met de prosodie (door Delbrück 1878 voor het Sanskrit voorgesteld) niet empirisch kan worden bevestigd. Men moet immers veronderstellen dat het vertrouwde V2-patroon het gevolg is van een generalisatie over alle werkwoorden, betoond of onbetoond, waardoor harde voorspellingen niet meer te doen zijn. Zonder deze generalisatie zou men namelijk verwachten dat alleen één- en tweesyllabische werkwoorden in tweede positie zouden optreden (zoals de parallel met pronomina en partikels suggereert), of dat zwakbetoonde hulpwerkwoorden in de bijzin ook naar voren zouden geplaatst worden. Al deze tests zijn ons uit handen geslagen doordat het Germaans het verschil tussen hoofd- en bijzin veralgemeniseerd heeft.

Anderson ontleent aan Wackernagel slechts het idee dat er één theorie voor clitics en werkwoorden zou moeten bestaan, en anders dan bijv. vele auteurs in Halpern en Zwicky (1996) zoekt hij de parallellie niet in een syntactisch, maar in een morfologisch kader. In feite betreft het hier een uitwerking van een theorie van affixatie, die affixen niet ziet als morfemen maar als de output van een postsyntactische operatie (cf. (24c)). Een belangwekkende gedachte in deze theorie is dat een woordgroep die een bepaald kenmerk draagt dat kenmerk alleen maar kan uitdrukken via zijn eindknopen. De morfologie van een taal kan dus voorzien in verschillende uitspellingsmogelijkheden, en één daarvan kan zijn om het betreffende element links of rechts van de woordgroep te realiseren, ook als daar syntactisch geen positie voor is.

Teruggrijpend op het oude idee van Paardekooper (1961) dat het finiete werkwoord in V2-constructies gelijkgesteld moet worden aan z'n morfologische kenmerken (met name [tempus]), zouden we kunnen stellen dat de realisatie van [tempus] in V2-talen een functie is van het rechterlid van een door Merge gecreëerd paar elementen. De realisering aan de linkerkant van dat rechterlid, waardoor het V2-effect ontstaat (stap 4 in noot 3), is dan niet zozeer een syntactische als wel een morfologische eigenschap van de taal.

Deze gedachte lijkt mij gelukkiger dan die van Koster (2003), die voor V2/tempus een syntactische *positie* postuleert, die nu eenmaal niet in alle talen naspeurbaar is. De gedachte die Koster ontwikkelt, vindt een voorganger in Evers (1982), wiens analyse in wezen de traditionele Den Besten/Koster-analyse is. In Evers' functionele verklaring van de werkwoordsverplaatsing neemt het werkwoord, als tempusdragend element, de hoogste positie in de zin in, waarna het V2-effect tot stand moet komen door een additionele verplaatsing naar de eerste zinspositie. Net zoals die laatste verplaatsing niet goed gemotiveerd is vanuit het tempus-verhaal, is ook de locatie van de tempuspositie in de analyse van Koster in wezen gestipuleerd. Wat ontbreekt, ook in de analyse van Anderson trouwens, is een diepe verklaring van de distributie van het kenmerk [tempus] over de elementen van de zinsstructuur.

Mijn eigen gedachte is dat een finiete hoofdzin een nexus is van een atemporeel element (het subject) met een element met temporele dimensie, zodat het kenmerk [tempus] een eigenschap moet zijn van de zuster van het subject. Als dat zo is, dan kan de gedachte dat V2 verklaard moet worden uit de eis dat een tempusdragend element bereik heeft over de zin als geheel alleen betrekking hebben op subjectsinitiële hoofdzinnen, en behoeft het algemene V2-patroon (i.e. inclusief (1a-c)) een aanvullende verklaring.

In dit verband zijn feiten uit de Nederlandse kindertaal, bij mijn weten het eerst besproken in Flikweert (1994), en onlangs weer in Barbiers en Koppen (2006), mogelijk van belang. De feiten laten zien dat kinderen gedurende langere tijd in inversieconstructies het verledentijds morfeem direct na het (pronominale) subject plaatsen:

(26) Wat hoor-ik-te jou zeggen ?

Vanuit het perspectief van Anderson (1993) kunnen we dit verschijnsel als volgt duiden. De constituent rechts van het subject is gemarkeerd met het kenmerk [tempus], en realiseert dit aan zijn linkerrand d.m.v. het morfeem *-te*. Het werkwoord zelf wordt gerealiseerd aan de linkerrand van de constituent rechts van het vraagwoord *wat*. Het is niet duidelijk welk kenmerk daarbij een rol speelt (de oude vraag naar de verklaring van V2), maar deze feiten suggereren dat [tempus] hierin niet van belang is.

Het is niet onaannemelijk dat prosodische factoren ook een rol spelen in die gevallen waar V2 uitblijft (vgl. Koopman 1995, Meinunger 2001). Met name bij complexe partikelwerkwoorden, maar ook in sommige andere constructies, is er geen geschikte V2-realiserende voorhanden:

(27) *heruitgeven*

- a Ze willen het boek heruitgeven
- b Ze hebben het boek heruitgegeven
- c * Ze geven het boek heruit
- d * Ze heruitgeven het boek

(28) *zo goed als ...*

- a Het is zo goed als verdwenen
- b Het verdween (*zo goed als)
- c Het (*zo goed als) verdween

Zoals Meinunger (2001) laat zien, is althans (28) schijnbaar een prosodisch effect, aangezien toevoeging van een toondragend element het geval corrigeert:

(29) Het verdween zo goed als volledig.

Hoe dit ook zij, de beschrijving van V2 is niet volledig als deze op zich onverwachte feiten niet op hun plaats vallen.

- **Commentaar bij het artikel van Jan-Wouter Zwart**

HANS DEN BESTEN*

- **1 Ter inleiding**

Het artikel van Jan-Wouter Zwart ‘Verb second als speelbal van de grammaticatheorie’ is rijk aan materiaal. En er is maar weinig waar ik wat over op wil merken – en dan vaak nog in ondersteunende zin.

- **2 Descriptief**

Wie Zwarts artikel leest, zou de indruk kunnen krijgen dat taalkundigen alleen maar kunnen redeneren in de denktrant van het moment, volgens de jongste theoretische mode, of misschien beter: volgens de jongste theoretische mode zoals men die zelf gekozen heeft. Dit is zeker één waarheid – en ik zal daar zo meteen iets meer over zeggen – maar mijns inziens hoeven wij ons niet door de theoretische grillen van het moment op de kop te laten zitten (als dat al zo gevoeld wordt). We kunnen ook proberen om een discussie te verbreden of te veranderen door er ander empirisch materiaal bij te betrekken.

V2 en V1 lijken bijvoorbeeld enigszins op V-naar-I-verschijnselen, zoals te vinden in het Jiddisch en het Frans (maar ook in Afrikaanse talen als het Vata en het Gbadi; zie Koopman 1984). V2 wordt geïllustreerd in (1) en is een verschijnsel van de linker periferie van een zin waarbij een woordgroep XP met willekeurig welke functie in eerste positie onmiddellijk gevolgd wordt door de persoonsvorm (met XP = Ø ingeval van V1). V-naar-I daarentegen plaatst de persoonsvorm (inclusief eventuele clitica) onmiddellijk naast het subject, zoals in de Franse voorbeelden in (2) [met dank aan Petra Sleeman]:

- (1) a1 (*Toch) **dat wist** Jan
a2 **Toch wist** Jan dat
b1 (*Toch) **dat heeft** Jan ooit geweten
b2 **Toch heeft** Jan dat ooit geweten
- (2) a (Cependant) **Jean parle** continuellement de ses devoirs
b (Cependant) **Jean a** continuellement parlé de ses devoirs

V2/V1 en V-naar-I plaatsen beide een finiet werkwoord in de positie van het hoofd van een of andere functionele projectie. Er zijn natuurlijk ook verschillen: V-naar-I vindt in hoofd- en bijzin plaats en is dus ‘symmetrisch’, terwijl V2/V1 vaak asymmetrisch is, d.w.z. alleen in hoofdzinnen voorkomt. Dit hangt samen met het verschil in landings-‘terrein’: de linkerperiferie van de (bij)zin, waar V_{fin} en het voegwoord met elkaar concurreren vs. de binnenkant van de (bij)zin, waar een dergelijke concurrentie niet bestaat. – Maar deze verklaring zou wel eens te eenvoudig kunnen zijn, want de Germaanse symmetrische

* Taalwetenschap, UvA, en Algemene Taalwetenschap, Universiteit Stellenbosch. E-mail: j.b.denbesten@uva.nl.

V2-talen (Jiddisch, IJslands en tot op zekere hoogte Colloquiaal Afrikaans) combineren een ingebedde V2-constructie rustig met een voorafgaand voegwoord¹

Hiermee is de typologie van finiete plaatsingsverschijnselen echter nog lang niet uitgeput: V-naar-I lijkt varianten te kennen. In het Frans, Vata en Gbadi verschuift het finiete werkwoord naar de positie onmiddellijk achter het subject. In andere talen (Bijbels Hebreeuws, Klassiek Arabisch, sommige Keltische talen) mag het werkwoord vóór het subject verschijnen, wat tot een VSO-volgorde leidt. In interactie met Wh-Verplaatsing en Topicalisatie kan dit – in hoofd- en bijzin – tot V2-achtige verschijnselen leiden (zie Jouitteau 2005).

Dit roept dan weer de vraag op of het Vfin-achter-het-Subject-verschijnsel van o.a. het Frans niet beter begrepen kan worden als het product van twee vooropplaatsingen: Vfin naar de hoofdpositie X en het Subject naar diens specificieerder. Ook moet natuurlijk onderzocht worden wat precies het verschil is tussen V2 via V-naar-C (de Germaanse talen) en V2 via V-naar-I (de Keltische talen). Verder moet er gevraagd worden – en ik ben het hier volstrekt met Zwart eens – of op het juiste niveau van abstractie V1 niet eigenlijk een ‘gemaskeerd’ geval van V2 is (zoals ik hierboven al gesuggereerd heb). Hierbij kan dan meteen de vraag betrokken worden waarom het Engelse *whether*, dat als wh-woord een infinitivale vraagzin kan openen, tegenwoordig alleen nog maar in bijzinnen gebruikt wordt, terwijl het in het Oud-Engels ook wel in hoofdzinnen mogelijk was.

Kortom, de empirische problematiek is zo breed en gedetailleerd dat je soms kunt wanhopen of die gegevens nog wel te rijmen zijn met ‘de’ theorie, welke je ook aanhangt.

• 3 V2 als speelbal ...

Hoewel ik het geheel eens kan zijn met de speelbal-metafoer, wil ik twee kanttekeningen plaatsen bij de historische uitwerking ervan. Het ene punt is een bevestigende aanvulling en betreft mijn eigen theoretische instelling in de jaren '70 en het andere punt betreft de opsplitsing van V2 in verschillende structuren in de jaren '80 en '90.

3.1 Structuurbehoud

In de jaren '70 speelde – althans in Amsterdam en Utrecht – niet alleen het idee van de eenvoud van de grammatica een rol, maar ook het door Emonds geïnitieerde idee van behoud van structuur. Aan de evolutie van mijn toenmalige ideeën over V2 valt af te lezen hoe ik me heb moeten onttrekken aan een toen sterk levend “leidinggevend idee”.

Aanvankelijk ging ik bij structuurbehoudendheid uit van totale categoriale identiteit: NP substitueert voor NP (Move NP) maar Vfin natuurlijk niet voor C, want – zo dacht ik –

1 Mogelijke oplossingen: een dubbele CP of een IP waarvan de SPEC ook als A-bar-landingsplaats dienst kan doen. Zie Diesing (1990). Het is een gebied vol voetangels en klemmen, zoals ook uit Diesings artikel blijkt. – Of er ook symmetrische V1 bestaat, is de vraag. Bijzinnen die openen met *of* + Vfin komen wel voor in Colloquiaal Afrikaans maar worden moeizaam gevonden. Aangezien Colloquiaal Afrikaans makkelijk vragende bijzinnen van de vorm [XP +WH] – Vfin - ... toestaat, is *of* voor sommigen mogelijk een (tot de bijzin beperkt) wh-woord. Merk op dat het Afrikaans voor vraagwoordvragen dus een symmetrische V2-taal is. Deze vorm van ingebedde V2 ontbreekt in het Jiddisch en het IJslands.

dat zijn twee verschillende categorieën. Hier verhinderde de theoretische context dus dat ik onmiddellijk de gedachtesprong van Paardekooper kon nadoen. Dus adjugeerde ik V_{fin} aan C en deleerde ik de lexicale vulling van C.

Het desbetreffende, hier ‘Den Besten (ms.)’ te noemen stuk² (dat over de interactie tussen lexicale deleties en worteltransformaties handelde en ook nog een probleem in de Zweedse syntaxis moest oplossen) was nog niet af, of ik realiseerde me dat ik een ‘eenvoudige’ beschrijving gemist had, namelijk substitutie van V_{fin} voor C. Ook dat was natuurlijk structuurbehoud; ik moest alleen wat minder maximalistisch denken. Overeenstemming in een kenmerk ([+tense]) moest genoeg zijn. Kortom, ik had de ideeën van Emonds niet opgegeven maar wel bijgesteld. Hiermee leverde ik een bijdrage aan het ontstaan van het concept hoofdverplaatsing, hoewel het belang van die bijdrage maar relatief is: er bestond al *have/be*-Raising voor het Engels en Kayne had al de grondslag gelegd voor de V-naar-I-regel van het Frans. En verder was er natuurlijk Evers’ Verb Raising, in die tijd nog algemeen aanvaard als een hoofdverplaatsingsregel, zij het een adjugerende.

3.2 Subjectiniële zinnen

In wat Zwart de vroeg-minimalistische periode noemt, kwam er verandering in de algemene opvatting over V2. In het kielzog van die theoretische omslag werd V2 langzamerhand opgesplitst. Er werd bijvoorbeeld nagedacht over verschillende projecties voor Topicalisatie en Wh-Verplaatsing. Dit bood tevens mogelijkheden om begrijpelijk te maken waarom residuele V2-talen, d.w.z. het Engels en het Frans, V2 vooral in vragende hoofdzinnen hebben behouden.

Wat ik echter nooit goed begrepen heb, is het idee van Travis en Zwart om subject-iniële declaratieven te beschrijven als IPs (of AgrPs c.q. AgrSPs). Mijns inziens is nooit duidelijk gemaakt waarom dit zou moeten – noch hoe de oudere CP-analyse voor zulke zinnen voorkomen kan worden.

Omdat dit toch wel een vast punt is van veel minimalistische behandelingen van Subject-iniële declaratieven, is de vraag welk ‘leidinggevend idee’ hierachter zit of vooral *zat*, d.w.z. toen Travis en Zwart met deze voorstellen kwamen. Het kan hem niet zitten in de realisatie van Spec-Head Agreement, want congruentie kan ook op het niveau van de CP gerealiseerd worden. Dit blijkt uit de behandeling van Wh-Verplaatsing: vraagwoorden, relativa en lege operatoren gaan naar de specificieerder van de CP – ook als ze subject zijn:³

- 2 ‘Den Besten (ms.)’ – geschreven in 1976/1977 – is de eerste versie van de hoofdttekst van Den Besten (1983). Het idee van V2/V1 als een COMP-Substitutie-regel dateert van eind 1977 en zou uiteindelijk leiden tot de tweede Appendix in Den Besten (1983). Maar daarvoor was het idee al naar buiten gebracht in twee lezingen in 1978, in Den Besten (1978) en in een later, daaruit afgeleid artikel, en in een inleiding bij een afdruk (op verzoek van Werner Abraham) van ‘Den Besten (ms.)’ in *Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik (GAGL)* 20 in 1981. Dit uitstel van publicatie tot 1981 c.q. 1983 heeft te maken met het feit dat ik de nieuwe analyse in het oude stuk wou integreren, maar eerst nog een verklaring wou vinden voor het hoofdzinkarakter van V2/V1. Ik was daarbij zeer kritisch. Waarschijnlijk te kritisch.
- 3 Ik ben me er van bewust dat in principe iedere subject-iniële deelzin als een IP c.q. AgrSP geanalyseerd kan worden – mits er geen tegenevidentie is. Zie bij voorbeeld Broekhuis & Dekkers (2000) voor relatieve zinnen. Maar mij gaat het vooral om dit soort ideeën in hun begintijd.

- (3) a --, wie (of) zijn huis gaat verkopen
b Wie gaat zijn huis verkopen?

Kortom wat sluit Subject naar Spec,CP uit in declaratieven?

Ik moet erbij zeggen dat ik niet erg overtuigd ben van de kracht van het clitic-argument dat door Zwart (zie o.a. Zwart 1997) naar voren is gebracht. Theoretisch lijkt mij het feit dat alleen subjectspronomen in eerste positie in gereduceerde vorm mogen optreden, eigenlijk geen argument voor realisatie binnen de IP. Dezelfde configuratie kan zich voordoen binnen de CP en wellicht is de reductie van de subjectsvoornaamwoorden wel te danken aan de Spec-Head-Agreement tussen het pronomen en de persoonsvorm, of ze nu in de IP of in de CP staan.

Bovendien ben ik het niet helemaal eens met de empirische generalisatie. Mijns inziens kunnen ook sommige zwakbeklemtoonde indirect-objectspronomen in eerste positie in declaratieven verschijnen – mits er geen (dummy)-subject-NP aanwezig is:⁴

- (4) a Me lijkt dat we maar eens weg moeten gaan
b Me is gezegd dat alles voor 4 uur zal zijn afgehandeld

Eventueel ook problematisch is het optreden van het R-pronomen *er* in zinnen als die in (5) – maar dat hangt van de gekozen oplossing voor subjects-clitica af:

- (5) a Er stond een stoel naast
b Er wordt nog over gesticheid

Overigens staat of valt de minimalistische benadering van V2 voor mij niet met dit voor mij duistere punt.

- **Naschrift Jan-Wouter Zwart**

Het commentaar van Hans den Besten op mijn schets van de geschiedenis van de V2-analyses bevat waardevolle aanvullingen. Den Besten geeft een zeldzaam inkijkje in het ontstaan van zijn baanbrekende artikel over verb second (Den Besten 1977). Hij tekent daarbij aan dat zijn analyse het resultaat is van een spanning tussen de twee impulsen van conformering en rebelle.

Ik denk dat dat een juiste weergave is van het proces van wetenschappelijke vooruitgang: een leidinggevend idee wordt als uitgangspunt genomen, maar de toepassing van dat idee in de analyse van concrete verschijnselen leidt tot nieuwe vragen en nieuwe antwoorden die de theorie verder vooruithelpen.

⁴ Zie ook Gärtner & Steinbach (2003), waarin dit type feiten – althans voor het Nederlands – alleen maar wordt aangestipt (voorbeeld: *me dunkt ...*). – De door hen ook geciteerde voorbeelden van het type *'t hebben we ...* zijn volgens mij irrelevant voor de discussie, omdat *'t* geen syllabe (*ut*) mag vormen.

Mijn keuze voor de metafoor van de ‘speelbal’ ondertussen moet niet opgevat worden als de reflectie van een relativistische visie op wetenschappelijke kennis. Er is in mijn ogen wel degelijk sprake van een waarheid die wetenschappers op rationele wijze in kaart brengen. Dat analyses onderweg veranderen doet daar niets aan af. Wel is het bij het evalueren van een analyse van belang je rekenschap te geven van het theoretisch kader waarin de analyse gedacht is. Zo kan het ene moment de wenselijkheid van een algemene regel ‘Verplaats het werkwoord naar C’ ondubbelzinnig vaststaan, terwijl een volgend moment dezelfde regel als ongemotiveerd en ad hoc terzijde moet worden geschoven.

In de geschiedenis van de beschrijving van verb second heeft zich zo’n ontwikkeling voorgedaan met betrekking tot de analyse van de subjectsinitiële hoofdzin. In de klassieke Den Besten-analyse gaat het werkwoord in alle typen hoofdzinnen naar de voegwoordspositie (C) (zie noot 2 voor de bijbehorende boomstructuur). In subjectsinitiële hoofdzinnen staat het subject derhalve in de specificeerderpositie die bij C hoort (Spec,CP). Is deze specificeerderpositie door een ander element (XP) ingenomen, dan is de volgorde XP–V–subject, en neemt het subject dus een andere positie dan Spec,CP in. Dit is dezelfde positie die het subject inneemt in bijzinnen: daar wordt de C-positie immers ingenomen door het voegwoord, onmiddellijk gevolgd door het subject (de Spec,CP-positie is dan in de regel leeg, en het werkwoord staat in zijn basispositie, V).

Het hele V2-patroon wordt zo aan de hand van één algemene regel (V-naar-C) beschreven. Omdat deze regel structuurbehoudend is (zie het commentaar van Den Besten) vormt hij een prachtige hoeksteen voor de beschrijving van de gehele Nederlandse syntaxis. Den Besten vraagt zich in zijn commentaar dan ook terecht af waarom in latere analyses (die van Travis 1984 en Zwart 1993) de algemene V-naar-C-regel weer werd losgelaten.

Het antwoord is eenvoudig. Rond 1980 kwam in generatieve kring de gedachte op dat de zin niet, zoals eerst gedacht, een exocentrische categorie was (d.w.z. een categorie zonder intern hoofd). Als hoofd van de zin werd gedacht aan Infl, het complex van functionele kenmerken die morfologisch gerealiseerd worden op het finiete werkwoord (onder andere persoon en getal). Deze kenmerken ontlene hun waarde aan het subject, zodat een bijzondere relatie tussen Infl en het subject moest worden aangenomen. Eén en ander leidde tot de gedachte dat de specificeerderpositie van Infl als de *structurele subjectspositie* gezien moest worden. Een zin was dan minimaal een projectie van Infl, d.w.z. een IP, en de structurele subjectspositie werd Spec,IP (zie noot 2; cf. Zwart 1994 voor de geschiedenis van de concepten IP en CP). De voegwoordpositie C en de projectie CP zijn dan alleen van belang in bijzinnen en in hoofdzinnen met inversie.

Als Spec,IP inderdaad de structurele subjectspositie is, dan begint de analyse met de aanname dat het subject in Spec,IP staat. De regel ‘V-naar-C’ kan dan blijven bestaan voor inversiezinnen, maar kan niet langer automatisch gelden voor subjectsinitiële hoofdzinnen. De analyse zou dan namelijk moeten voorzien in een (onafhankelijke) trigger die het subject uit zijn structurele subjectspositie Spec,IP naar Spec,CP doet verhuizen. Met andere woorden, de algemene V-naar-C-regel leidt in combinatie met het idee dat Spec,IP de structurele subjectspositie is tot het probleem dat neutrale hoofdzinnen in het Nederlands niet de verwachte VSO-volgorde laten zien. Eén van de twee uitgangspunten moet dus verkeerd gekozen zijn, en mijn inschatting was dat het idee dat het Nederlands een structurele subjectspositie heeft beter verankerd was in het theoretisch kader van het moment (de Principes-en-Parameterstheorie van Chomsky 1981).

De klassieke analyse geeft één werkwoordspositie, C, voor alle typen hoofdzinnen (subjectsinitiële en niet-subjectsinitiële hoofdzinnen). De nieuwere analyse geeft één subjectspositie voor hoofd- en bijzinnen. Wat ik heb willen aangeven is dat de ene analyse niet in absolute zin beter is dan de andere, maar dat beide analyses begrepen en beoordeeld moeten worden binnen het kader waarin ze werden ontwikkeld en gepresenteerd.

- **Bibliografie**

- Anderson, S. (1993).** Wackernagel's revenge: clitics, morphology, and the syntax of second position. *Language* 69, 68-98.
- Axel, K. (2007).** *Studies on Old High German syntax: left sentence periphery, verb placement and verb second*. Amsterdam: John Benjamins.
- Bach, E. (1962).** The order of elements in a transformational grammar of German. *Language* 38, 263-269.
- Barbiers, S. en M. van Koppen (2006).** Een plaats voor tijd in het middenveld van de Nederlandse zin. *Taal en tongval*, Themanummer 19, 24-39.
- Bennis, H. (2000).** *Syntaxis van het Nederlands*. Amsterdam: AUP.
- Besten, H. den (1977).** On the interaction of root transformations and lexical deletive rules. Ms., MIT/Universiteit van Amsterdam. In: Den Besten (1989).
- Besten, H. den (1978).** Cases of Possible Syntactic Interference in the Development of Afrikaans. In: P. Muysken (red.), *Amsterdam Creole Studies* 2: 5-56.
- Besten, H. den (1983).** On the Interaction of Root Transformations and Lexical Deletive Rules. In: W. Abraham (red.), *On the Formal Syntax of the Westgermania. Papers from the "3rd Groningen Grammar Talks" Groningen, January 1981*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins, 47-131. [= Den Besten (1977)]
- Besten, H. den (1989).** *Studies in West-Germanic syntax*. Proefschrift KU Brabant.
- Bobaljik, J.D. (1995).** *Morphosyntax: the syntax of verbal inflection*. Proefschrift MIT.
- Broekhuis, H. & J. Dekkers (2000).** The Minimalist Program and Optimality Theory: derivations and evaluations. In: J. Dekkers, F. van der Leeuw & J. van de Weijer (red.), *Optimality Theory. Phonology, Syntax, and Acquisition*. Oxford: Oxford University Press, 386-422.
- Chomsky, N. (1975).** *Syntactic structures*. Den Haag: Mouton.
- Chomsky, N. (1981).** *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, N. (1986).** *Barriers*. Cambridge: MIT Press.
- Chomsky, N. (1991).** Some notes on economy of derivation and representation. In: R. Freidin (red.), *Principles and parameters in comparative grammar*. Cambridge: MIT Press, 417-454.
- Chomsky, N. (1993).** A minimalist program for linguistic theory. In: K. Hale en S.J. Keyser (red.), *The view from Building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge: MIT Press, 1-52.
- Chomsky, N. (1995).** Categories and transformations. In: *The Minimalist Program*. Cambridge: MIT Press, 219-394.
- Chomsky, N. (2001).** Derivation by phase. In: M. Kenstowicz (red.), *Ken Hale: a life in language*. Cambridge: MIT Press, 1-52.

Bibliografie

- Chomsky, N. (2005).** On phases. Ms., MIT.
- Cinque, G. (1997).** *Adverbs and functional heads*. New York: Oxford University Press.
- Daalder, S. en A. Blom (1976).** De structurele positie van reflexieve en reciproke pronomina. *Spektator* 5, 397-414.
- Delbrück, B. (1878).** *Syntaktische Forschungen III: die altindische Wortfolge aus dem Çatapathabrâmana*. Halle an der Saale: Buchhandlung des Waisenhauses.
- Diesing, M. (1990).** Verb Movement and te subject position in Yiddish. *Natural Language and linguistic Theory* 8, 41-79.
- Emonds, J. (1976).** *A transformational approach to English syntax. Root, structure-preserving, and local transformations*. New York, etc.: Academic Press.
- Evers, A. (1982).** Twee functionele principes van de regel "Verschuif het werkwoord". *Glott* 5, 11-30.
- Flikweert, M. (1994).** *Wat hoor ik -te jou zeggen?* Over het verschijnsel van een pronomen tussen werkwoordsstam en flexie-morfeem, in kindertaal en enkele Nederlandse dialecten. Doctoraalscriptie, Universiteit Utrecht.
- Gärtner, H.-M. & M. Steinbach (2003).** What do reduced pronominals reveal about the syntax of Dutch and German? Deel 2: Fronting. *Linguistische Berichte* 196: 459-490.
- Halle, M. en A. Marantz (1993).** Distributed Morphology and the pieces of inflection. In: K. Hale en S.J. Keyser (red.), *The view from Building 20: essays in linguistics in honor of Sylvain Bromberger*. Cambridge: MIT Press, 111-176.
- Hallmann, P. (2000).** Verb-final as a subcase of verb-second. *Proceedings of NELS* 30, 287-298.
- Halpern, A.L. en A.M. Zwicky, red. (1996).** *Approaching second: second position clitics and related phenomena*. Stanford: CSLI Publications.
- Hoekstra, E. en J.W. Zwart. (1994).** De structuur van de CP: functionele projecties voor topics en vraagwoorden in het Nederlands. *Spektator* 23, (191-212.
- Hoekstra, J. (1997).** *The syntax of infinitives in Frisian*. Proefschrift RU Groningen.
- Hoekstra, J. en L. Marác (1989).** On the position of inflection in West-Germanic. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 44, 75-88.
- Holmberg, A. en C. Platzack (1995).** *The role of inflection in Scandinavian syntax*. New York: Oxford University Press.
- Jackendoff, R. (1977).** *X'-syntax: a study of phrase structure*. Cambridge: MIT Press.
- Jouitteau, M. (2005).** *La syntaxe comparée du breton*. Diss. Université de Nantes.
- Kayne, R.S. (1984).** *Connectedness and binary branching*. Dordrecht: Foris.
- Kayne, R.S. (1989).** Facets of Romance past participle agreement. In: P. Benincà (red.), *Dialect variation and the theory of grammar*. Dordrecht: Foris, 85-103.
- Kayne, R.S. (1994).** *The antisymmetry of syntax*. Cambridge: MIT.
- Koenean, O. (2000).** *The flexible nature of verb movement*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Kooij, J. (1973).** *Is Nederlands een SOV-taal?* Amsterdam: Noord-Hollandische Uitgeversmaatschappij.
- Koopman, H. (1984).** *The syntax of verbs. From verb movement rules in the Kru languages to Universal Grammar*. Dordrecht: Foris.
- Koopman, H. (1995).** On verbs that fail to undergo verb second. *Linguistic Inquiry* 26, 139-163.

- Koopman, H. en A. Szabolcsi (2000).** *Verbal complexes*. Cambridge: MIT Press.
- Kosmeijer, W. (1986).** The status of the finite inflection in Icelandic and Swedish. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 26.
- Koster, J. (1975).** Dutch as an SOV language. *Linguistic Analysis* 1, 111-136.
- Koster, J. (2003).** All languages are tense-second. In: J. Koster en H. van Riemsdijk (red.), *Germania et alia: a linguistic Webschrift for Hans den Besten*. Groningen: Department of Linguistics. <<http://www.let.rug.nl/koster/DenBesten/contents.htm>>
- Lechner, W. (2005).** Interpretive effects of head movement. Ms., Universität Tübingen.
- Meinunger, A. (2001).** Restrictions on verb raising. *Linguistic Inquiry* 32, 732-740.
- Meinunger, A. (2006).** Interface restrictions on verb second. *The Linguistic Review* 23 127-160.
- Müller, G. (2004).** Verb-second as vP-first. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 7, 179-234.
- Müller, G. en W. Sternefeld (1993).** Improper movement and unambiguous binding. *Linguistic Inquiry* 24, 461-507.
- Nilsen, Ø. (2002).** V2 and Holmberg's generalization. In: C.J.W. Zwart en W. Abraham (red.), *Studies in comparative Germanic syntax*. Amsterdam: John Benjamins, 151-173.
- Nilsen, Ø. (2004).** *Eliminating positions*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Paardekooper, P. (1961).** Persoonsvorm en voegwoord. *Nieuwe Taalgids* 54, 296-301.
- Pollock, J-Y. (1989).** Verb movement, Universal Grammar, and the structure of IP. *Linguistic Inquiry* 20, 365-424.
- Reuland, E. (1990).** Head movement and the relation between morphology and syntax. *Yearbook of Morphology* 3, 129-161.
- Rizzi, L. (1990).** Speculations on verb second. In: J. Mascaró en M. Nespors (red.), *Grammar in progress: Glow essays for Henk van Riemsdijk*. Foris: Dordrecht, 375-386.
- Rizzi, L. (1997).** The fine structure of the left periphery. In: L. Haegeman (red.), *Elements of grammar*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 281-337.
- Scaglione, A. (1981).** *The theory of German word order from the Renaissance to the present*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Schwartz, B. en S. Vikner (1989).** All verb second clauses are CPs. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 43, 27-49.
- Solà, J. (1996).** Morphology and word order in Germanic languages. In: W. Abraham, S.D. Epstein, H. Thráinsson, en C.J.W. Zwart (red.), *Minimal ideas: syntactic studies in the minimalist framework*. Amsterdam: John Benjamins, 217-251.
- Tomaselli, A. (1990).** *La sintassi del verbo finito nelle lingue germaniche*. Padova: Unipress.
- Travis, L. (1984).** *Parameters and effects of word order variation*. Proefschrift MIT.
- Travis, L. de M. (1991).** Parameters of phrase structure and V2 phenomena. In: R. Freidin (red.), *Principles and parameters in comparative grammar*. Cambridge: MIT Press, 339-364.
- Van Haeringen, C.B. (1939).** Congruerende voegwoorden. *Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde* 58, 161-176.
- Van Haeringen, C.B. (1958).** Vervoegde voegwoorden in het Oosten. *Driemaandelijksche bladen* 10, 115-124.

Bibliografie

- Vikner, S. (1991).** *Verb movement and the licensing of NP-positions in the Germanic languages*. New York: Oxford University Press.
- Vikner, S. en B. Schwartz. (1996).** The verb always leaves IP in V2 clauses. In: A. Belletti en L. Rizzi (red.), *Parameters and functional heads: essays in comparative syntax*. New York: Oxford University Press, 11-62.
- Vries, W. de (1910-1911).** *Dysmelie: opmerkingen over syntaxis*. Groningen: Stedelijk Gymnasium.
- Wackernagel, J. (1892).** Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen* 1, 333-436.
- Weerman, F. (1989).** *The V2 conspiracy*. Dordrecht: Foris.
- Winkler, J. (1874).** *Algemeen Nederduitsch en Friesch dialecticon*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Zanuttini, R. (1991).** *Syntactic properties of sentential negation: a comparative study of Romance languages*. Proefschrift University of Pennsylvania, Philadelphia.
- Zwart, C.J.W. (1991).** Clitics in Dutch: evidence for the position of Infl. *Groninger Arbeiten zur germanistischen Linguistik* 33, 71-92.
- Zwart, C.J.W. (1993).** *Dutch syntax: a minimalist approach*. Proefschrift RU Groningen.
- Zwart, C.J.W. (1994).** Het ontstaan van I' en C'. *Gramma/TTT* 3, 55-70.
- Zwart, C.J.W. (1997).** *Morphosyntax of verb movement: a minimalist approach to the syntax of Dutch*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Zwart, C.J.W. (2001).** Syntactic and phonological verb movement. *Syntax* 4, 34-62.
- Zwart, C.J.W. (2004).** Een dynamische structuur van de Nederlandse zin. *Tabu* 33, 55-71 en 151-172.
- Zwart, C.J.W. (2005).** Verb second as a function of Merge. In: M. den Dikken en C.M. Tortora, (red.), *The function of function words and functional categories*. Amsterdam: John Benjamins, 11-40.
- Zwart, C.J.W. (2006).** Local agreement. In: C. Boeckx, red., *Agreement systems*. Amsterdam: John Benjamins, 317-339.

Besprekingsartikel

Joods-Nederlandse lexicografie

n.a.v. J. van de Kamp en J. van der Wijk (2006). *Koosjer Nederlands. Joodse woorden in de Nederlandse taal*. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Contact.

HANS DEN BESTEN*

Abstract:

Koosjer Nederlands (KN) attempts to cover the full range of Jewish words in Dutch texts since the 16th century, including i.a. Hebrew-Aramaic words according to two pronunciation systems and lexical items from Yiddish and Judeo-Portuguese. Unlike its predecessors, KN is rigidly based on textual evidence so that each entry is supported by at least one textual fragment. For the same reason, an entry will often start with a set of variants. However, these sets of variants are in need of more rigorous subdivisions according to the linguistic varieties these variants derive from. As for etymology, KN 'derives' Hebrew-Yiddish words from Dutch Ashkenazic Hebrew, which leads to two inevitable problems having to do with Hebrew long vowels in closed syllables and with the Hebrew ayin. It is concluded that the editors of KN could have been more consistent in the solutions chosen. Furthermore, the Hebrew-Portuguese lexical items collected in KN seem to provide evidence for a Portuguese variety of Judezmo, which has consequences for the partitioning of the sets of variants. Despite these deficiencies, KN is recommended as a tool for researching Jewish Dutch, especially pre-war Post-Yiddish and Post-Portuguese Dutch.

• I Inleiding

Koosjer Nederlands (voortaan: KN) kan in eerste instantie overkomen als een enigszins hybride boek: enerzijds een gespecialiseerd woordenboek, en wel over 'joodse woorden', anderzijds een encyclopedie van tekstfragmenten waarin die joodse woorden optreden. Maar dat komt doordat de samenstellers de praktijk van de bewijspplaatsen bewust een beetje uit de hand hebben laten lopen. Wat mij betreft is dit boek ondanks de kritiek die ik erop heb, een aanrader – juist vanwege al die tekstfragmenten. Die zijn inhoudelijk vaak heel informatief, terwijl ze taalkundig inzicht geven in post-Jiddisch Nederlands.

* Taalwetenschap, Universiteit van Amsterdam en Algemene Taalwetenskap, Universiteit Stellenbosch. Adres: Spuistraat 210, 1012 VT Amsterdam – e-mail: j.b.denbesten@uva.nl.

Maar om de waarde van dit boek enigszins te kunnen bepalen, moeten we bij benadering vaststellen wat 'joodse woorden' zijn, en in wat voor onderzoekstraditie KN staat. Dit zal gebeuren in paragraaf 2. In paragraaf 3 volgt dan een meer gedetailleerde en kritische bespreking van een aantal aspecten van KN. Op een aantal punten zal blijken dat er nog verbetering mogelijk c.q. nodig is. KN is echter behalve een lexicografisch product ook een databank voor de historische taalkunde van het Nederlandse Jiddisch, het post-Jiddische Jodenhoeks en het Joods-Portugees. Hieraan is paragraaf 4 gewijd. In paragraaf 5 ten slotte probeer ik tot een samenvattend oordeel te komen.

● 2 De lexicografie van joodse woorden

2.1 Vijf soorten joodse woorden

De gemiddelde Nederlandstalige zal bij het begrip 'joodse woorden' geneigd zijn te denken aan Jiddische woorden. En dan vooral Hebreeuws-Jiddische woorden. Maar het gaat bij 'joodse woorden' om veel meer, zoals uit KN blijkt. We hebben namelijk rekening te houden met twee factoren. Ten eerste: er werden in Nederland vroeger twee joodse talen gesproken: Jiddisch was de taal van de Asjkenazim (of: Hoogduitse joden) en Joods-Portugees was de taal van de Sefardim (of: Portugese joden). In beide talen zitten c.q. zaten Hebreeuwse (en Aramese) woorden die fonologisch geheel aan hun linguïstische omgeving waren aangepast. (Vergelijk 'latinismen' als *muur*, *koken* en *zolder* in het Nederlands.) Ten tweede: de twee groepen hielden (en houden tot op zekere hoogte nog steeds) verschillende uitspraaktradities aan voor het lezen en reciteren van teksten in het Hebreeuws. Deze uitspraaktradities duidt men aan met Asjkenazisch resp. Sefardisch Hebreeuws. (Mutatis mutandis geldt iets dergelijks voor het Aramees.) Het spreekt vanzelf dat ook via de geleerde omgang met Hebreeuwse en Aramese teksten woorden ontleend konden worden. (Vergelijk voor het Nederlands latinismen als *centrum*, *appendix*, *toga* en grecismen als *syntaxis* en *lexicon*.) Daarom kan een Hebreeuws (of Aramees) leenwoord in Nederlandse teksten potentieel in vier verschillende varianten optreden. Hebr. *ḥāxām* 'wijs' bijvoorbeeld is *chacham* in het Sefardisch Hebreeuws, *choochom* in het Asjkenazisch Hebreeuws, *choochom* in het Jiddisch en vermoedelijk *haham* in het Joods-Portugees (vgl. par. 3.5).¹

Als we met deze factoren en met nog zo het een en ander rekening houden, gaat het bij 'joodse woorden' om de volgende subgroepen:²

- (a) Hebreeuwse en Aramese woorden in Asjkenazische en Sefardische uitspraak [zie boven]
- (b) Modern-Hebreeuwse woorden (en namen) zoals *kibboets* en (*de*) *Knesset*
- (c) Jiddische woorden van Duitse, Hebreeuws-Aramese, Romaanse en Slavische herkomst zoals *sjoel* en *vers(j)teren* (Duits), *lef* en *stiekum* (Hebr.), *bentsjen* 'zegenen' (Romaans) en *gappen* (Slavisch)

1 Onderstreping van klinkers duidt klemtoon aan. Ik zal hier echter spaarzaam gebruik van maken.

2 KN onderscheidt nog een zesde groep, zie par. 3.1. Omdat deze de vergelijking met andere lexicografische werken zou bemoeilijken, laat ik deze hier weg.

- (d) Joods-Portugese woorden van Portugese en Hebreeuws-Aramese herkomst zoals *galinha* ‘kip’ en *accompanharen* ‘de wetsrol begeleiden’ (Portugees) en *saba* ‘sabbat’ en *sama* ‘koster’ (Hebreeuws)
- (e) Nederlandse woorden, waaronder jiddicismen zoals *aanbijten* ‘de vasten breken’ (jidd. *anbeissen*).

Zoals men kan zien, zijn (b) en (c) van belang voor het huidige Algemeen Nederlands – afgezien van sf. hebr. *Tora* ‘de joodse wet’ en *Tenach* ‘de Hebreeuwse Bijbel c.q. het Oude Testament’.³ Zodra het om Joods Nederlands gaat, echter, zijn alle vijf de categorieën van belang.

Belangrijk bij dit alles is de inperking die in de titel van KN gemaakt wordt: het moet gaan om joodse woorden in Nederlandse context. Of anders gezegd: de matrixtaal moet Nederlands zijn. Een Jiddische of Hebreeuwse volzin telt dus niet mee – ook al worden in de lexicografische beschrijving soms Jiddische spreekwoorden geciteerd. Het begrip ‘Nederlands’ wordt verder ruimhartig geïnterpreteerd als het Nederlands in al zijn variëteiten – d.w.z. inclusief lokaal dialect, Bargoens en het met Jiddische hebraïsmen doordesemde beroepsjargon van de veehandelaren van vóór WO II, dat vanwege die vele hebraïsmen ook wel *Losjen ha-koudesj* genoemd werd, d.w.z. ‘taal [van] het heilige, Hebreeuws’.⁴ Het spreekt echter vanzelf dat de belangrijkste variëteit van het Nederlands waarin veel joodse woorden voorkwamen het post-Jiddische Nederlands van de joden zelf was – met name het zgn. Jodenhoeks, het met Jiddisch doorspekte Nederlands van het joodse proletariaat van vóór WO II.⁵ Dit is door verschillende joodse literaire auteurs in hun geschriften verwerkt. Citaten daaruit zijn uiteraard in KN opgenomen, evenals citaten uit naoorlogse boeken van joodse auteurs (mits daar joodse woorden in staan natuurlijk). Voor het lezen van zulke auteurs is KN een bruikbaar hulpmiddel.

Het spreekt vanzelf dat hierbij grote verschillen in citatiedichtheid optreden. Op grond van hun historiografische werken mogen de naoorlogse auteurs Jaap Meijer en Hartog Beem tot de grootleveranciers van citaten gerekend worden – samen met vooroorlogse auteurs als Meier de Hond en Israel Querido. Of anders gezegd: sommige namen (en niet alleen de vier genoemde) kom je regelmatig in KN tegen, andere beperkt, soms zelfs maar één keer, zoals het geval lijkt bij de romanière Helma Wolf-Catz. Maar er worden natuurlijk niet alleen joodse auteurs geciteerd: we treffen ook citaten aan uit Bargoense bronnen zoals Köster Henkes *De Boeventaal* of Van Aalsts *Onder martieners en bietsers* en het is een plezier om onder de naoorlogse auteurs ook de namen van Abdelkader Benali en Hafid Bouazza aan te treffen. Dit laat eens te meer zien hoe gewoon en algemeen gebruikelijk bepaalde joodse woorden geworden zijn. (De volksmond spreekt trouwens vaak van ‘Bargoense woorden’.)

- 3 Dit zijn twee recente leenwoorden, voortkomend uit de (halve) heroriëntatie op het jodendom in sommige protestantse kringen. *Amen*, *halleluja* en een paar nieuwtestamentische Aramese zinnen horen hier niet bij, omdat ze teruggaan tot de begindagen van het christendom.
- 4 In niet-joodse mond kon dit evolueren tot *Losche Nekôdesch* en *Louter Lekoris* (zie Moormann 2002: 570, 580). Zie voor vergelijkbare gevallen in Duitsland het lemma *Loschenkaudisch* in Stern (2000).
- 5 Ik heb lichtelijk problemen met het woord *Jodenhoeks*, maar ik weet ook niet zo gauw een betere term.

2.2 Eerdere lexicografische werken

Er is bij niet-joden altijd een zekere fascinatie geweest voor Hebreeuws-Jiddische woorden – mede vanwege het frequent optreden van zulk soort woorden in het Bargoens. Maar zoals hierboven aangegeven omvat het begrip ‘joodse woorden’ ook woorden van Duitse, Nederlandse, Slavische en Romaanse komaf, waarbij de laatste groep uiteenvalt in een groep romanismen uit het Jiddisch (zoals *dormen* ‘slapen’ en *oren* ‘bidden’) en een veel grotere groep Joods-Portugese woorden (zie boven). Men moet dus als lexicograaf het een en ander in huis hebben om dit complex te beschrijven, en dit leidt als vanzelf tot accentverschillen tussen de verschillende lexicografische producten die er op dit gebied bestaan, te weten KN en zijn voorgangers Van Ginneken (1913: II, 67–99), Voorzanger & Polak (1915), Moormann (2002: 224–250) [= Moormann (1932: 312–353)] en Beem (1974, 1975).⁶

Ik zal nu eerst een kort overzicht van de voorgangers van KN geven, waarna de plaats van KN vastgesteld kan worden.

- (1) **Van Ginneken (1913: II, 67–99)** betreft een door Jacques van Ginneken uit verschillende bronnen samengestelde woordenlijst. Deze besteedt aandacht aan Joods-Portugese, Hebreeuws-Jiddische en Asjkenazisch-Hebreeuwse woorden, als ook aan Romaans- en Slavisch-Jiddische woorden, maar nauwelijks aan Jiddische woorden van Duitse afkomst. Hier speelt de genoemde niet-joodse fascinatie voor Hebreeuws-Jiddische woorden een rol (plus waarschijnlijk de gedachte dat Duits-Jiddische woorden over het algemeen wel vanzelf begrepen zullen worden). De linguïstische annotatie is een chaos: bij hebraïsmen wordt meestal aangegeven of een woord (Bijbels) ‘Hebr’ van oorsprong is, of ‘Nhebr.’, d.w.z. Nieuw- oftewel Misjna-Hebreeuws (het nabijbels Hebreeuws van de eerste eeuwen van de gewone jaartelling) maar bij veel woorden identificeert Van Ginneken de Asjkenazische variant (bijv. asjk. hebr. *malko* ‘koningin’ i.p.v. sef. hebr. *malka*) met het Nieuw-Hebreeuws. Van Ginneken verwacht dus een uitspraaktraditie met een taalfase. Ook Jiddische woorden (zoals *gassene* ‘bruiloft’) verklaart hij soms tot ‘Nieuw-Hebreeuws’. Van Ginnekens glossarium kan dus maar beter ongelezen blijven – tenzij men bereid is elk geval te controleren.
- (2) **Voorzanger & Polak (1915) [voortaan: V&P]** betreft vooral Hebreeuws-Jiddische woorden maar bevat ook afdelingen voor Joods-Portugese en Joods-Nederlandse woorden, verduitste [= verjiddichte] Nederlandse woorden en de verschillende niet-Semitische componenten van het Jiddisch. V&P heeft slechts één makke: waar het maar kan, geeft het een Semitisch-Jiddisch woord (bijv. *tinnef*, of *malke* ‘koningin’) weer in de vorm van zijn Asjkenazisch-Hebreeuwse tegenhanger (*tinuph* resp. *malkoh*). Alleen Jiddische vormen zoals *tof*, die onvoorspelbaar zijn op basis van hun Asjkenazisch-Hebreeuwse tegenhanger (in dit geval *touw* – men zou daarom jidd. **touf* verwachten), Duits-Jiddische werkwoorden op basis van Hebreeuws-Jid-

6 Ik sluit van deze vergelijking Heikens et al. (2002) uit – dat overigens een voortreffelijk werkje is. Het is een modern synchroon woordenboekje van Hebreeuwse en Jiddische woorden in het Nederlands. De andere titels zijn allemaal min of meer historiserend van aard.

dische woorden (zoals *ganphenen* ‘vleien’)⁷ als ook ‘Aramese’ feminina van Jiddische nomina (zoals *reshaante* ‘feeks, jodenhaatster’ naast *rooshe* ‘booswicht’ – met <sh> = [š])⁸ worden in hun Jiddische vorm gegeven. Verder worden nog meer Jiddische vormen meegenomen, doordat er veel wordt geciteerd uit Köster Henke (1906) [‘brg.’] en uit *Levensgang* van Israël Querido [“q.”]. In al deze gevallen wordt er doorverwezen naar de ‘correcte’, d.w.z. Asjkenazisch-Hebreeuwse vorm. V&P zwijgt over Van Ginneken (1913).

- (3) **Moormann (1932: 312 – 353 [2002: 224–250])** betreft Moormanns samenvattende lijst van in zijn Bargoense bronnen gevonden jiddicismen. Portugees-joodse woorden ontbreken, omdat die in zijn bronnen niet voorkomen – op misschien twee woorden na.⁹ Moormann richt zich dus op de Jiddische woorden en daarbinnen vooral op de Hebreeuws-Jiddische. Dit hangt natuurlijk gedeeltelijk met de samenstelling van de lexica van de geheimtalen samen en ten dele – alweer – met de bovengenoemde fascinatie. Zonder die fascinatie had Moormann misschien ook oog gehad voor het Romaans-Jiddische woord *dolmen / dormen* ‘slapen’¹⁰ en voor een behoorlijk aantal Duits-Jiddische woorden, waaronder – ik citeer uit *De Boeventaal: habbekras, kneibel* ‘sterke kerel’, *sjoes* ‘schoenmaker’, *sparber* ‘paraplu’ (Köster Henke 1906). Voor etymologieën beroept Moormann zich o.a. op V&P. Dat wil zeggen: hij maakt geen gebruik van het werk van zijn eigen promotor Van Ginneken. Dat hoefde ook niet: V&P was – zoveel was natuurlijk wel duidelijk – beter, meer verantwoord.
- (4) **Beem (1975)** is een woordenboekje van Nederlands-Jiddische woorden met een appendix over Nederlandse woorden in joodse omgeving. Duits-Jiddische woorden worden niet stiefmoederlijk behandeld. Ook een paar Bargoense of volkstaal-woorden komen aan bod. Beem heeft slechts één probleem: hij spelt de Duits-Jiddische woorden op z’n Duits en de overige woorden op z’n Nederlands: dus *schul* i.p.v. *sjoel* of *schwanz* i.p.v. *sjwants* ‘nar, dwaas’ tegenover *sjoere* ‘rij’ en *sjeigets* ‘niet-joodse jongeman’. (Maar <g> is in alle gevallen [g].) – Ook Beem verwijst niet naar Van

7 Veel Hebreeuws-Jiddische werkwoorden zijn afgeleid van Hebreeuws-Jiddische nomina agentis. *Ganphenen* [lees *chanfenen*] ‘vleien’ is afgeleid van jidd. *chanfen* ‘vleier’, waarvoor V&P de Asjkenazisch-Hebreeuwse variant *ganphon* geeft. [V&P gebruikt <g> voor [x].]

8 De ‘Aramese’ uitgang *-te* is door metaanalyse ontstaan. Jiddische feminina op *-te* zijn noch Aramees noch Hebreeuws en staan dus geen Asjkenazische ‘herspelling’ toe.

9 *Cabanes* ‘herrie’ in *De Boeventaal* (Köster Henke 1906) hangt misschien samen met joods-Portugees *cabanes* ‘Loofhuttenfeest’. Te denken valt aan de relatieve overlast die de burens konden hebben van een buitenshuis opgezette loofhut. – “**Deisje**, (deize), stil! Hou je mond.. Spreek niet zoo luid. [...]” in dezelfde bron hangt waarschijnlijk samen met joods-port. *Deixe por os meninhos* ‘laat na [te spreken] voor de kinderen’ en dus ‘stil, zwijg’.

10 Op dit punt laat KN een steekje vallen: *dormen* wordt afgeleid uit Portugees *dormir*. Maar Joods-Portugese werkwoorden handhaven de infinitiefuitgang van het Portugees werkwoord, zoals uit KN blijkt (bijv. *acompanharen* ‘de wetsrol begeleiden’, *subiren* ‘opgaan voor de Tora-lezing’, *comeren* ‘eten’). Het zou dus *dormiren* moeten zijn. *Dormen* sluit zich daarentegen juist aan bij jidd. *oren* ‘bidden’ en *bentsjen* ‘zegenen’ en bij Duits (en jidd.) *schreiben* en *kochen*. (Vgl. ook ndl. *schrijven*, *ijken*, *koken* en *enten*.) In het Continentaal West-Germaans ontbreekt bij de oudste leenverba uit het Romaans nog de uitgang *-ieren* (Duits, Jidd.) resp. *-eren* (Ndl.). *Dormen* is West-Jiddisch en is ook voor het Winschoter Bargoens en voor het Duitse Rotwelsch geattesteerd, waar Joods-Portugese invloed weinig voor de hand ligt. (Vgl. Steenhuis 1978 en Wolf 1985.)

Ginneken. Wel legt hij in Beem (1974) verband met Moormann (1932–1934). (Zie ook Den Besten 2006.)

Het zou wat ver gaan om te beweren dat Van Ginneken, V&P, Moormann en Beem een lexicografische traditie vormen. Tot op zekere hoogte is er echter een verband tussen V&P en Beem – met dien verstande dat Beem niet meedoet aan het kunstmatige omsmeden van Hebreeuws-Jiddische woorden in hun Asjkenazisch-Hebreeuwse tegenhangers. Terwijl Beem ook Moormann erbij betreft, blijft Van Ginneken langs de zijlijn staan.¹¹

Tegenover deze vier kan KN als volgt gekarakteriseerd worden: KN onderscheidt zich in positieve zin van de genoemde werken doordat het alle gelemmatiseerde woorden met schriftelijke attestaties wil illustreren. Daardoor kunnen echter niet alle woorden van V&P en Beem (1975) in KN behandeld worden. Dat wil overigens niet zeggen dat KN alleen maar een deelverzameling van de woorden uit V&P en Beem (1975) geeft. Er zijn dunkt me heel wat woorden in KN die ‘nieuw’ zijn – vooral bij de afleidingen en samenstellingen, maar daar niet alleen.

● 3 Koosjer Nederlands

KN opent met een verantwoording door de samenstellers en een inleiding van Justus van de Kamp over het Nederlandse Jiddisch en het Jodenhoeks – inclusief enige opmerkingen over het Spaans en het Portugees en over de naoorlogse ontwikkelingen. Na het eigenlijke woordenboek volgen nog de literatuuropgave (26 pp. ‘Bronnen’ en 9 pp. ‘Geraadpleegde literatuur’) en een index in drie (in kleinere letter gezette) kolommen op alle in het woordenboek opgetekende woordvarianten. Deze index beslaat 54 bladzijden – op een totaal van 799 bladzijden.

3.1 Het oprekken van het begrip ‘Joods woord’

KN is een woordenboek van joodse woorden in het Nederlands vanaf midden zestiende eeuw (het *Liber vagatorum*) tot in de huidige eeuw – al is er maar heel weinig materiaal van vóór de negentiende eeuw. De samenstellers hebben echter het begrip joodse woorden opgerekt door ook woorden over of in verband met joden op te nemen, zoals WO-II-woorden als *pulsen* en *kamp*, volkswwoorden zoals *jodenkerk* en *smous*,¹² een tijdgebonden woord zoals *Weinrebist*, enz. Hierbij spelen ook het Bargoens en de vroegere taal van veehandelaren een rol, want veel Jiddische woorden zijn wel daar maar nooit in de algemene

11 Van Ginnekens hoofdstuk over het Joods-Nederlands staat stijf van niet antisemitisch bedoelde, maar toch discutabele, generaliserende opvattingen over ‘de joden’. Dit kan mede een reden zijn geweest waarom Van Ginneken (1913) door V&P en Beem wordt doodgezwegen. Zie ook Slijper (1916).

12 Over dit woord schrijft KN: “**smous** [...] (Barg.) dief; (scheldnaam voor) Jood, oorspr. m.n. Hoogduitse Jood zonder vaste woon- of verblijfplaats en duidelijke middelen van bestaan; in Z.Afr. kan men nog het opschrift tegenkomen ‘geen smouse nie’ (aan de deur wordt niet gekocht); [...]” – Dit opschrift lijkt antisemitisch maar afr. *smous* betekent alleen maar ‘kramer, rondtrekkende handelaar’ en is niet beperkt tot joden.

taal aangeland. De recente opkomst van het woord *gogme* in de taal van de voetballerij¹³ laat trouwens zien dat het binnendringen van jiddicismen in de algemene taal nog steeds niet is afgelopen.

KN is echter vooral een woordenboek van Jiddische en Asjkenazisch-Hebreeuwse woorden. De Asjkenazische groep was en is nu eenmaal groter dan de Sefardische. Bovendien waren verarmde Sefardim al half vernederjiddischt voordat het joodse proletariaat vernederlandst was. De Portugees-Sefardische factor is dus geringer dan de Jiddisch-Asjkenazische. Maar hij is er wel. Het is daarom jammer dat de taalkundige inleiding van dit boek niet ook een sectie heeft over de Sefardim en hun talen.

3.2 De opbouw van de lemma's

Elk lemma in KN bestaat uit het eigenlijke lemma (ter onderscheiding vetgedrukt) [voortaan A], eventuele aanvullende opmerkingen [B1], een of meer citaten uit het bronnenmateriaal [B2], en eventuele verwijzingen naar andere ingangen [B3]. Sommige taalkundige opmerkingen in B1 horen echter vanwege hun algemeenheid thuis in een inleiding:

- (a) de verandering *me*-> *be*- in Hebreeuws-Jiddische woorden (*mesjokke* → *besjokke*), waaraan we het woord *bekattering* 'uitbrander, bekeuring' te danken hebben¹⁴
- (b) de Jiddische klemtoon- en klinkerwisseling in Hebreeuws-Jiddische woorden, zoals enkelvoudig *chaz'zer* 'varken' ~ mv. *chazzei'rem* – dit is van belang voor de etymologie van gestolde meervouden als *geteisem* en *schorem* (jidd. *sjkorem* 'leugen(s)'): de bijbehorende enkelvouden zijn jidd. *chattes* '{slecht / arm} mens' resp. *sjeiker* 'leugen'
- (c) de status constructus of koppelvorm van het "possessum" in asyndetische genitiefconstructies – bijv. jidd. *sjmieres* i.p.v. *sjmiere* in *sjmieres sjabbes* 'inachtneming [van] sabbat'¹⁵
- (d) de Nederlands-Asjkenazische realisatie van de Hebreeuws-Aramese letter ajin ([ʔ]) als een soort <ng> – bijv. *ngajin* i.p.v. *ajin* 'oog'
- (e) de Sefardische realisatie van de gespirantiseerde b ([v]) als een [b] – bijv. *nabi* i.p.v. *navi* 'profeet'

Zie resp. de lemma's *bekattering*, *gazzet*, *chokkes hagoj*, *ajin* en *Abie Jetomiem*, *kabot* en *nabie*. Dit zijn tamelijk technische punten, die echter alle vijf van belang zijn voor het Joods-Nederlands, terwijl (a) en (b) ook van belang zijn voor de etymologie van joodse woorden

13 *Gogme* betekent iets als 'slimheid, spelinzicht' (< jidd. *chochme* 'wijsheid, verstand'; hebr. *ħoxmā*). We danken dit woord blijkbaar aan de Amsterdammer Louis van Gaal. Het is in de mond van anderen een beetje een modieus woord en het zou daarom weer kunnen verdwijnen.

14 Dit komt van jidd. *[be/me]-katteren*, dat weer teruggaat op jidd. *mekatreg* 'beschuldiger' of op jidd. *mekatreg zein* 'beschuldigen, aanklagen'. – *Bekattering* is overigens vooral een woordenboekenwoord, dat zijn bekendheid te danken heeft aan Slijper (1916).

15 KN acht dit van belang voor de etymologie van barg. *beis* 'buurt', *smeris* en nog een paar woorden, maar dat lijkt me niet noodzakelijk: *beis* kan een afkorting zijn (jidd. *beis* 'b' voor *buurt*), en *smeris* hoeft niet van de koppelvorm *sjemires* (hebr. *šəmīrāḇ*) te komen, omdat er ook nog jidd. *sjemires* 'controle, toezicht' bestaat (hebr. *šəmīrūḇ*).

in het Nederlands en het Bargoens. Verder is (d) nog van belang voor één Bargoense bron, Köster Henke (1906), wat bevreemdend is. Maar misschien gaat het hier om geleerd uitgesproken Jodenhoekse woorden die ten onrechte voor Bargoens zijn aangezien. Tot zover B1.

Door de citaten (B2) is KN feitelijk een leesboek over het jodendom en joods Nederland (en Antwerpen). KN werkt nl. met tekstfragmenten als bewijsplaatsen. Deze citaten kunnen zeer lang zijn, maar dat is om maximale culturele en/of taalkundige context te bieden.

Het eigenlijke lemma (A) opent niet altijd met een woord maar met een verzameling varianten van een woord. Hierna komen de betekenisomschrijving, eventuele afleidingen, samenstellingen en vaste collocaties,¹⁶ de etymologie en eventuele spreekwoorden.

Om een getalsmatige indruk te geven van het principe dat een lemma met een blok varianten kan openen, het volgende: op grond van ruwe tellingen schat ik KN op ongeveer 2580 lemma's en ongeveer 8000 varianten. Voor de letter P kwam ik op 136 lemma's en 449 varianten. De varianten zijn echter ongelijkmatig verdeeld: 39 lemma's bevatten slechts één 'variant', terwijl 29 lemma's goed zijn voor 209 varianten.

3.3 Varianten en taalvariëteiten

Hoe groter het blok varianten, des te belangrijker de indeling. En op dat punt zou KN nog wel verbeterd kunnen worden. Zolang het om variatie binnen één taalvariëteit gaat, is er geen probleem. Maar het kan ook gaan om variatie tussen Jiddisch, Asjkenazisch Hebreeuws (voortaan: AH) en Sefardisch Hebreeuws (voortaan: SfH). Een voorbeeld daarvoor biedt het lemma *haftore* 'het lezen van een hoofdstuk uit een der Profeten na de wekelijkse afdeling van de Tora': *haftore* [...], *aftorah*, *haftoure*, *haphtoroh**, (Sf.) *haftara*, *haftarah*, *haphtara*. Het gaat hier om varianten uit drie variëteiten, al wordt alleen het SfH als zodanig geïdentificeerd doordat "(Sf.)" vóór de desbetreffende varianten gezet is. (Dit is een eigenaardigheid van het boek waar de lezer even aan moet wennen.) Verder is *haftore* Jiddisch en *haphtoroh* AH. M.i. is *haftoure* Jiddisch met doorgeschooten klankontwikkeling zoals bij hebr. *kāšēr* > jidd. *koosjer* > *kousjer*. *Aftorah* lijkt een mengvorm van Asjkenazisch en Sefardisch, tenzij het een druk of afschrijffout voor SfH **aftarah* is.

Met een beetje herordening zou het beginblok van het lemma er dus als volgt uit kunnen zien: *haftore* [...], *haftoure* (← Jidd.), (?) *aftorah*, (Ask.) *haphtoroh**, (Sf.) *haftara*, *haftarah*, *haphtara*. Hierbij is "← Jidd." bedoeld om aan te geven dat de eerste twee varianten Jiddisch zijn. Ter vergelijking: het na *heichel* 'kast voor de wetsrollen' alleen alfabetisch geordende blok varianten zou ik als volgt indelen: *heichel*, *heichal* (← Jidd.), (Ask.) *heichol*, (Sf.) *echal*, *ehal*, *hechal*, *héchal*, *hegal*, *hekal*. Desnoods kan "← Jidd." vervallen, maar beter zou nog zijn om iedere taalclassificatie achter de reeks woorden te zetten waar hij bij hoort. We krijgen dan: *heichel*, *heichal* (Jidd.), *heichol* (Ask.), *echal*, *ehal*, *hechal*, *héchal*, *hegal*, *hekal* (Sf.) en *haftore* [...], *haftoure* (Jidd.), *aftorah* (?), *haphtoroh** (Ask.), *haftara*, *haftarah*, *haphtara* (Sf.). Maar dan moeten de classificaties wel volledig zijn, en dat is nog niet het geval.

Verder hadden de samenstellers nog iets vaker van de asterisk gebruik kunnen maken. Met een asterisk geven ze (zoals hierboven bij *haphtoroh*) aan dat een bepaalde variant

¹⁶ Jammer genoeg bevat KN geen index op de toegevoegde woorden.

alleen in een woordenlijst is aangetroffen. Te denken valt aan Beems *Resten van een taal* of aan *Het Joodsch in Nederland* van Voorzanger & Polak, maar ook aan Bargoense lijsten, die soms hapaxen bevatten.¹⁷ Zo zou bij *more* ‘angst’ m.i. behalve *mauro* en *moure* ook *maurd* een asterisk moeten krijgen en bij *sjoek* ‘markt’ de variant *cok*. *Maurd* is een afschrijffout voor *mauro* en staat in het bij elkaar geratste Bargoense woordenboekje van Henry Roskam; *cok* is een van de woorden met <c> = [š] in bron 16 van Moormanns bronnenboek. Ook valt er soms te twisten over de samenstelling van het blok varianten waarmee een lemma opent. Zo hoort barg. *calf* ‘christen’ (ook met <c> = [š]) inhoudelijk desnoods wel maar taalkundig niet bij *gal(la)g* ‘pastoor’.

3.4 Uitspraak en morfologie

In het begin van het lemma staat echter ook – tussen haakjes onmiddellijk na de eerste variant – informatie over uitspraak en morfologie. Ik heb hier weinig over op te merken, behalve twee dingen:

- (a) Het is mij – ook gelet op de spelling – onduidelijk waarom bij *erech* ‘waarde, schatting’, *erets* ‘land’ en *eleffe* ‘duizendje’ (alleen) de Modern-Hebreeuwse uitspraak (*er’rech*, *er’rets*, *el’lefje*) wordt gegeven terwijl bij andere woorden van dit type (C{ɛ/ɛ}CɛC in het Hebreeuws) de eerste lettergreep – dankzij Stressed Open Syllable Lengthening altijd de voor het Jiddisch klankwettige [e] of [ei] bevat. (Bijv. jidd./barg. *dereg* ‘weg’ en *meileg* ‘koning’.)
- (b) Dat *gaweirempje* en *jedajempje* de verkleinvormen van *gabber* en *jad* ‘hand, handwijzer’ zouden zijn, waag ik te betwijfelen. Ik ben deze woorden alleen in het meervoud tegengekomen. Daarmee voldoen ze aan het Jiddische patroon voor meervoudige verkleinvormen van sommige hebraïsmen: stam + *-em* (meerv.) + *-l* (dim.) + *ech* (meerv.), bijv. *chaweiremlech* ‘vriendjes’ (vernederlandst: *gaweirempies*). Vgl. ndl. *kindertjes*, waarnaast ook geen enkelvoud **kindertje* bestaat.

3.5 Etymologie

Ten slotte de etymologie. Ik beperk me tot de etymologie van Jiddische en Portugese hebraïsmen. Tevens zal ik het **niet** over rijtjes individuele etymologieën hebben. Dat kan beter elders.

Om te beginnen de hebraïsmen in het Jiddisch. Hiervoor geven de samenstellers in principe de Nederlands AHse tegenhangers als bron met tussen haakjes vaak het corresponderende Sefardisch Hebreeuws (dat qua klinkers meer op het Klassiek Hebreeuws lijkt). Dit lijkt vanzelfsprekend maar de Hebreeuwse component van het Jiddisch stamt niet uit het AH, ook al delen Jiddisch en AH veel klankontwikkelingen. (Zie Den Besten 2006.) Er zijn twee belangrijke verschillen:

- (a) Hebreeuwse lange klinkers in gesloten lettergrepen worden in het Jiddisch verkort maar niet in het AH, zodat ze daar diftongeren ($\bar{e} > ei$; $\bar{o} > ou$) of verhoging ondergaan ($\bar{a} > o$).

¹⁷ Ik baseer me op wat KN over het asterisk-gebruik ‘zegt’. Dit komt niet met het feitelijke gebruik overeen. Maar hier is – bij het bekorten van het manuscript – ten onrechte wat weggevallen (pers. med. Justus van de Kamp).

Normaalweg correspondeert een AHse diftong of verhoogde klinker met een dergelijke klank in het Jiddisch. De samenstellers hebben daarom stilzwijgend gekozen voor een afleiding uit het Sefardisch Hebreeuws. – Een voorbeeld: jidd. *tof* correspondeert met klass. hebr. *tōv* en asjk. hebr. *touw*. Hier kiezen de auteurs voor de etymologie “Hebr. *tov*” (nauwkeuriger: SfH *tov*).¹⁸ Dit staat tegenover het verwante jidd. *touwe* ‘weldaad, genoegen’, dat als etymologie meekrijgt: “Hebr. *touvo (tova)*”, d.w.z. asjk. hebr. *touvo* (sf. hebr. *tova*). – Voor dit punt was verantwoording in een inleiding op zijn plaats geweest.

- (b) Als enige Asjkenazische variëteit realiseert het Nederlandse AH (sinds de 19^e eeuw) de Hebreeuwse ajin als een veldre nasaal. Maar in het dagelijkse Jiddisch is dit nooit echt doorgedrongen.¹⁹ De eenvoudigste oplossing is om in de op het AH gebaseerde etymologie <ng> tussen haakjes te zetten. Dit doen de samenstellers niet altijd en vaak laten ze de <ng> gewoon weg. – Ter illustratie: bij *oulem* ‘wereld, publiek’ geeft KN “< Jidd. < Hebr. (ng)oulom (Sf. Hebr. olam)”. Bij *arbekansef*, naam van een religieus kledingstuk, geeft KN “< Jidd. *arbekanfes* < Hebr. *arbang kanfous* [...]”. Dit is verwarrend voor de hebraïstisch niet onderlegde lezer. Die is geholpen met het consequent tussen haakjes zetten van de <ng>. En de hebraïstisch wel onderlegde lezer zou ermee gediend zijn als alle weggelaten ng’s in een volgende druk zouden worden hersteld (en dan natuurlijk tussen haakjes gezet).

Dergelijke detailproblemen zijn er niet met het SfH, maar hier speelt iets anders. Het ‘Sefardisch Hebreeuws’ van KN omvat m.i. twee variëteiten: het echte SfH en de Hebreeuwse component van het Joods-Portugees van de Nederlandse Sefardim. Voor die component gelden in ieder geval de volgende (optionele) eigenschappen:²⁰

- (a) Depalatalisatie van de [š]: *salom* ‘vrede, gegroet’ (hebr. *šālōm*), *Ros (H)asana* ‘Nieuwjaar’ (hebr. *rōš hašānā*), *saba* ‘sabbat’ (hebr. *šabbāṭ*), *samaas / sama* ‘koster’ (hebr. *šammāš*).
- (b) Apokope van medeklinkers: *saba* ‘sabbat’ (hebr. *šabbāṭ*), *sama* ‘koster’ (hebr. *šammāš*), *Simcha Tora* ‘Vreugde [van de] Wet’ (hebr. *simḥaṭ tōrā*).
- (c) Deletie van de [h]: *echal / ehal* ‘kast voor de wetsrollen’ (hebr. *ḥēxāl* ‘paleis, tempel’), *escava / askaba* ‘gebed voor de zielenrust’ (hebr. *bašḳāwā* ‘het neerleggen’), *Ros (H)asana* ‘Nieuwjaar’ (hebr. *rōš hašānā*), [Vgl. *afTORAH* hierboven.]
- (d) Omzetting van [ḥ] en [x] in [h]: *haham* ‘joods geleerde, opperrabijn’ (hebr. *ḥāxām*), *ehal* ‘kast voor de wetsrollen’ (hebr. *ḥēxāl* ‘paleis, tempel’), *hebra* ‘vereniging’ (hebr. *ḥevrā*), *semha* ‘vreugde’ (hebr. *simḥā*).
- (e) Omzetting van [v] (en [w]?) in [b]: *hebra / chebra* ‘vereniging’ (hebr. *ḥevrā*), *askaba / has(j)kaba* ‘gebed voor de zielenrust’ (hebr. *bašḳāwā* ‘het neerleggen’), *kabot / kabod / kawod* ‘eer, prestige’ (hebr. *kāvōd*), *nabie* ‘profeet’ (hebr. *nāvī*), enz., enz.
- (f) Klinkerveranderingen: *escava* (zie (c)), *semha* ‘vreugde’ (hebr. *simḥā*)

18 Maar bij *lef* (hebr. *lēv* ‘hart’) staat: “< Jidd. *lew* < Hebr. *leew*”. Waarom hier een lange klinker wordt gegeven, is onduidelijk. Maar het valt op dat de Klassiek Hebreeuwse ē in de Sefardisch Hebreeuwse etymologieën steevast als <ee> optreedt. Ik ben er niet helemaal zeker van dat dat juist is.

19 Volgens Kisch (1967: 127) is dit bij sommige *gelernte* Asjkenazim wel gebeurd. Het is zelfs net als sommige andere asjkenazismen in *De Boeventaal* van Köster Henke (1906) doorgedrongen: *gnajen / ngajin* ‘70’, “**Gnorel**, onbesnedene, christen. (Zie Orel)”, *zerouang* ‘arm (nw.)’ Dit is een van de redenen die ik heb om aan te nemen dat *De Boeventaal* gedeeltelijk niet Bargoens maar Jodenhoeks rapporteert.

20 De samenstellers lijken alleen (e) echt ‘gezien’ te hebben – tenzij ik een paar opmerkingen gemist heb.

Ik vermoed dat we hier te maken hebben met een restant van een (Portugese?) variëteit van het Judezmo, ook wel bekend als het Ladino of het Judeo-Spaans. De Portugese joden kwamen nu eenmaal oorspronkelijk uit Spanje. Alle eigenschappen behalve de toch Spaans aandoende eigenschap (e) heb ik in Bunis (1993) kunnen traceren. Dit zou betekenen dat het vraagteken vóór *astorah* in mijn herziening van het blok varianten van *haftore* vervangen mag worden door 'Jud.', en dat het blok varianten van *heichel* (zie ook boven) nu als volgt gespecificeerd kan worden: *heichel*, *heichal* (← *Jidd.*), (*Ask.*) *heichol*, (*Jud.*) *echal*, *ehal*, (*Sf.*) *hechal*, *héchal*, *hegal*, *hekal*.²¹ De volgende stap zou zijn na te gaan of andere 'Sf.'-voorbeelden niet ook onder de vlag 'Jud.' gebracht kunnen worden. Voor *hekal* lijkt dat tenminste waarschijnlijk.

Het belang van het onderscheid 'Judezmo' ~ Sefardisch Hebreeuws is overigens niet een louter intellectueel spelletje. Met de 'Judezmo'-woorden hebben we de Joods-Portugese tegenhangers van de Jiddische hebraïsmen in handen: spreektaalwoorden die bij de overgang van Joods-Portugees naar Jiddisch en Nederlands in de familietaal bewaard zijn gebleven en die we dus ook in de literatuur tegenkomen (bijv. bij Israel Querido). Sefardisch Hebreeuws daarentegen was net als Asjkenazisch Hebreeuws studeerkamer-Hebreeuws. (Het moderne Hebreeuws, wat een Sefardische variëteit is, heeft daar in de loop van de 20^e eeuw echter verandering in aangebracht.)

• 4 Taalkundig vervolgonderzoek

KN geeft dus aanleiding tot nader taalkundig onderzoek. Daartoe kan men behalve het boek ook het meer dan 18.000 citaten tellende corpus raadplegen dat er aan ten grondslag ligt. (Men richt zich tot de samenstellers: koosjernerlands@transwort.nl.) Maar ook op basis van KN zelf valt al veel te vinden. Een belangrijke conclusie lijkt me dat uit de citaten blijkt dat nogal wat Nederlandse en/of Bargoense afwijkingen van de klankvorm van Nederlands-Jiddische woorden, waar Beem (1974, 1975) zich zo druk over maakt, waarschijnlijk uit joodse hoek afkomstig zijn – zoals ik ook al beweerd heb in Den Besten (2006).

KN trekt die conclusie zelf t.a.v. de omzetting van *me-* in *be-*. Deze verandering is overigens alleen van belang voor het Jodenhoeks en het Bargoens, tenzij we *bekattering* tot het Algemeen Nederlands rekenen. *Mesjokke* / *mesjogge* blijft in ieder geval *mesjokke* / *mesjogge*. Voor *besjoche* e.d. moeten we bij Köster Henke (1906) zijn.

Daarentegen is de verstemlozing van de Jiddische [g] zoals in *mesjokke*, *kapsones* en *kift* een eigenschap die het colloquiaal Nederlands deelt met het Jodenhoeks (en het Bargoens). Naast deze gevallen vinden we in KN o.a. ook nog: *kabbel* / *gabbel* 'vork', *kenijve* / *geneive* / *geneiwe* enz. 'diefstal, gestolen goed', *geiwe* / *keiwe* / *kijve* 'trots, verwaandheid', en *kesjer* / *gescher* / *geschir* 'keuken-, tafelgerei, enz.'. Al deze gevallen staan duidelijk in joods-talige context.

Verder wordt mijn beredeneerd vermoeden dat de van het Bargoens bekende mematie of ver-em-ming van de [n], waar wij *jajem* en *stiekum* i.p.v. *jajen* en *stieken* aan te danken hebben, niet-standaard West-Jiddisch is geweest (Den Besten 2006: 254–256), nog eens

²¹ Of natuurlijk: *heichel*, *heichal* (*Jidd.*), *heichol* (*Ask.*), *echal*, *ehal* (*Jud.*), *hechal*, *héchal*, *hegal*, *hekal* (*Sf.*).

bevestigd door het citaat in het lemma *parsje*, waarin niet gesproken wordt van bij-je-Bar-Mitswe-een-parsje-*lajenen* (d.w.z. bij je Bar-Mitswe een bepaald stuk uit de Tora voorlezen) – maar van zo'n parsje *lajemen* (in het citaat twee keer: *gelajemd*). Joodser kan het niet.

• 5 Tot besluit

Alles overziende heb ik een gemengd oordeel over KN. Enerzijds ben ik blij dat het er is, want het bevat een schat aan taalkundig en cultuurhistorisch materiaal. Anderzijds is op allerlei detailpunten nog verbetering mogelijk (en soms zelfs nodig). Die punten betreffen het eigenlijke lemma (A) en de toegevoegde opmerkingen (B1): sommige taalkundige opmerkingen in B1 zouden naar de taalkundige inleiding moeten; de blokken met varianten zouden beter en vooral vollediger ingedeeld kunnen worden; bij de etymologieën zou in ieder geval het gebruik van de (*ng*)*ajin* geüniformeerd moeten worden; en ten slotte zijn er nog wat details betreffende de uitspraak of diminuering van een paar losse woorden. Maar dit alles neemt niet weg dat ik dit boek toch een aanrader vind: het biedt hulp bij het lezen van vooral oudere joodse auteurs en het biedt materiaal voor wie zich bezig wil houden met de etymologie van joodse woorden in het Algemeen Nederlands, het vroegere Jodenhoeks en de oudere Nederlandse geheimtalen.

• Verwijzingen

- Beem, H. (1974).** *Uit mokum en de mediene. Joodse woorden in Nederlandse omgeving.* Assen: Van Gorcum.
- Beem, H. (1975).** *Sje'erit: resten van een taal. Woordenboekje van het Nederlandse Jiddisch.* 2^e druk. Assen: Van Gorcum.
- Besten, H. den (2006).** Jiddisch Hebreeuws in Nederlands en Bargoens. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 122: 233–259.
- Bunis, D.M. (1993).** *A Lexicon of the Hebrew and Aramaic Elements in Modern Judezmo.* Jerusalem: Magnes Press.
- Ginneken, J. van (1913).** *Handboek der Nederlandsche taal.* Twee delen. Nijmegen: Malmberg.
- Heikens, H., H.D. Meijering, H. Pach, J. de Rooij, A. Rosenberg & A. Zwierts (samenstellers) (2002).** *Hebreeuwse en Jiddisje woorden in het Nederlands: spelling – uitspraak – buiging – herkomst – betekenis.* Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Kisch, I. (1967).** Bespreking van H. Beem, *Sje'erith. Resten van een taal.* Assen. 1967. *Studia Rosenthaliana* 1, 2: 126–129.
- Köster Henke, W.L.H. (1906).** *De Boeventaal, zakwoordenboekje van het Bargoensch, of de taal van de jongens van de vlakte, in woorden en zinnen alfabetisch gerangschikt.* Dokkum: Schaafsma & Brouwer. [Zie Sanders (1999).]
- Moormann, J.G.M. (1932–1934).** *De Geheimtalen.* Twee delen. Zutphen: Thieme.
- Moormann, J.G.M. (2002).** *De Geheimtalen. Het Bargoense standaardwerk met een nieuw,*

nagelaten deel, bezorgd door N. van der Sijs, met een inleiding van E. Endt. Amsterdam/Antwerpen: Veen.

- Sanders, E. (1999).** *Boeventaal e³ Gabbertaal. Twee Bargoense woordenboekjes uit de eerste helft van de 20ste eeuw.* Ingeleid door ---. Amsterdam: De Bijenkorf
- Slijper, E. (1916).** Bekattering. *De Nieuwe Taalgids* 10: 19-46.
- Steenhuis Kzn., F.H. (1978).** *Stoere en Olderwetse Grunneger Woorden, verder wat Laiden, Gezegden, Roadsels en ook het Winschoter Bargoens.* Wildervank: Dekker & Huisman.
- Stern, H. (2000).** *Wörterbuch zum jiddischen Lehnwortschatz in den deutschen Dialekten.* Tübingen: Niemeyer.
- Voorzanger, J.L. & J.E. Polak (1915).** *Het Joodsch in Nederland: aan het Hebreeuwsch en andere talen ontleende woorden en zegswijzen.* Amsterdam: Van Munster. [Facsimile-editie, Utrecht: HES, 1974].
- Wolf, S.A. (1985 [1993]).** *Deutsche Gaunersprache: Wörterbuch des Rotwelschen.* [Unveränderter Nachdruck der 2. Auflage von 1985] Hamburg: Buske.

Geschiedenis van de Nederlandse Syntaxis

J.M. van der Horst

Speciale prijs € 189,50

geldig t/m 31/12/08

Daarna € 210,00

ISBN 978 90 5867 646 7

17 x 24,5 cm

Hardcover

2 volumes / 1062 p. + 952 p.

NUR 624

Leden van het *Genootschap Onze Taal*
profiteren van een speciale korting!
Zie www.onzetaal.nl voor meer informatie.

Universitaire Pers Leuven
Minderbroedersstraat 4 - bus 5602
B-3000 Leuven
België

Tel. +32 16 32 53 45

Fax +32 16 32 53 45

E-mail: info@upers.kuleuven.be

UNIVERSITAIRE PERS LEUVEN

In dit monumentale naslagwerk bestudeert J.M. van der Horst, hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven, de geschiedenis van de Nederlandse syntaxis. Op heldere en gestructureerde wijze beschrijft van der Horst ontwikkelingen in de zinsbouw vanaf de vroegst overgeleverde teksten (Wachtendonckse Psalmen, Williram) tot aan het hedendaagse Nederlands. Alle stadia werden zorgvuldig geattesteerd met citaten en voorbeeldzinnen, alle voorzien van bronvermelding, om aan te tonen welke constructies gebruikelijk waren in de beschreven periode.

Deze tweedelig gebonden set is onderverdeeld in zeven 'boeken' die elk een bepaalde periode in de ontwikkeling van het Nederlands beschrijven: I Oudnederlands, II Middelnederlands 1200-1350, III Middelnederlands 1350-1500, IV 16de eeuw, V 17de eeuw, VI 18de eeuw, VII 19de, 20ste en 21ste eeuw.

Meest bijzonder is de strikt parallelle opbouw van de afzonderlijke boeken. In elke periode zijn de verschillende onderdelen van de syntaxis steeds in exact dezelfde volgorde beschreven om een 'horizontale' lezing doorheen de tijd mogelijk te maken. Naast een overzicht per periode, krijgt de lezer daarmee inzicht in de diachronische ontwikkeling van de syntaxis. Ook opzoeken en vergelijken zijn sterk vereenvoudigd.

Niet eerder werd een vergelijkbaar instrument ontwikkeld voor de beschrijving van en het onderzoek naar de Nederlandse zinsbouw.

De *Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis* is een onmisbaar referentiewerk voor eenieder met belangstelling voor de wortels van de Nederlandse taal.

J.M. van der Horst (1949) is hoogleraar Nederlandse taalkunde aan de Katholieke Universiteit Leuven. Van zijn hand verschenen o.a. *Kleine Middelnederlandse syntaxis* (1981), *Analytische taalkunde* (1995), *Geschiedenis van het Nederlands in de 20ste eeuw* (1999, samen met K. van der Horst), *Inleiding Oudnederlands* (2002, samen met A. Quak) en *Het einde van de standaardtaal; een wisseling van Europese taalcultuur* (2008).

Bezoek onze website www.upl.be en plaats uw bestelling on-line

Tekstanalyse

Methoden en toepassingen

Peter Jan Schellens, Michaël Steehouder (red.)

Teksten voeren nog steeds de boventoon als het gaat om kennisuitwisseling, opinievorming, gedragsbeïnvloeding en instructie, ondanks de toenemende visualisering van onze communicatiecultuur.

Dit boek behandelt in kort bestek vijf analytische methoden om teksten te bestuderen: functionele analyse, coherentieanalyse, retorische analyse, argumentatieanalyse en genreanalyse.

In elk hoofdstuk zetten de auteurs de stap van analyse naar evaluatie en demonstreren ze de methode aan de hand van een uitgewerkt voorbeeld. Het boek verruimt zo de analytische vaardigheden van de lezer, het geeft zicht op de vele facetten van tekstkwaliteit en legt de basis voor een kennismaking met onderzoek naar teksten, hun eigenschappen en effecten.

Tekstanalyse is bedoeld voor studenten letteren en communicatiewetenschap, en voor afgestudeerden die in de praktijk van onderwijs of communicatie dagelijks met teksten werken.

De auteurs zijn werkzaam aan de Universiteit Twente en de Radboud Universiteit Nijmegen. Ze zijn betrokken bij de opleidingen Toegepaste communicatiewetenschap, Bedrijfscommunicatie en Nederlandse taal en cultuur.

212 p. € 27,50
ISBN 978 90 232 4447 9

Meer informatie en online bestellen: www.vangorcum.nl

www.vangorcum.nl/nieuwsbrief
altijd op de hoogte van de nieuwste uitgaven

Van Gorcum

Koninklijke Van Gorcum BV
Postbus 43
9400 AA Assen
[t] 0592 37 95 56
[e] verkoop@vangorcum.nl